

T.C.

BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**SAHÂBENİN ADÂLETİNE VE ZABTINA MEZHEPLERİN BAKIŞI
VE DEĞERLENDİRMESİ**

Yunus Emre YILMAZER

1730201106

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Veli ATMACA

BURDUR – 2021

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

SAHÂBENİN ADÂLETİNE VE ZABTINA MEZHEPLERİN BAKIŞI
VE DEĞERLENDİRMESİ

Yunus Emre YILMAZER
1730201106

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Veli ATMACA

BURDUR – 2021

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ETİK BEYAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “*Sahâbenin Adâletine ve Zabıtına Mezheplerin Bakışı ve Değerlendirmesi*” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik etik ilkeleri ihlal etmediğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Adı Soyadı
Tarih ve İmza

ÖN SÖZ

Sahâbîler, atalarının dinini ve kötü alışkanlıkları terk edip, Resûlullah'a ve onun tebliğ de bulunduğu dine gönülden iman etmişlerdir. Resûlullah'ın İslâmı tebliğ ederken karşılaştığı zorluklar ve çektiği sıkıntılar esnasında Hz. Peygamberi yalnız bırakmamış, bu davada çeşitli işkencelere maruz kalmışlardır. Vahyin nüzûlüne şahitlik eden ashâb, Kur'ân'ın emir ve yasaklarının ilk muhatapları olmuşlardır. Ayrıca Hz. Peygamber'in tadrîsinden geçerek büyük bir şeref ve ayrıcalık kazanmış ve onun vefatından sonra İslâm davetinin bayraktarlığını yaparak uzak diyarlara bu davetin ulaşmasını sağlamışlardır.

Öte yandan sahâbe, Resûlullah'tan sonra ilk kaynak olmaları itibariyle ümmet içerisinde ayrı bir konuma sahiptir. Zira sahâbe, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve muamelelelerini sonraki nesillere aktarma noktasında köprü vazifesi görmüştür. Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde üstünlüklerine işaret edilen sahâbe aynı zamanda âdil olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle muhaddisler ve Ehl-i Sünnet âlimleri ashâbı udûl kabul etmiş ve onların din adına yalan söylemediğini belirtmişlerdir. Bunun neticesinde hadislerin senedinde yer alan sahâbî râvîsini cerh ve ta'dile tâbi tutmadan naklettiği rivâyeti kabul etmişlerdir. Öte yandan geçmişte Ehl-i Sünnet inancından ayrılan bazı fırka ve şahıslar, sahâbeye yönelik haksız ithamlarda bulunmuş, âdil olma vasıflarına şüphe ile yaklaşmıştır.

Günümüzde ise müsteşrikler ve art niyetli bazı yazarlar aynı çizgiden yürüyerek bu ithamları seslendirmeye devam etmektedir. Sahâbe elbette bir beşerdir. Onlar da kimi zaman hata etmiş, günah işlemişlerdir. Ancak hiçbir sûrette Hz. Peygamber'in söylemediği bir sözü ona isnad etmemişlerdir.

Öncelikle çalışmanın konu olarak belirlenmesi, şekillenışı ve tamamlanması sırasında kıymetli katkılarını gördüğüm, yazdıklarımı titizlikle okuyup değerlendiren, hatalarımı hoşgörü ile karşılayıp tashih eden muhterem hocam ve danışmanım Prof. Dr. Veli ATMACA hocama teşekkürlerimi arz ederim.

Yunus Emre YILMAZER

ISPARTA, 2021

(YILMAZER, Yunus Emre, *Sahâbenin Adâletine ve Zabtına Mezheplerin Bakışı ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2021)

ÖZET

Sahâbe, Hz. Peygamber tarafından yetiştirilmiş, Kur'ân'ı ve sünneti hem öğrenip hemde tatbik ederek bizlere aktaran ilk nesildir. Bu yönleriyle onların âdil ve güvenilir olmaları son derece önemlidir. Nitekim birçok âyet-i Kerîme ve hadislerde ashâbın adâlet ve fazîlet sahibi olduğu vurgulanmış, bu nedenle sahâbenin âdil olduğu hususuna işaret edilmiştir. Bu çalışmada, Hz. Peygamber tarafından icmâlî olarak sahâbenin önemine ve mezheplerin sahâbenin adâleti mevzusuna olan yaklaşımına yer verilmiştir. Böylece “Sahâbenin tamamı âdildir.” görüşünün mezhepler tarafından ne şekilde değerlendirildiği incelenip, sahâbe kavramının tanımı yapılmakla beraber fırkaların ve Ehl-i Sünnetin sahâbeye dair görüşleri açıklanmıştır. Son bölümde mezheplerin konuya olan yaklaşımlarına yer verilip, sahâbenin hepsinin adâlet vasfını taşıdığı ve kasten Hz. Peygamber'e yalan bir söz isnad etmeyecekleri anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Peygamber, Sahâbe, Adâlet, Zabt, Mezhep, Rivâyet.

(YILMAZER, Yunus Emre, *The View and Evaluation of the Sects on the Justice and the Minutes of the Companions*, Master's Thesis, Burdur, 2021)

ABSTRACT

The Companion Hz. Peygamber is the first generation who was raised by the Prophet who learned and applied the Quran and the Sunnah and passed it on to us. In this respect, it is extremely important for them to be fair and reliable. As a matter of fact, many verses of the Quran and Hz. Peygamber's many hadiths of the Prophet, it is emphasized that the Companions have justice and virtue, therefore it is pointed out that the Companions are just. In this study, The importance of the Companions and the approach of the sects to the issue of the justice of the Companions were given by the Hz. Peygamber. Thus, "Companions are all just." The way his view was evaluated by the sects was examined and the definition of the concept of Companions was made, and the views of the sects and the Ahl as-Sunnah about the Companions were explained. In the last part, the approaches of the sects to the subject are included, and it is stated that all of the companions have the quality of justice. It has been understood that they will not attribute a false statement to the Hz. Peygamber.

Key Words: Hadith, Prophet, Companion, Justice, Zabt, Sect, Rivâyet.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Sahâbe Kavramının Tanımı.....	6
1.1.1. Sözlük Anlamı.....	6
1.1.2. Terim Anlamı	7
1.2. Kur’ân, Muhaddsiler ve Usûl Âlimlerine Göre Sahâbe	9
1.2.1. Kur’ân’a Göre Sahâbe	9
1.2.2. Muhaddislere Göre Sahâbe	12
1.2.3. Usûl Âlimlerine Göre Sahâbe.....	15
1.3. Fırkalara Göre Sâhabe	17
1.3.1. Ehl-i Sünnete Göre Sahâbe	17
1.3.2. Şîa’ya Göre Sahâbe	19
1.3.3. Mu’tezile’ye Göre Sahâbe.....	24
1.3.4. Oryantalistlere Göre Sahâbe.....	26
1.4. Sahâbenin Değeri ve Önemi.....	28
1.5. Sahâbenin Sayısı	30
1.6. Sahâbenin Tabakaları	32

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS RAVİSİNDE ARANAN ŞARTLAR VE SAHÂBENİN KONUMU

2.1. Râvînin Tanımı ve Önemi	35
2.2. Adâlet Kavramı	38
2.2.1. Sözlük Anlamı	38
2.2.2. Terim Anlamı	39
2.2.3. Râvîde Adâlet Vasfının Aranması.....	41
2.2.3.1. İslâm	42
2.2.3.2. Bulûğ	44
2.2.3.3. Akıl.....	46
2.2.3.4. Fısk	46
2.2.3.5. Mürüet	47
2.3. Zabtın Tanımı	49
2.3.1. Sözlük Anlamı	49
2.3.2. Terim Anlamı	49
2.3.3. Zabt Çeşitleri	50
2.3.3.1. Zabtu's-Sadr	50
2.3.3.2. Zabtu'l-Kitab	51
2.3.3.3. Zabtu'z-Zâhir	51
2.3.3.4. Zabtu'l-Batın	51
2.4. Zabtı Zedeleyen Kusurlar	51
2.4.1. Kesretu'l-Galat	52
2.4.2. Fartu'l-Gaflet.....	53
2.4.3. Vehm	55
2.4.4. Muhâlefetu's-Sikât	56

2.4.5. Sû-i Hıfz	57
2.4.5.1. Râvîye Mülâzim Olan	58
2.4.5.2. Râvîye Sonradan Ârız Olan.....	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHÂBENİN ADÂLET VE ZABTINA MEZHEPLERİN YAKLAŞIMI

3.1. Ehl-i Sünnet İçerisindeki Yaklaşımlar	61
3.2. Şîa İçerisindeki Yaklaşımlar	63
3.3. Mu'tezile İçerisindeki Yaklaşımlar	67
3.4. Oryantalistler İçerisindeki Yaklaşımlar	70
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	74
ÖZ GEÇMİŞ	79

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
b.y.	: Baskı Yeri Yok
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
Had. No.	: Hadis No
H.z.	: Hazreti
İSAM	: İslâmî Araştırmaları Merkezi
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
r.a.	: Radıyallahu anh
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar Arası
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercümesi
thk.	: Tahkik
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzerleri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayınevi Yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı

Günümüzde hadis ilimlerinin çeşitli bölümlerinde birçok araştırma ve yazım çalışmaları yapılmaktadır. Hem ülkemizde ve hem de farklı coğrafyalarda Hadis Usûlü ilmiyle ilgili meseleler bu araştırmalara konu olmaktadır. Hadis usûlü eserleri meydana getirilirken, konuları belirli sınırlar dâhilinde ele alındıklarından, kimi zaman bazı konuların başlı başına incelenmesi mümkün olmamaktadır. Bu sebeple bazı konularda çalışmalarının yeterince detaylandırılmadığı ve yüzeysel kaldığı görülmektedir. Ayrıca bazı ülkelerde sahâbenin adâlet ve zabtının mezhepler açısından değerlendirilmesi üzerine yapılan birtakım çalışmalar olsa bile ülkemizde bu alanda müstakil bir çalışmanın olmadığını görmekteyiz. Bu neden bizleri bu alanda bir tez çalışması yapmaya sevk etmiştir.

Mezheplerin sahâbeyi tanımlamaları ve sahâbenin adâletine mezheplerin bakışı üzerine değinmeye gayret ettiğimiz bu çalışmada, Ehl-i Sünnet, Şîa ve Mu'tezile Mezheplerinin konuya dâir yaklaşımlarını inceleyeceğiz. Çünkü mezheplerin adâlet kavramına olan görüş farklılıkları, bazen rivâyetlerin kabul veya reddine sebep olmaktadır. Adâlet ve zabt meseleleri ile ilgili genelde tek bir mezhep üzerinden değerlendirilme yapılmış olsa da mezheplerin bu konuda beyân ettikleri görüşlerin ayrıntılarına ve birbirine olan itirazlarına yer verilmemiştir.

İşte bu sebeple çalışmamızın ilk hedefi, sahâbe, adâlet ve zabt kavramlarının tanımları ve mezheplerin konu hakkındaki görüşlerini değerlendirmek ve bu değerlendirmeyi de kapsamlı bir muhtevâ ve muhtelif kaynaklara dayandırarak konuyu mezheplerin gözünden ele almaktır.

Çalışmamızın hedeflerinden bir diğeri ise Hz. Peygamber ve sahâbe zamanında adâlet ve zabt durumunun değerlendirilmesidir. Hz. Peygamber zamanında sahâbenin adâlet ve zabtı nasıl değerlendiriliyordu? Ve bunun gibi suallerin cevaplarını aramak olacaktır.

2. Araştırmanın Konu, Kapsam ve Önemi

H. Peygamber, yirmi üç sene zarfında Allah Teâlâ'nın tükenmez kudret barajından aldığı enerjiyle, Allah'ın ayetlerini tilâvet etmiş; o vahşette yaşayan insanları –törlü rezaletten, alabildiğine nefsin pisliklerinden, putperestlikten, kı zları nı diri diri gömmek canavarlığı ndan, hâsı lı – her türlü beşerî karanlı klardan çı karmış; bununla yetinmemiş, onları en mükemmel velî, en olgun, en seçkin insan, en büyük pehlivan, en başarılı asker, en insaflı hukukçu, en adâletli idareci, hâsı lı bu sayeden cemaatini, dünyaya hiçbir değer vermeyen değerli insanlar haline getirmiştir. Tarihçiler de bu hususta ittifak halindedirler.¹ Bu nedenle sahâbe önemli bir konuma sahiptir.

Bir diğer yönüyle sahâbe, H. Peygamber'i dünya gözüyle görüp ona iman eden ve bu iman üzere vefat eden kimseler olmakla beraber İslâm'ın ilk neslidir. Onlar, vahyin inişine, H. Peygamber'in Allah'ın buyrukları nı nasıl anlayıp yorumladığı na ve emirleri ne şekilde yerine getirdiğine şahit olmakla beraber sonraki nesillere ulaşması için köprü vazifesi görmüşlerdir. Kur'an ve sünnet ışığında şekillenmiş bir topluluk olarak sonraki nesiller için örnek olmuşlardır. Bu sebeple sahâbe İslâm Dini açısından önemli bir konuma sahiptir.

Yüce Allah, birçok âyette sahâbenin fazîlet ve değerine işaret etmiş, H. Peygamber, sahâbe hakkında övgü dolu sözler söylemiştir. Bu nedenle sahâbe, ümmet içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Zira onlar, inançları uğruna canlarından, mallarından, yurtlarından vazgeçmiş, maddî manevî her türlü fedakarlıkta bulunmaktan kaçınmamışlardır. Bu sebeptendir ki sahâbenin, H. Peygamber zamanında birçok olaya şahit olması ve bunları nakleden ilk tabaka olması, sahâbenin adâlet ve zabtının değerlendirilişi bakımından önem arz etmektedir.

Kur'an ve sünnette övgüyle bahsedilen, adâlet ve zabt sahibi bir nesil olarak tanımlanan sahâbe hakkında bazı fırkalar, çeşitli ithamlarda bulunmuşlar, âyetleri farklı şekillerde te'vil ederek hadisleri de red yoluna başvurarak sahâbenin adâlet ve zabtına şüphe ile yaklaşmışlardır. Bir kısmı meseleyi ileri boyutlara götürerek sahâbeyi münâfıklık ve küfre düşmekle suçlamıştır. Ehl-i sünnet ise, bu fırkaların görüşlerine

¹ İsmail Çetin, *İttibâ' Ehli Sünnete'dir*, Dilara Yayınları, Isparta, 2013, s.338.

karşı çıkmış, sahâbe konusuna ayrı bir önem atfedip, onların tamamının âdil olduğunu söylemiştir. Bu sebeple hadis rivâyeti açısından sahâbeyi cerh ve ta'dile tâbi tutmaksızın güvenilir olduklarına hükmetmişler ve onlar hakkında iyi düşünülmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Çalışmamızın konusunu, kapsamını ve önemini daha iyi konumlandırabilmek için sahâbenin adâlet ve zabtı üzerine yapılan birtakım çalışmalardan bahsetmek faydalı olacaktır.

Sahâbenin adâlet ve zabtına yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri muâsır Alevî b. Şihâb'ın "*Dabtu's-Sahâbe Radiyallâhu anhu*" adlı çalışmasıdır. Toplam 25 sayfadan oluşan olan bu eserde sahâbe, adâlet ve zabt kavramlarının sözlük ve terim anlamlarına yer verilmiş; bununla beraber sahâbenin zabtına ilişkin birtakım değerlendirmeler de nakledilmiştir. Bu eser konuyla ilgili bir muhtasar mahiyetindedir. Eserde ayrıca sahâbenin zabtının diğer tabakalarda yaşayan râvîlere nispetle daha üstün olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmış ve zabt konusu müellif tarafından; sahâbenin isnadının üstünlüğü, sahâbenin, olaylarda Hz. Peygamberle beraberlik etmesi ve şahit olması, bazı olaylara birçok şekilde şahit olmaları, zihinlerinin akıcı ve fitratlarının temiz oluşu, söz ve amel olarak sahâbeye ulaşan hadisler karşısında sahâbenin uygulaması, hadis rivâyetlerinin tespiti şeklinde altı başlık altında ele alınmıştır.

Sahâbenin adâlet ve zabtı ile ilgili bir diğer eser ise Ezher Üniversitesi'nde Muhammed Cedurrab Emin tarafından hazırlanan "*Kavâidu Dabti'r-Rivâye fî Asri's-Saâde*" adlı çalışmadır. Toplam 75 sayfadan oluşan bu eserin ilk bölümünde araştırmacı sahâbe kavramının tanımı ve sahâbenin adâleti konularından bahsetmektedir. Bunların hâricinde ülkemizde konumuzla çeşitli açılardan benzerlikler taşıyan bir makale çalışması da bulunmaktadır.² Bununla beraber "*Sahâbenin Adâlet ve Fazileti Konulu Hadislerin Değerlendirilmesi*"³ adlı çalışmadan faydalanılmıştır.

² Harun Reşit Demirel, *Adâlet Kavramı ve Şîa'da Sahâbenin Adâlet Meselesi*, Mütefekkir, 2/3(2015).

³ Hatice Büşra Paksoy, *Sahâbenin Adâlet ve Fazileti Konulu Hadislerin Değerlendirilmesi*, İstanbul, 2016.

Mezkûr çalışmaların muhtevâlarına baktığımızda, sahâbe ve adâlet kavramları hakkında mezhep ihtilaflarına yer verilmediği gibi içeriklerinin de konumuz kadar kapsamlı bir incelemeye tâbi tutulmadıkları görülmektedir. Karşılaştırmalı bir usûl üzerine hareket edeceğimizi düşünürsek, çalışmamızın kapsam ve önemi ortaya çıkmaktadır.

Zikredilen eksikliği tamamlamak amacıyla çalışmamızda dikkatimizi daha çok sahâbenin adâleti meselesine ve mezheplerin konuya olan yaklaşımlarının değerlendirilmesi üzerine vereceğiz. Bundan dolayı konu bütünlüğü açısından birtakım tanım ve sınıflandırmalara değindikten sonra konuyu geniş bir şekilde ele almaya gayret edeceğiz.

Özetle çalışmanın konusu, sahâbenin adâlet ve zabtına dair farklı fırkaların görüşlerini incelemek, adâlet ve zabt mefhûmunu açıklamak ve sahâbeyi adâlet ve zabt sahibi olarak nitelendiren muhaddislerin dayanağını ortaya çıkarmaktır.

3. Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi

Çalışmamızdaki kaynak kullanımını iki başlık altında toplamamızın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Araştırmada öncelikle sahâbeyi doğrudan ilgilendiren bazı temel ifadelerin kavramsal çerçevelerini ele alacağız. Önem atfedilen yerlerinde âlimlerin görüş, tanım ve itirazlarına yer vermeye ve konunun sınırları içerisinde kalabilmek için genel olarak hadis usûlü eserlerinin çizgileri dâhilinde hareket edeceğiz.

İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime*'si ve Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribu'r-râvî fî Şerhi takrîbi'n-nevevî*, gibi temel usûl eserlerinden istifâde etmekle beraber konumuzla çeşitli açılardan benzerlik gösteren ve bir önceki başlıkta tanıtılan makale, tez ve çalışmalardan da istifade etmeye çalışacağız.

Araştırmamıza ilk olarak sahâbenin tanımı ile başlanılıp, daha sonra adâlet ve zabt meseleleri ve ihtiva ettiği alt başlıklar incelenip temel eserlerde bu konularla ilgili ulaşılan bilgilerin aktarımı sağlanacaktır. İlerleyen bölümlerde ise sahâbenin adâlet ve zabtı konusunu değerlendirerek mezheplerin, bu husustaki fikirlerinin hangi deliller etrafında oluştuğunu tespiti yapılacaktır. Sonuç kısmında ise bu fikirler incelenip değerlendirmeye tâbi tutularak hareket edilecektir.

Bilimsel araştırma ve çalışmalarda önem sahibi birçok husus bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de şüphesiz belirlenen hedef doğrultusunda takip edilen bir yöntemle sahip olmaktır. Bu çalışmada, kaynakların incelenmesi, belirlenen kaynaklardan bilginin toplanılması ve elde edilen bilgilerin doğruluk ve güvenilir olma derecelerinin araştırılıp saptanması ile kaynak kritiği yapmayı zorunlu kılan bir bilgi toplama yöntemi olarak kabul edilen deskriptif (betimleyici) metod ile detaycı anlatım metodu kullanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Sahâbe Kavramının Tanımı

1.1.1. Sözlük Anlamı

“Sahâbe” kelimesi “s h b” kökünden türetilmiş mastar bir kelimedir.⁴ Sözlükte “bir kimseyle beraber olmak, arkadaşlık etmek, ona teslim olmak” anlamlarına gelmektedir.⁵ Buna göre “sahâbe”, bir kimseye arkadaşlık etmekle beraber ona tâbi olan topluluk anlamını da ifade etmektedir.⁶ Tekil olarak “sahâbî”, çoğul olarak ise “sahâbe” şeklinde kullanılırken,⁷ aynı zamanda “s h b” kelimesinin de ism-i mensubudur. İsm-i fâili “sâhib” kelimesinden türetildiğinde bir kimseye olan yakınlık, dost ve arkadaş anlamlarına gelmektedir.

“Sâhib” kelimesinin çoğulu “sahb”, cem’u’l-cem’i ise “ashâb” şeklinde kullanılmaktayken,⁸ sahâbe ve ashâb kelimeleri çoğunlukla aynı anlamda kullanılmaktadır.⁹ Sahâbe kavramını tanımlarken ele alınan sözlük anlamları terim anlamlarının tanımlarında farklılıklara sebebiyet vermektedir.

Sahâbe kavramı bir kimseyle bir süre arkadaşlık etmek anlamında kullanıldığında, zaman ve mekânı ifade etmemektedir. İki kişinin ayak üstü görüşmelerine sohbet denildiği gibi uzun yıllar arkadaşlık etmeleri de aynı kelime ile ifade edilmektedir. Örfte ise bir kimseyi uzaktan görüp konuşma fırsatı olmadan

⁴ Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *eş-Şihâh fi'l-Lüğa*, “s-h-b”, 1, 161.

⁵ İbn Düreyd, Ebi Bekr Muhammed b. El-Hasan El-Ezdi, *Kitâbu Cemhereti'l-Lüğa*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 2005, 1, 280; İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, Darü'l-Fikr, 3, Beyrut, 2012, 335.

⁶ İbn Düreyd, *Kitâbu Cemhereti'l-Lüğa*, 1, 280.

⁷ Uğur, Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992 334; Aydın, Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, “s-h-b”, 262.

⁸ Halil b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Abdülhamid Hindavi Beyrut, 2005, 2, 379.

⁹ İmamlardan birinin mezhebini kabul edip onun yolunda giden âlim, aynı veya benzer görüşleri paylaşan kimseler ve kitap yazarları içinde ashab ifadesi kullanılmaktadır. bkz. Aydın, Hadis İstılahları Sözlüğü, 28.

yanında kısa bir süre bulunan kimseye “sahibehû = onunla muhabbet etti.” denilmemiş, bu tanım çoğunlukla uzun dönem beraberlikler için kullanılmıştır.¹⁰ Sahâbe kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de de birçok ayette geçmektedir.

Ashâb kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de genellikle muzâf olarak kullanılmış olup, bir kimseyi takip etmek, aynı görüşe sahip olmak anlamlarında uzun süreli beraberliği çağrıştırmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de Ashâbü Mûsâ,¹¹ Ashâbü’l-Uhûd,¹² Ashâbü’l-Kehf,¹³ ve Ashâbü’l-Fîl¹⁴ gibi kullanımlar bulunmaktadır. Hadislerde geçen ashâb/sahâbe kelimeleri de bu durumu teyit eder niteliktedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in, Hz. Ebû Bekir hakkında arkadaşım,¹⁵ bir başka hadiste ise birçok sahâbîyi kastederek arkadaşlarım ifadesini kullandığı bilinmektedir. Ayrıca sahâbe kavramının zaman içerisinde tanımının kapsamının daralıp genişlediği de görülmektedir.

Sahâbe/ashâb kavramları ilk dönemlerden itibaren Hz. Peygamber’e arkadaşlık yapan kimseler için kullanıldıysa da sahâbî olarak isimlendirilebilmesi için ne kadar beraberlik yapması gerektiği üzerinde bir ittifak bulunmamaktadır. Ayrıca beraberlik kavramına ilişkin hadis âlimleri, peygamberlik şerefini dikkate alarak Hz. Peygamber’i kısa bir süre görmüş olan kimsenin de sahâbeden sayılması gerektiği görüşünü benimsemektedirler. Sahâbe kavramının sözlük anlamı dikkate alındığında genel hatlarını oluşturan temel ilkenin görmek fiili üzerinde olduğu anlaşılmakla beraber sözlük anlamının kuşattığı manâlar ele alındığında tanımın kapsamının daralıp genişlediği de görülmektedir.

1.1.2. Terim Anlamı

Sahâbe kavramı, hadislerin sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir konuma sahiptir. İlk dönemlerden itibaren birçok sahâbe tanımının yapıldığı, bu tanımların bir kısmının dar kapsamlı diğer kısmının ise geniş kapsamlı olması mezheplerin

¹⁰ Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, *Tahkiku Münîfi`r-Rütbe li-Men Sebete Lehu Şerîfü`s-Sohbe*, thk. Muhammed Süleyman Eşkir, Amman, 1991, 41-43.

¹¹ eş-Şuarâ 26/61.

¹² el-Bürûc 85/4.

¹³ el-Kehf 18/9.

¹⁴ el-Fîl 105/1.

¹⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh İbrâhîm el-Cu‘fi el-Buhârî *Fezâilü Ashâbi’n-Nebî*, 5.

birbirleriyle olan ihtilaflarına sebebiyet vermiştir. Farklı tanımların meydana gelmesinin en önemli sebeplerinden bir diğeri ise sahâbe kavramının sözlük, terim ve örfî yönleriyle taşıdığı manâlardır. Dolayısıyla hem fırkaların hem de muhaddis ve usûl âlimlerinin konuya olan farklı yaklaşımlarının da temelini oluşturmaktadır.

Bir takım sahâbe tanımlarına bakacak olursak; Buhârî, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmayı esas almış, diğerk muhaddisler ise O'ndan en az bir hadis rivâyet etmeyi şart koştur. Ayrıca Hz. Peygamber'i gördüğü esnada buluş çağına ulaşmış olması, ondan en az bir hadis rivâyet etmesi gibi şartları içiren tanımlar, sahâbenin büyük kısmını tanım dışında bıraktığı için tenkit edilmiş ve kabul görmemiştir.¹⁶ Fetva vermeyi, rey ve mezhebi esas alan usûlcüler, bu yeteneğin Hz. Peygamber'in meclisinde uzun müddet bulunmakla mümkün olacağını ifade etmişler ve bunun için uzun süre sohbette bulunmayı şart koşturmuşlardır. Ancak bu şartları taşıyan 100 civarında, İbn Hazm'a göre 162 sahâbî vardır.¹⁷

Muhaddisler, usûl âlimleri ve mezheplerin sahâbe tanımlarını incelediğimiz de tanımların birbirlerine olan yakınlığını görmekteyken muhaddislerin, sahâbe tanımında sözlük anlamını esas alarak kapsamını genişlettiklerini, bazı usûl âlimlerinin ise örfî anlamını merkeze koyarak daha dar kapsamlı bir tanım yaptıklarını görmekteyiz. Bununla beraber zaman zaman tanımın genel hatlarının dışına çıkıldığı da görülmektedir. Bu tanımlara baktığımızda; "Hz. Peygamberi nübüvvet döneminde ya da öncesinde görüp, ölen kimsenin de sahâbe olarak kabul edilebileceği söylenilmektedir, İbni Mundi, sahâbe hakkında "Hz. Peygamber'in nübüvvetinden önce onu görüp ortadan kaybolan ve nübüvvetten sonra Hz. Peygamberi görmeden iman eden kimsenin de sahâbe olarak kabul edilebileceğini söylemiştir.¹⁸ Hz. Peygamber'i görmenin sahâbe kavramı açısından temel bir yere sahip olduğu bilinmekle beraber bir kimsenin sahâbe olarak kabul edilebilmesi için bu fiilin ne zaman gerçekleştiği de ayrı bir öneme sahiptir. İmam Sehâvi ise "onu gören ve iman eden" ifadesinin altına

¹⁶ Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. İbrahim Hamdi Medeni, Mektebet'ul İlmiyye, Medine, 1992, 189.

¹⁷ Kudât, Şeref Mahmûd, *el-Minhâcû'l-hadîs*, 75.

¹⁸ İbni Ammar, Muhammed b. Ahmet el-Mısri el-Maliki, *Miftah'ul Saidiyye fî Şerh'il Elfiyyeti'l Hadisiyye* thk. Şadi b. Muhammed b. Sâlim, Merkez Numani, Yemen, 2011, 314.

cinlerinde girdiğini çünkü cinlerin de mükellef olduklarını ve Hz. Peygamber'in, mükelleflere gönderilen bir elçi olduğunu söylemektedir.¹⁹ İmam Sehâvi bu tanımıyla, o dönemde yaşayan cinlerin Hz. Peygamber'i görüp ona iman etmeleriyle sahâbe olarak kabul edilebileceğine işaret etmiştir.

Sahâbe kavramı birçok âlim ve fırka tarafından değerlendirmeye tâbi tutulmuş, kavram içerisindeki bazı ifadelerin merkeze koyulmasıyla farklı tanımlar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bazı tanımların kapsamı daralırken bir diğer bazısının ise genişlediği görülmektedir. Yapılan tanımların her birini kaleme almak maksadı uzatacağından bunları başlıklar altında incelemenin daha muhtasar ve faydalı olacağı kanaatindeyiz. İlk olarak sahâbenin Kur'ân-ı Kerîmdeki konumundan daha sonra muhaddis ve usûl âlimlerinin tanımlarından ve fırkaların sahâbe kavramına olan yaklaşımlardan bahsedeceğiz.

1.2. Kur'ân, Muhaddsiler ve Usûl Âlimlerine Göre Sahâbe

1.2.1. Kur'ân'a Göre Sahâbe

Sahâbenin Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemeleri, koruyup sonraki nesillere aktarmaları onları İslâm'ın merkezinde olduklarını açıkça göstermektedir. Bu nedenle sahâbeyi doğrudan ya da dolaylı olarak konu edinen âyeti kerîmeler bulunmaktayken, âyetlerin bir kısmı sahâbe hakkında övgüyle bahsederken bir kısmı da uyarıcı niteliğinde indirilmiştir. Bu başlık altında bazı ayet-i Kerîmeler tüm sahâbeyi kapsar nitelikte olup, Kur'ân-ı Kerîm'deki sûre sıralaması baz alınarak verilecektir. Bununla beraber müfessir ve muhaddislerin görüşleri dikkate alınarak değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Ashâb, tâbiîn ve tebe'-i tâbiîn'in üstün evsâf ve ahlâkı çoktur. Fakat hemen hemen onlardan kısm-i a'zamîsinde bulunup, onlardan başkasında bulunmayan vasıflardan birincisi, her çeşit dünyevî menfaatleri sarf-ı nazar ederek, her şeylerini dinlerine feda etmekten ibaret üstün sadâkatleridir.

¹⁹ Ali el-Kâri, Nureddin Molla el-Herevi, *Şerhu Nuhbeti'l Fiker fî Mustalahati Ehl-i'l Eser* thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, Dar'ul Erkam, Beyrut, 2016, 576.

İkincisi, var olan gücü, sevgiyle Müslüman kardeşine feda etmekten ibaret îsâr'dır.

Üçüncüsü, kalben dahi hiçbir Müslümanâ kin, buğz ve haset etmemek şartıyla her anda din kardeşlerini duadan unutmamak hasletidir. Özellikle ashâbdan muhâcir ve ensarlarda ve bir de onlara tâbi' olanlarda bu hasletlerin bulunması hakkında Kur'ân-ı Hakîm²⁰ şahitlik etmektedir.²¹

Kur'ân-ı Kerîm'de sahâbeye karşı genel bir hitabın bulunduğu âyetlerden biri *“Böylece sizi vasat bir ümmet yapmışızdır, insanlara karşı şahitler olasınız, bu peygamber de sizin üzerinize tam bir şahidi olsun diye.”*²² meâlindeki âyettir. Âyette sahâbe ifadesi ismen zikredilmemesinden dolayı sahâbeye işaret edildiği açık bir şekilde anlaşılamamaktadır. Ancak gelen rivâyetler ve usûl âlimlerinin tespiti ashâba ve bazı özelliklerine değindiğini göstermektedir.²³

Âyette geçmekte olan ümmet-i vasat tâbiri, diğer lisanlarda tam bir karşılığı bulunmayan bir manâyı kuşatmaktadır. Vasat kelimesi; sınırları aşmayan, orta yolu takip eden, diğer milletlere âdil davranan ve diğer milletler ile ilişkilerini hak ve adâlete dayandıran topluluk anlamlarına gelmektedir.²⁴

Âyette yer alan bir diğer konu da “insanlara karşı şahitlik” meselesidir. Müfessirler, âyeti tefsir ederlerken ifadenin tüm Müslümanları kapsadığını söylemiş, Yahudi ve Hristiyanların haddi aşmalarına karşın Ümmet-i Muhammed'in merkezde denge unsuru kılındıklarını ve diğer peygamberlerin tebliğ vazifesini yerine getirdiklerine dair şahitlik yapacaklarını ifade etmişlerdir.²⁵

Âyet-i Kerîmede geçen “ümmet” kelimesi her ne kadar geniş kapsamlı bir ifade olsa da âyetin indiği zaman itibariyle ilk muhâtabı sahâbedir. Dolayısıyla bu konuda

²⁰ El-Haşr Suresi 59/8-9.

²¹ Çetin, *İttiba' Ehli Sünnete'dir*, 328.

²² Bakara Suresi 2/143.

²³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 58.

²⁴ İbnu Munzir, *Lisan'ul Arap* 6, 277.

²⁵ Ebü'l Berakat, Abdullah b. Ahmed. Muhammed en-Neseî, *Medârik'ul tenzil hakâik'ul te'vil*, Daru'l Kelimi'l Tayyib, 1998, 1, 137.

önceliğin onlara ait olduğu vurgulanmıştır.²⁶ Ayrıca âdil olmayanların da kıyamette başkalarına şahitlik edemeyeceği anlaşılmaktadır. Buna göre Râfîzîlerin sahâbe sayısının yalnızca on yedi olduğuna dair görüşleri de ayet-i Kerîmeye son derece aykırıdır. Aksi takdirde bu durum, sahâbîlerin ahirette diğer ümmetler için şahitlik etmeleri ile ilgili âyetle tezatlık teşkil eder. Ayrıca “*Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Çünkü onların nurları, önlerinde ve yanlarında koşar da «Ey Rabbimiz! Nurumuzu tamamla, bizi bağışla, çünkü sen her şeye kâdirsin..»*”²⁷ âyetinde Yüce Allah’ın sahâbeye âhirette temînat vermesi bu durumu te’yid eder niteliktedir. Cenâb-ı Hakkın onlara verdiği bu temînat, onların kâmil iman üzere öleceklerinin göstergesidir.²⁸

Aynı konudaki diğer âyet-i kerîmeler ile en hayırlı neslin sahâbe olması ile ilgili sahih hadisler göz önüne alındığında söz konusu âyetten kastedilenin sahâbe olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim usûl âlimleri ve muhaddisler sahâbenin adâleti konusunda bu âyeti delil göstermişlerdir.²⁹

Bir başka Âyet-i Kerîme’de sahâbe hakkında “*Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışır ve Allah’a inanırsınız.*” buyurmaktadır.³⁰ Âyette geçen “en hayırlı ümmet” ile tüm Ümmet-i Muhammed’in kastedildiğini söyleyenler³¹ olsa da bu vasıfların sahâbede herkesten daha fazla bulunduğunu ifade edenler de vardır.³² Nitekim Dahhâk b. Müzâhim (ö. 106/704), âyette bahsedilen ümmetin sahâbe olduğunu belirtmiştir.³³ Hatîb el-Bağdâdî’ye (ö. 463/1071) göre ise ümmet lafzı genel anlamıyla anlaşılmış olsa da âyette asıl vurgulanmak istenen sahâbedir. Çünkü iyiliği emredip kötülükten sakındırma gibi hususlarda sahâbe önde gelen bir nesil olduğu gibi, aynı zamanda âyetin doğrudan muhâtabı idiler.³⁴

²⁶ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 295.

²⁷ et-Tahrîm 66/ 8.

²⁸ Heytemî, *es-Savâiku’l-muhrika*, 2, 604.

²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 58.

³⁰ Âli İmran 3/110.

³¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3, 146.

³² Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, 1, 55.

³³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7, 102.

³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 58.

Ashâbı konu edinen âyetlerden biri de “Andolsun ki Allah sıkıntılı bir zamanda bir kısmının kalpleri kaymak üzere iken Peygamber’e uyan muhacirlerle ensârın ve Peygamber’in tevbelerini kabul etti. Tevbelerini, onlara karşı şefkatli ve merhameti olduğu için kabul etmiştir”³⁵ meâlindeki âyet-i kerîmedir. Pek çok müfessir bu âyetin Tebük seferi (Receb 9/Ekim 630) ile ilgili nâzil olduğunu belirtmiştir.³⁶ Bilindiği üzere gerek bu sefere hazırlık esnâsında gerekse sefer sırasında Hz. Peygamber ve beraberindeki Müslümanlar büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Sıcak ve kıtlığın baş gösterdiği bir vakitte gerçekleştirilen bu seferde bir damla suya, bir lokma yiyeceğe ihtiyaç duyar hale gelen İslâm ordusunun durumu siyer ve tefsir kitaplarında yer almaktadır. Bu sebeple münâfıklar Tebük seferine katılmaktan kaçınmış, birtakım bahaneler öne sürmüşlerdir. Münâfıkların bu tutumu ve söylemleri bazı Müslümanların sefere katılma hususunda tereddüde düşmelerine neden olmuştur.³⁷

Sonuç itibariyle sahâbe Kur’ân-ı Kerîm’de önemli bir yere sahip olmakla beraber, ilgili âyetlerin tefsirlerine bakıldığında Hz. Peygamberle beraber birçok zorluk ve sıkıntıya katlandıkları görülmektedir. Bu nedenle sahâbe Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde övgüyle bahsedilmiş ve onlara ümmet-i Muhammed içerisinde önemli bir yer verilmiştir.

1.2.2. Muhaddislere Göre Sahâbe

Sahâbe kavramının değeri ve önemi itibariyle kavrama bir sınırlandırma getirilmek istenmiş, ilk zamandan itibaren de konuyla ilgili farklı tanımlar ortaya çıkmıştır. Buna göre ilk olarak sahâbe tanımında bulunan Saîd b. Müseyyeb’in (ö. 94/713) “Hz. Peygamber’in yanında bir ya da iki sene kadar beraberlik eden ve onunla bir veya iki savaşa katılanı sahâbî sayarız.” dediği rivâyet edilmiştir.³⁸ Saîd b. Müseyyeb’in bu tanımı, usûl âlimlerinin konuya olan yaklaşımlarını da

³⁵ et-Tevbe 9/117.

³⁶ Kurtubî, *el-Câmi’*, 8, 277.

³⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5, 5-6.

³⁸ Bağdâdi, *el-Kifaye*, 63.

desteklemektedir. Ancak bu rivâyet zayıf kabul edilmiştir.³⁹ Bunun sebebinin ise senedde bulunan Muhammed b. Ömer el-Vakidi'nin zayıf bir râvî olarak kabul edilmesidir.⁴⁰

Bununla beraber bu tanım Cerîr b. Abdullah ve onunla aynı konumda olan birçok sahâbeyi tanımın dışında bırakması sebebiyle benimsenmemiştir. Meğâzi müellifi el-Vâkîdî (ö. 207/822) ise “akıl-bâliğ ve Müslüman bir kimsenin gündüz vakti bir saat dahi olsa Hz. Peygamber'i görmesiyle” sahâbe sayılacağını söylemiş,⁴¹ fakat onun bu tanımı da Hz. Peygamber'i henüz bülûğ çağına ermeden gören torunları Hz. Hasan (ö. 49/669) ve Hz. Hüseyin (ö. 61/680) ile Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) gibi genç sahâbeleri kapsam dışı bıraktığı için tenkit edilmiştir.⁴² Dolayısıyla bu tanımlar, bir çok sahâbeyi kapsam dışı bırakması sebebiyle benimsenmemiştir. Muhaddisler, sahâbe kavramını tanımlarken usûl âlimlerine nazaran kapsamının daha geniş olduğu görülmektedir.

Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ise *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivaye* adlı eserinde muhaddislerin sahâbeyi: “Hazreti Peygamber ile sohbet eden veya bir saat bile olsa onu gündüz vakti gören” şeklinde tanımladıklarını; usûl âlimlerinin ise “Hz. Peygamber'e ittiba eden ve ondan istifâde etmek için uzun süre onunla sohbet eden kimselerdir.” şeklinde tanımladıklarını nakletmiştir.⁴³ tanımın içerisinde geçen bazı kelimelerin üzerinde durulduğunda, görmek ifadesinin sahâbe olarak kabul edilmesi için yeterli olup olmaması tartışma konusu olmuş, bu nedenle âma olan sahâbelerin durumu da değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur. Hz. Peygamber ile arasında herhangi bir konuşma gerçekleşmemiş ve sadece görme şerefine nail olan kimseler de sahâbeden

³⁹ Es-Suyuti, Celeleddin, *Tedribu'r- râvî*, thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed Faryâbi, Daru Tayyibe, Beyrut, 1992, 124.; İbnü's-Salâh, Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, thk. Nureddin İtr, Dar'ul Fikir, Beyrut, 1986, 293.

⁴⁰ İbni Ammâr, *Miftah'ul saidiyye fî şerh'il elfiyyeti'l hadisiyye*, 316.

⁴¹ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 63.

⁴² Irâkî, Zeynüddîn Abdürrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman, *et-Tabsira ve't-Tezkira fî ulumi'l-hadis*, thk. AbdülKerîm b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudeyr, Darü'l-Minhâc, Riyad, 1428, 170.

⁴³ Sahâbe tanımıyla ilgili farklı tanımlar için bkz. Demirel Harun Reşit, “*Ehl-i Hadis ve Usûlcüler Arasında Sahâbe Tanımı Tartışması*”

sayılmışlardır. Dolayısıyla kişinin Hazreti Peygamber'i gördüğü dönem mü'min olması ve mü'min olarak ölmesi yeterli kabul edilmiştir.⁴⁴

İbnu's-Salah⁴⁵ (ö. 643/1245) ise *Mukaddime*'sinde sahâbe kimdir? sorusuna cevap olarak sahâbenin; "Hz. Peygamberi Müslüman olarak gören herkes" şeklinde tanımladığı görülmektedir. Bu tanımla beraber Hz. Peygamber'i kâfir olarak gören ya da vefatından sonra Müslüman olan kimseler kapsam dışında kalmışlardır. Kayser elçisi ve hakkında Deccal olduğu rivâyetlerini değerlendirmeye tâbi tutmazsak Abdullah b. Sayyad buna örnek olarak verilebilir.⁴⁶ İmam Buhârî (ö. 256/870) ise; "Hz. Peygamberle beraberlik eden ya da onu Müslüman olarak gören" herkesin sahâbe olacağını belirtmiştir. Bununla beraber Abdilcebbâr es-Sem'ânî ise "Hz. Peygamberden bir söz ya da kelime rivâyet eden kimsenin" sahâbe olabileceğini söylemiştir.⁴⁷

Muhaddislerin birçoğunun tercih ettiği tanım İbn Hacer'e aittir. O, bu konuda şunları söylemektedir: Sahâbenin tanımı konusunda vâkıf olduğum en sahih ifade şöyledir: "Sahâbî, Hz. Peygamber'e iman etmiş olduğu halde, onunla bir araya gelen ve İslâm üzere ölen kişidir." Tarifte yer alan "onunla bir araya gelen" ifadesi mucibince, Hz. Peygamber'le bir kez bile olsun karşılaşmış olan her mümine sahâbe denir. Dolayısıyla, Nebevi mecliste uzun bir süre bulunmuş olsun olmasın; Hz. Peygamber'den hadis rivâyeti olsun olmasın; O'nunla savaşa katılsın katılmasın, Hz. Peygamber'i görsün veya herhangi bir engelden ötürü görmesin; onunla aynı ortamı paylaşmış olan her mümin sahâbe kabul edilmektedir. Yine tanımda geçen "iman etmiş olarak" ifadesi ile de bir kimse küfür üzere olduğu halde Hz. Peygamber'le karşılaşmış; ancak bilahare iman ettikten sonra Hz. Peygamber ile bir daha karşılaşmamış ise sâhabe sayılmayacağına işaret edilmiştir. Aynı şekilde tarifte geçen "İslâm üzere ölen" ifadesine göre, bir kimse Hz. Peygamber'e iman etmiş olduğu halde onunla karşılaşmış, fakat daha sonra irtidat edip mürted olarak ölmüşse sahâbe sayılmaz. Nitekim bu durumda olan çok az sahâbe bulunmaktadır. Öte yandan, bir kimse mümin olarak

⁴⁴ Ömer b. Muhammed b. Fettuh ed-Dımaşki, *Şerhu'l manzumeti'l beykuniyyeti fi mustalah'ul hadis* Beyrut,2000, 73.

⁴⁵ Sahâbe tanımı ve görüşler için bkz. İbnu's-Salah, *Mukaddime*, 146.

⁴⁶ İbni Ammar, *Miftah'ul saidiyye fi şerh'il elfiyyeti'l hadisiyye*, 314.

⁴⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 293.

Peygamber’le karşılaşmış, sonra mürted olmuş; ancak ölümünden önce tekrar İslâm’a dönmüş ise Hz. Peygamber’le ikinci kez karşılaşma durumuna bakılmaksızın yine “sahâbe” sayılır. Bu tarif, Buhârî’nin Hocası Ahmed b. Hanbel⁴⁸ gibi muhaddisler ve onlara tâbi olan âlimlere göre tercih olunan en sahih görüşe dayanmaktadır. Bunun dışında konuyla ilgili bazı görüşler de bulunmaktadır.⁴⁹

Yapılan tanımlara baktığımızda sahâbe konusunda hem tâbiin döneminde hem de sonraki dönemlerde birtakım tanımların yapıldığı, bununla beraber bazı tanımların kapsamının dar olduğu bazısının ise kapsamının genişliği sebebiyle eleştirildiği ancak muhaddislerin birçoğunun İbn Hacer’den gelen rivâyeti esas aldıkları görülmektedir.

1.2.3. Usûl Âlimlerine Göre Sahâbe

Fıkıh usûlü âlimleri sahâbe tanımı ve kavramına ikinci şer’î delil olarak kabul edilen sünnet başlığı altında ele alırlar. Usûl âlimlerinin ittifak ettikleri bir tanım bulunmamaktadır. Usûlcülerin çoğu Hz. Peygamber ile görüşmekte süre tayin etmeyerek birlikteliği; arkadaş denilebilecek kadar beraberlik eden Müslüman kimse şeklinde tarif etmişlerdir. Ancak esas aldıkları kriterlere göre dört başlık altında toplamak mümkündür.

1. Sohbet kelimesinin sözlük anlamını kabul edenler.
2. Örfteki anlamını kabul edenler.
3. Hz. Peygamber’den ilim öğrenmeyi şart koşanlar.
4. Hadis rivâyetini şart koşanlar⁵⁰

Usûl âlimleri, Hz. Peygamber’den ilim öğrenmek ve hadis rivâyetinde bulunmanın şart koşulmasıyla, ilim öğrenme maksadıyla gelmeyen ve hadis rivâyetinde

⁴⁸ Buhârî ve Ahmed b. Hanbel gibi titiz hadis bilginleri’ne göre sahâbî temyiz çağında ve mümin olarak Hazreti peygamber ile görüşen Müslüman olarak ölen kişiye denir Hazreti peygamber ile görüşmesini kısa ve uzun olması ondan rivâyette bulunmaması onunla savaşa katılıp katılmaması durumu değiştirmez. Buhârî ve Ahmed b. Hanbel sahâbe tanımında aynı zamanda temyiz kaydını da yer vermişlerdir. bkz. Muhammed Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, 158.

⁴⁹ İbni Hacer el-Askalânî, *el-İsabe fi temyizi’s-Sahâbe*, 1,7-8.

⁵⁰ İbn Hacer, Muhammed el-Askalânî, *el-İsabe fi Temyizi’s-Sahâbe*, Beyrut, 2010, 1, 9.

bulunmayan pek çok sahâbenin kapsam dışında bırakılması sebebiyle hadis âlimleri tarafından eleştiriye maruz kalmışlardır.⁵¹

Usûlcülerin çoğu, sahâbe tanımında örfî tanımı esas almışlar ve Hz. Peygamberle uzun süre beraberlik edenlerin sahâbe olarak kabul edilebileceğini belirtmişlerdir. Sem'âni⁵², Amidi ve İbnu Hacib'de bu tanımı esas almaktadırlar.⁵³ Bunlar, sahâbe tanımının merkezine örfteki anlamı koymaları sebebiyle kapsamını daraltmışlardır.

Muhtemel ki usûlcüler Kur'ân ve sünnette sahâbe hakkında övgüyle bahsedilmesi, dini esasları aktaran ilk tabaka olması ve sözlerinin delil kabul edilmesi gibi nedenlere bağlı olarak titiz davrandıkları muhtemeldir. Bu nedenle de Hz. Peygamber'den ilim öğrenmek, kendisinden hadis rivâyet etmek gibi bir dönem beraberliği gerektiren şartlar ileri sürmüşlerdir. Usûlcülerin bu titiz yaklaşımının Hz. Peygamber'in sahâbe tarafından daha iyi anlaşılması gerektiği ve sözlerini nakledenlerin onun maksadını anlayan kimseler olması gerektiği düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Âlimlerin birçoğu⁵⁴ sahâbe kavramını tanımlamış, ancak bu hususta ittifak sağlayamamışlardır. Muhaddisler sözlük anlamını esas alarak meselenin bir yönüne değinirken, usûlcüler örfî anlamını esas alarak meseleye farklı bir boyut kazandırmışlardır. Tanımların bir kısmına da âlimlerin çoğunluğunun kabul etmediği unsurlar ilâve edilmiştir. Ancak İbn Hacer'in yapmış olduğu tanım, daha sonra gelen âlimler tarafından da benimsenmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Bu çalışmada

⁵¹ Usûlcülerin sahâbe tanımları ve muhaddislerin eleştirileri için bkz. *Sahâbetü resûlillâh fî'l kitab ve's-sünne*, 41-45.

⁵² Sem'âni, sahâbî kelimesini lûgat yönüyle açıkladıktan sonra şöyle der: Öyle görünüyor ki sahâbe ünvanı, Hazreti peygamber ile uzun süre görüşen onun toplantılarına çokça katılan ve onunla bizzat beraber bulunarak ondan hadis alan kimselere verilmektedir. Üsul bilginlerinin anlayışı da budur. bkz. Muhammed Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, 159.

⁵³ İbni Ammar, *Miftah'ul saidiyye fî Şerh'il elfiyyeti'l hadisiyye*, 315.

⁵⁴ Sahâbe kavramı hakkında âlimler ve fırkaların birçok değerlendirmesi mevcuttur. Sahâbenin hem İslâm Dini'nin sonraki nesillere aktarılması hem de konumu itibarıyla hassas bir yere sahip olması nedeniyle âlimlerin birçoğunun kavram tanımlaması içerisinde olduğunu görmekteyiz. İbn Hacer el-Askalânî *el-İsabe fî Temyizi's-Sahâbe* adlı eserinde bu konuyu ele alırken, mevzu ile alakalı sahih görüşleri açıklamış ve meseleyi derinlemesine ele almıştır. bkz. İbni Hacer el-Askalânî, *el-İsabe fî Temyizi's-Sahâbe*, 1,7-8.

uygulanabilirlik açısından daha elverişli ve kapsamlı olması sebebiyle bu tanım esas alınmıştır.

1.3. Fırkalara Göre Sâhabe

1.3.1. Ehl-i Sünnete Göre Sahâbe

Sahâbeye karşı oluşan olumsuz tavır karşısında her türlü tartışmalardan sakınma, tarafsız ve fitneden uzak durma çabaları Ehl-i Sünnet'in⁵⁵ genel yapısını ortaya koymaktadır.⁵⁶ Sahâbe arasında gerçekleşen bir takım siyâsi olaylar ve görüş ayrılıklarına karşı, sahâbenin yalnızca hayırla anılması ve sahâbeye karşı eleştirilerden sakınılması gerektiği yönündedir.⁵⁷ Bu konuda büyük müctehid İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) Hz. Peygamber'in ashâbı arasında gerçekleşen ihtilaflar için konuya "Allah en iyisini bilir." şeklinde yaklaşımı⁵⁸ Ehl-i Sünnetin duruşuna bir misal teşkil etmektedir.

Ehl-i sünnet içerisinde muhaddis, usûlcü ve lûgat âlimleri tarafından birçok sahâbe tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar içerisinde meşhûr olarak kabul edilen sahâbe tanımı; Hz. Peygamber ile Müslüman olarak sohbette bulunan veya Hz. Peygamber'i gören⁵⁹ ve iman üzere ölen kimselerdir.⁶⁰ Şeklinde yapılan tanımdır.

Mezhebin temel ilkelerini oluşturan görüşlerin, Hz. Peygamber'in ashâbı ile ilgili olduğu bilinmekle beraber, sahâbeye olan yaklaşımlarına baktığımızda sahâbeyi cerh etmedikleri, haksız ithamlarda bulunmadıkları, şerefini korumak üzere gayretlerinin olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Sahâbeyi kendi arasında fazilet

⁵⁵ Ehl-i sünnet isminin kaynağı olarak İslâm ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağını belirten rivâyet gösterilmiş ve kurtuluşa erecek olan tek fırkanın (fırka-i nâciye) Ehl-i sünnet olacağı ifade edilmiştir. Şehristânî, *el-Milel*, 1, 19-20. "Hz. Peygamber ve ashâbının yolu", "Sahâbe ve tâbiînin mezhebi", "Hz. Peygamber'in sünneti" kavramları da ehl-i sünnet için kullanılmıştır. Ehl-i sünnet kapsamında müteâla edilen pek çok müellif, ehl-i sünneti farklı şekillerde tanımlamaktadır. bkz. Yavuz, "Ehl-i Sünnet", DİA, 10, 525-530.

⁵⁶ Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn, *el-Milel ve'n-Nihâl* thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut, 2013, 1, 85.

⁵⁷ Teftazânî, Şerhu'l-Akâid, 115-116.

⁵⁸ Öz, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 67-68.

⁵⁹ İbn Hacer'in yapmış olduğu tanımda yer alan "mülâkî olma" fiili daha doğrudur. Yani Müslüman olarak Hz. Peygamber ile görüşmüş olan ve bu iman üzere ölen kimseler sahâbî sayılırlar.

⁶⁰ Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, 2, 12.

açısından değerlendirdiklerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin üstün olduğunu kabul etmektedirler. Ebû Hanîfe'nin "Peygamberlerden sonra insanlardan en faziletli olanlar Hz. Ebû Bekir sonra Hz. Ömer sonra Hz. Osman daha sonra Hz. Ali'dir. Allah onlardan razı olsun. Onlar hidâyet üzere, dürüst kimselerdir. Hepsini hayırla yad ederiz." sözü Ehl-i sünnetin sahâbe hakkındaki görüşünü ortaya koymaktadır.⁶¹

Ehl-i sünnet, Hz. Muâviye de dahil olmak üzere ashâbın tamamını hayırla yâd ederek hem ümmetin birliğini sağlamayı hem de ashâb arasındaki ihtilafları dile getirmekten sakınmayı amaçlamaktadır.⁶² Onların bu konudaki hassasiyetine örnek olarak sünnî muhaddisler râvîlerin cerh ve ta'dil durumlarını incelerken, sahâbe hakkındaki tavrı göz önünde bulundurmuşlar, sahâbe hakkında yalan söyleyen, onları tekfir edenlerin rivâyetlerinin tamamını cerh etmişlerdir.⁶³

Ehl-i sünnet, imâmet konusunda da Şîa'nın sahâbeye olan olumsuz tavrı karşısında savunucu konumdadır. Zira örnek alma noktasında sahâbeyi merkeze koymaktadırlar, Sahâbîler, Hz. Peygamberden İslâm'ı hem öğrenip hem de yaşamaları sebebiyle önemli bir konuma sahiptir. Sahâbenin bir konudaki görüş birliğine varması en kuvvetli icma olarak kabul edilmektedir. Ebû'l-Hasen el-Eşarî (ö. 324/935-36) Hz. Peygamber vefat ettikten sonra hilafet dönemi için sahâbenin Hz. Ebû Bekir'e icmâ ile bîat ettiklerini belirtmiştir. Eşarî'ye göre ashâb, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i ta'yininden sonra ittifak ettikleri gibi şûra sonrası Hz. Osman'ın seçilmesi konusunda da görüş birliğine varmışlardır. Aynı zamanda Hz. Osman'ın hilâfeti konusunda da ittifak halindeydiler.⁶⁴

Şîa'nın imâmet mevzusunda kendi düşüncelerini âyet ve hadisleri te'vil ederek açıklamaya çalışması Ehl-i Sünnet tarafından eleştirilmelerine sebep olmuştur. Ayrıca Şîi âlimler, sahâbe hakkında ortaya attıkları iddiaları, te'vil ettikleri bu âyet ve hadislerle dayandırmıştır.⁶⁵

⁶¹ Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Fıkhu'l-Ekber*, Şamil Yayınları, 2016, 41-43.

⁶² Laoust Henry, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2012, 132.

⁶³ Şehâvî, Abdurrahman b. Muhammed, *Fethu'l-Muğis*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, 4, 99.

⁶⁴ Şehristânî, *el-Milel*, 1, 118.

⁶⁵ Bakillânî, Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *et-Temhîd fi beyan 'it-tevhid*, İsam, 2017, 164-239.

Ehl-i sünnete göre sahâbenin değer ve önemi hem Kur’ân âyetlerinde hem de hadislerde açıkça görülmektedir. Sahâbe, derece bakımından ayrıma tâbi tutulsa da sahâbe olmak yönünden hepsi eşit görülmüştür. En önemlisi, Ehl-i sünnetin sahâbe kavramına olan yaklaşımında Şîa’nın yaptığı gibi Hz. Peygamber ile sohbet etme şerefine nâil olmuş kimseler hakkında çirkin ve ağza alınmayacak ithamlarda bulunmamış, aksine sahâbenin şerefini korumuş ve onlara karşı muhabbet beslemiştir.⁶⁶

Hadislerde aynı şekilde “Ümmetimin en hayırlısı benim asrında yaşayanlar (sahâbe), sonra onların ardında gelenler, (tâbiîn), sonra onların ardında gelenlerdir. (tebeu’t-tâbiîn) buyrulmuştur. Fazilette Hz. Peygamber’i görmenin, vahiy dönemine şahit olmanın ve zaman itibarıyla ona ve onu görenlere yakın olmanın önemi dile getirilmiştir. “Ashâbıma söymeyiniz; zira Uhud Dağı miktarınca altın sadaka verseniz bile onların bir müd hurma sadakasının ecrine ulaşmazsınız” hadisi, sahâbenin, Allah’ın dinine ve Hz. Peygamber’e en fazla ihtiyaç duyulan zamanda sahip çıktıklarını ve fedakârlıklarını öne çıkarmaktadır. Hadiste, sahâbeden birinin içinde bulunduğu orduya Allah’ın yardım ederek bu ordunun zafer kazanacağı ve tâbiîn için de aynı faziletin söz konusu olduğu beyan edilmiştir. Hz. Peygamber’in ashâbına, ashâbın da ümmete emniyet sebebi olduğunu haber vermiştir.

1.3.2. Şîa’ya Göre Sahâbe

Şîî âlimler sahâbe kavramını, iman ettikten sonra Hz. Peygamber’i gören, münâfıklar ve irtidat eden kimseleri de içerisine alarak tanımlamaktadır. Ancak kabul ettikleri sahâbe sayısı oldukça azdır.⁶⁷ Ehl-i Sünnetin, Muâviye taraftarlarını ve Cemel Vak’âsın’da bulunanları sahâbe olarak kabul etmelerine rağmen onların cehennemlik olduklarını ve onları şiddetli bir azabın beklediğini savunmaktadırlar. Şîa’nın sahâbe kavramına olan yaklaşımlarını başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Allah’a ve Hz. Peygamber’e iman edip, can ve mallarını bu yolda feda eden kimseleri sahâbe olarak kabul etmeleri. Lakin bunların sayısı azdır.

⁶⁶ İbnü’l-Esîr, Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmiu’l-usûl li-ehâdîsi’r-resûl* thk. Abdulkadir el-Arnaut, Mektebetu’l Halvânî, Beyrut, 1981, 5, 271.

⁶⁷ Küleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yakûb *el-Kâfi*, 2, 22-23.

2. Allah’a ve Hz. Peygamber’e iman etmediği halde iman etmiş gibi görünen, kalplerinde şüphe ve tereddüt bulunduranlardır. Sahâbenin birçoğunu bu gruba dâhil etmektedirler. “*And olsun ki, size gerçeği getirdik; fakat çoğunuz gerçeği sevmiyorsunuz.*”⁶⁸ âyetini de bu konuda delil olarak göstermişlerdir.

Şîa içerisinde önemli bir yere sahip olan Şehîd-i Sâni sahâbeyi “Mü’min olarak Hz. Peygamberle karşılaşan, mü’min ve Müslüman olarak vefat eden kimse”⁶⁹ şeklinde tanımlamıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber’i görmek yeterli olmayarak sohbetinin çok olması gerektiğini öne süren Şîi âlimler de bulunmaktadır. Tartışmalı olmakla beraber Mâmekânî’ye (ö. 1351/1932) göre sahâbe olan birinin irtidat ettikten sonra tekrar Müslüman olması ve bu hal üzere vefat etmesi onun sahâbe olmasına engel değildir.⁷⁰

Şîa, aynı zamanda peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetülkezzâb gibi yalancıları da sahâbe olarak kabul etmektedir. Hz. Ali ve Ehl-i Beyti ise onların nezdinde önemli bir konuma sahiptir. Onların hem daha faziletli hem de gûnahtan berî olduklarına inanmaları sebebiyle diğer sahâbelerden ayrıldıkları kanaatleri hâkimdir.⁷¹

Şîa fırkaları, inançlarının merkezlerine Hz. Ali ve Ehl-i Beyti yerleştirmiş, onlar dışında kalan bütün sahâbeleri kınamış, hatta daha da ileri giderek kâfir oldukları iddiasında bile bulunmuşlardır. Bu ölçüler çerçevesinde hareket eden Şîa fırkaları, Ehl-i Beyt ve mâsum olduklarına inandıkları imamları senediyle gelen rivâyetleri kabul etmiş, geriye kalan tüm rivâyetleri ise ret ve inkâr etmişlerdir. İnançlarının temelinde ise hilâfet makamının Hz. Ali’ye ait olduğu ancak sahâbenin buna engel olması sebebiyle de Hz. Peygamber’e ihanet ettikleri fikri yer almaktadır.⁷² Sahâbenin kendi içerisindeki fazilet derecelendirmesi, onların İslâm’a giriş ve hicrette önceliğine, Hz. Peygamber ile sohbetinin ve onun meclisinde bulunmasının çokluğuna ve katıldığı gazve sayısına, Hz.

⁶⁸ ez-Zuhrûf 43/78.

⁶⁹ Şehîd-i Sâni, Zeynuddîn b. Ali b. Ahmed el-Âmilî, el-Bidâye, İntişârât-i Mahlâtî, 2000 1, 145.

⁷⁰ Mâmekânî, Abdullah b. Muhammed Hasan, *Mikbâsü'l-hidâye*, thk. Muhammed Rıza el-Mâmakânî, *Mikbâsu'l-hidâye fi ilmi'd-dirâye*, 1, 330.

⁷¹ Küleynî, *el-Kâfî*, 2, 23-24.

⁷² Şîa, Gadir-i Hum hâdisesini delil göstererek ashâbın çoğunun Hz. Peygamber’in vasiyetini gizlediklerini iddia etmektedir. Buna göre Resûlullah halife olarak Hz. Ali’yi ta’yin etmiş ancak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer başta olmak üzere ashâbın çoğu bu emri gizlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Sofuğlu, “Gadir-i Hum Meselesi”, AÜİFD, 26, 461-470.

Peygamber'den rivâyet sayısına, onunla görüşme, konuşma ve birlikte bulunma gibi özelliklere göredir⁷³ denilmişse de Ehl-i Beyt mensuplarının bütün kriterlerin üstünde yer aldığı ve diğerlerine takdim edildiği inkâr edilemez. İki mezhep arasında asıl görüş farklılığı, bilhassa hulefâ-i râşidîn arasında kimin efdal olduğu hususundadır. Ehl-i Sünnet'te fazilet sırası, özellikle hulefâ-i râşidîn arasında halifelik sırasına göre⁷⁴ ise de Şîa'ya göre ashâbın en faziletlisi; İlk Müslümanlardan olan, en doğru kimse olan Hz. Ali'dir ve bu konuda ihtilaf yoktur. Daha sonra iki oğlu Hasan ve Hüseyin gelir.”

Şîilerin çoğu, sahâbenin ileri gelenlerinden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz.

Osman'ı daima eleştirmekle⁷⁵ yetinmeyip onları tekfir etmektedir. Hz. Âişe (ö. 58/678), Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656), Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656), Muâviye b. Ebû Süfyan (ö. 60/680) ve Amr b. el-Âs'ı (ö. 43/664) da hilâfeti Hz. Ali'den gasp ettikleri gerekçesiyle sert ve düşmanca bir tenkide tâbi tutmaktadırlar.⁷⁶

Şîa, Hz. Ali ve Ehl-i Beyti dışında sadece Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), Mikdâd b. Esved (ö. 33/653), Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654), Selmân-ı Fârîsî (ö. 36/656?), Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), Huzeyme b. Sâbit (ö. 37/657), Sehl b. Huneyf (ö. 38/658-59), Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669), Ebû Saîd el-Hudrî'yi (ö. 74/693-94) sahâbeden kabul ederler.⁷⁷ Bazı şîî gruplarında ise bu sayının daha az

⁷³ Söz konusu fazilet, mutlak ve her hususta olmayıp genel olarak böyle demektir. Ayrıca Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hangisinin daha faziletli olduğu konusunda farklı görüşler vardır.

⁷⁴ Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 1, 330.

⁷⁵ Zeydiyye, Şîa'nın bir alt kolu olup ismini Hz. Hüseyinin (ö. 61/680) torunu Zeyd b. Ali'den (ö. 122/740) alır. Siyâsî olarak bu fırka Zeyd b. Ali'nin Emevîlere karşı ayaklanması (122/740) sonucu ortaya çıkmıştır. Diğer şîî fırkalar gibi imameti mezhep esasları arasında sayan Zeydiyye, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in imâmetini meşrû görür. Dolayısıyla onlar hakkında olumsuz bir yorumda bulunmamışlardır. Hatta Zeydî âlimler, eserlerinde sahâbeyi küfürle ithâm etmenin yanlışlığına ilişkin eserlerinde müstakil bölümler tahsis etmişlerdir. Bunların arasında Yahya b. Hamza el-Hüseynî'nin (ö. 747/1346), *Risâle Vâzie li'l-mu'tedîn an sebbi sahâbe*, Muhammed b. Ahmed Ebi's-Selc'in (ö. 325/936-37) *Fezâilu's-sahâbe*, Müeyyed Billâh Ahmed b. Hüseyin Hârûnî'nin (ö. 411/1020-21) yazdığı risâle, Ebu'l-Kâsım el-Bustî'nin (ö. 420/1029-30) *et-Tahkîk fi'l-ikfâr ve't-tefsîk* isimli eserinde sahâbeye ayırdığı müstakil bölümü, yine Yahya b. Hamza'nın *Etvâku'l-hamâme fi hamli's-sahâbeti ale's-selâme*, Ahmed b. Mîr Hasenî el-Gîlî'nin (ö. hicrî 8. asır) *Safvetü's-safve*, Yahya b. Hüseyin b. Kâsım'ın (ö. 1100/ 1688) *Münteha'l-isâbe fi mâ yecibu min riâyeti hakkı's-sahâbe*, Abdullah b. Ali Vezîr'in (1144/1731) *İrsâlu'zzüâbe beyne cenbeyi mes'eleli's-sahâbe* gibi pek çok eser sayılabilir. Ayrıca Zeydîlerin sahâbe hakkında yazdıkları diğer eserler ile ilgili olarak bkz. *İzzân, es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, 18-21.

⁷⁶ Sibâî, Mustafa, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2010, 131.

⁷⁷ İbnü'l-Arabî, Ebu Bekir b. el-A'rabî, *el-Avâsim* thk. Muhibbuddin el-Hatib, Dar'ul Ceyl, Beyrut, 1987, 183.

olduğu görülmektedir. Şîa'nın kâfir olmadığını söyledikleri sahâbe sayısının yediye geçmediği de söylenmektedir.⁷⁸ Sünnîlerin sahâbeye olan tutumlarına karşılık Şîiler, Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'in halefi olarak kabul etmeyen her sahâbenin adâlet sahibi olmadığını söylemiş, bunu ise sahâbenin hakikati gizlediği düşüncesiyle ilişkilendirmişlerdir.

Şîî gruplar, sahâbeyi tekfir etmekle yetinmemiş başka ithamlarda da bulunmuşlardır. Nitekim İslâm'ın ilk halifesi olarak kabul edilen Hz. Ebû Bekir'i şerî ahkâmı bilmemekle suçlamışlardır. Kendi kaynaklarında Muhammed Bâkır (ö. 114/733?) ve Câfer-i Sâdık'a (ö. 148/765) nispet edilen, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in insanların en şerlisi olarak itham edildikleri rivâyetler yer almaktadır.⁷⁹ Bununla beraber farz namazlarının sonunda sahâbeye lânet ettikleri virdler okudukları, masum saydıkları imamlarının kabirlerinde sahâbeye beddua ettikleri nakledilmektedir. Buna ilâveten Hz. Peygamber'in eşlerine özellikle de Hz. Âişe, Hz. Hafsa (ö. 45/665?) ve Hz. Zeynep bint Cahş'a (ö. 20/641) kötü sözler sarf ettikleri ve cehenneme atılacaklarını iddia ettikleri bilinmektedir.⁸⁰ Meseleyi daha ileri safhaya taşıyarak herhangi bir ilgisi olmadığı hâlde Tahrîm sûresinde yer alan "Allah, inkar edenlere, Nuh'un karısıyla Lut'un karısını misal gösterir: Onlar, kullarımızdan iki iyi kulun nikahı altında iken onlara karşı hainlik edip inkarlarını gizlemişlerdi de iki peygamber Allah'tan gelen azabı onlardan savamamışlardı. O iki kadına: "Cehenneme girenlerle beraber siz de girin" dendi."⁸¹ âyetinin hususen Hz. Âişe ve Hz. Hafsa hakkında nâzil olduğunu iddia etmektedirler. Bunun dışında Şîa'nın sahâbe aleyhine, Hz. Ali ve Ehl-i Beyti lehine sayılamayacak kadar çok rivâyet uydurduğu pek çok kaynakta zikredilmektedir.⁸²

⁷⁸ Tebbânî, *İthâfû Zevî'n-Necâbe*, Fas, 1985, 145.

⁷⁹ el-Meclisî, Muhammed Takî b. Maksûd Alî el-Meclisî, *Bihârü'l-Envârî'l-Câmi'a li-Düreri Ahbâri'l-E'immeti'l-Ethâr*, İhyâü'l-Kütübi'l-İslâmiye, 1970, 413-414.

⁸⁰ Ebû Muhammed el-Hüseynî, *Evcezü'l-Hitâb fî Beyâni Mevkîfi's-Şîa Mine'l-Ashâb*, [baskı yeri ve yayın evi yok] 1993, 125-126.

⁸¹ et-Tahrîm 66/10.

⁸² bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 2, 305. Kûfelilerin Hz. Ali'nin fazîletleri hakkında üç yüz bin hadis uydurduklarına dair rivâyet, Şîilerin bu konuda ne derece ileri gittikleri hakkında bir fikir verebilir. bkz. İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerîa*, 1, 407. Onlar Hz. Peygamber'in hadislerini tahrif etmekle kalmamış, Hz. Ali'nin sözlerini de istedikleri yönde değiştirmişlerdir. Ayrıca bir rivâyete göre Hz. Ali taraftarlarından mu'tedil bir kişinin Şîileri kastederek "Allah onların canını alsın, nice hadisleri tahrif ettiler." dediği nakledilmiştir. bkz. Müslim, "Mukaddime", 7. Nevevî, Hz. Ali'nin bu sözlerine Şîilerin ilâvelerde bulunduklarını, Hz. Ali'ye nispeten birtakım sözler uydurduklarını ve rivâyetlerin hangisinin

Cenâb-ı Hakk, Tahrîm sûresi 10. âyetinde Hz. Nuh ve Hz. Lût örneğini kâfirler için vermiştir. Ayrıca iki kadının küfür ve inkârlarından dönmedikleri müddetçe, konumunda bulunan peygamberlerin onları Allah'ın azâbından kurtaramayacağını bildirmiştir. Ancak Şîî âlimler bunu bildikleri hâlde kâfir olduklarına kesin olarak inandıkları sahâbeyi Hz. Peygamber'in dahi kurtaramayacağı düşüncesiyle âyette kastedilen kimselerin sahâbiler olduğu yönünde ısrarcıdır. Bu husus, vicdan sahibi hiçbir Müslümanın ve hiçbir ilmi disiplinin kabul edemeyeceği bir durumdur.

İmamiyye Şîasının önde gelen âlimlerinden Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşî (ö. 320/932?)⁸³ bazı âyetleri tefsir ederken⁸⁴ Câfer-i Sâdık'a nispet ettiği birtakım rivâyetlere dayanarak Hz. Âişe'ye "cehennemlik"⁸⁵ ve "kâfir"⁸⁶ gibi suçlamalarda bulunmuştur.

Meşhur Şîî âlim Hâşim b. Süleyman el-Bahrânî⁸⁷ ve Şîî müfessir Ebü'l-Hasen Ali b. İbrahim el-Kummî de (ö. 307/919)4 Hz. Âişe ve sahâbe hakkında çirkin sözler sarfetmeye devam etmiştir

Özelde Hz. Âişe'ye genelde tüm sahâbeye yöneltilen bu tenkitler; kişisel, tamamen bâtil ve asılsız yorumlardan ibârettir. Zira Hz. Âişe'nin cehennemlik olduğu iddiası sahih ve mu'teber hadis kaynaklarında yer alan Hz. Âişe'nin cennette de Hz. Peygamber'in eşi olacağına dair sahih hadisler ile çelişmektedir.⁸⁸

Aynı zamanda Şîa, Tevbe ve Münâfıkûn sûrelerinde yer alan âyetlerde zemmedilen gürûhun da sahâbe olduğunu iddia etmiştir.⁸⁹ Ancak "Yoksa, kalplerinde hastalık olanlar, Allah'ın onların kinlerini dışarı vurmayaacağını mı sandılar? Eğer dileseydik, onları sana gösterirdik; sen de onları yüzlerinden tanırdın. And olsun ki sen,

sahihsinin uydurma olduğunu ayırt edilemeyecek vaziyete getirdiklerini nakletmektedir. Nevevî, Şerhu *Sahîhi Müslim*, 1, 83.

⁸³ Seyyid Hasan Sadr, *Te'sîsü's-Şîa li-ulûmi'l-İslâm*, Dârü'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1981, 322.

⁸⁴ el-Hicr 15/75; en-Nahl 16/92.

⁸⁵ Ayyâşî, Mes'ûd b. Muhammed, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, Beyrût 1991, 2, 289.

⁸⁶ Ayyâşî, *Tefsîr*, 2, 291.

⁸⁷ Bahrânî, Hâşim b. Süleyman, *el-Burhân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetu'l-A'lamî li'l-Matbûât, Beyrut, 2006, 480-481.

⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Hamad el-Cuma ve Muhammed Lahidan, Mektebeti'l Rüshd, Riyad, 2006, 6, 90.

⁸⁹ el-Münâfıkûn 63/1-3, et-Tevbe 9/101.

onları konuşmalarından da tanırırsın; Allah işlediklerinizi bilir.”⁹⁰ âyetlerinden anlaşıldığı gibi münâfıkların en önemli özellikleri, Müslümanlar hakkında ileri geri konuşmaları ve onlara karşı olan kötü tutumlarıydı. Mustafa el-A‘zamî, münâfıkların hem Hz. Peygamber hem de sahâbe tarafından bilindiğini, özellikle Tebük seferinde geride kalmalarından sonra bu durumun iyice açığa çıktığını ve İslâm’ın teşekkülünde büyük rol oynayan sahâbîler ile kıyaslandıklarında aralarında hiçbir benzerliğin bulunmadığını vurgulamaktadır.⁹¹ Müfessirlerin naklettiğine göre bu âyet inzâl edildikten sonra Hz. Peygamber’in haberdar olmadığı münâfık kalmamıştır. Hz. Peygamber ve ashâbı da onların bu durumlarına uygun muamelede bulunmuştur. Öyle anlaşıyor ki mü’minler ile münâfıklar Hendek savaşı ve Tebük seferi esnasında birbirinden kesin olarak ayrılmış, Hz. Peygamber’in vefatına yakın münâfıklardan hem vasıfları hem de kişilikleri itibariyle tanınmayan kimse kalmamıştır.

Özetle Şîa sahâbeyi her fırsatta tenkîd etmiş, kötölemiş hatta fâsıklık ve küfür ile ithâm etmiştir. Ehl-i Beyt ve çok az sayıda sahâbî dışında neredeyse sahâbenin tamamının adâlet ve fazîlet sahibi olmadıklarını öne sürmüş, hadis rivâyetlerini kabul etmemiştir. Ancak âyet ve hadislerde övülen sahâbe, Şîa’nın ileri sürdüğü iddiaların muhatabı olarak dahi kabul edilemez.

1.3.3. Mu‘tezile’ye Göre Sahâbe

Mu‘tezilî âlimler, sahâbe kavramını tanımlarken Hz. Peygamber ile uzun süre beraberlikte bulunup, ona tâbi olan kimseler şeklinde tanımlamıştır.⁹² Dolayısıyla Hz. Peygamber’in yanında uzun süre beraber olmayan veya uzun süre kaldığı halde ondan ilim tahsil etmeyen kimseleri de sahâbî olarak kabul etmemişlerdir. Bu durumda Hz. Peygamber’e kısa süreli ziyaretler şeklinde gelen gruplar sahâbî kabul edilmez. Mu‘tezilî âlimler, sahâbeyi Hz. Peygamber ile uzun süre bir arada bulunmuş, ona tâbi olmuş kimseler olarak tanımlamıştır. Hz. Peygamber’in yanında uzun süre kalmayan ya da uzun süre kaldığı halde ondan ilim almayan kimseleri sahâbî olarak

⁹⁰ el-Muhammed 47/29-30.

⁹¹ A‘zamî, *Menhecû’n-Nakd fî Ulûmi’l-Hadis*, thk. Nureddin İtr, Dâru’l-Fikr 1979 113-115.

⁹² Basrî, Ebu’l-Huseyn Muhammed b. Ali, *el-Mu‘temed fî usûli’l-fikh* thk. M. Hamidullah, el-Ma‘hedü’l-ilmîyyi’l-Fransi li’d-Dirâsâti’l-Arabiyye, Dimaşk, 1964. 2, 172.

nitelendirmemişlerdir. Bu açıdan Hz. Peygamber'e gelen ve kısa süre yanında kalan heyetler sahâbî kabul edilmez.⁹³

Mu'tezileye ait kaynaklar sahâbeyi Hz. Peygamber ile sohbet etme şerefine nâil olmuş, Kur'ân'da hakkında övgünün bulunduğu kimseler şeklinde tanımlar. Mezhebin kaynağını Vâsıl b. Atâ > Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib > Hz. Ali > Hz. Peygamber tarîkine dayandırarak bununla övünürler.⁹⁴ Mu'tezilenin diğer mezheplerden ayrıldığı nokta ise, Muâviye, Amr b. el-Âs ve taraftarlarının bâğî olarak kabul edilmesidir.⁹⁵

Mu'tezile'nin kurucularından kabul edilen Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) Cemel Vak'asına iştirâk etmiş olan sahâbîler hakkında Vâsıl b. Atâ'nın söylediklerini tasdik etmiş ve şüphe boyutundan daha ileri giderek sahâbenin kesin olarak fâsık olduğunu ve hiçbirinin şehâdetinin kabul edilemeyeceğini iddia etmiştir.⁹⁶

Bir başka Mu'tezile ekolünün ileri gelenlerinden olan Nazzâm (ö. 231/845) ise mezhebin sahâbeye karşı sürdürdüğü saldırıları daha da yoğunlaştırmıştır. Sahâbenin ileri gelenlerini câhil ve fâsık olmakla suçlayan Nazzâm, onların cehennemde ebedi kalacaklarını iddia etmiştir. Zira ona göre şer'î nasları bilmeyen kimseler kâfir veya fâsıktır. Bu iki grup da cehennemliktir. Bunun dışında sahâbenin herhangi bir konuda icmâmı kabul etmemiş ve verdikleri fetvâları tenkit etmiştir. Nitekim içki içenlere 80 sopa vurulmasını ve Nasr b. Haccac'ın Medine'den Basra'ya gitmesini emreden Hz. Ömer ile bazı fetvâlarından dolayı Hz. Ali'yi tenkit etmiştir.⁹⁷

Mu'tezile kelâmcılarından Câhız'ın (ö. 255/869) naklettiğine göre Nazzâm, başta Ebû Hüreyre (ö. 58/678) olmak üzere hadis rivâyet eden sahâbîleri zemmetmiş,

⁹³ Basrî, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ali, *el-Mu'temed fî Usûli'l-fikh* thk. M. Hamidullah, el-Ma'hedü'l-ilmîyyi'l-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, Dimaşk, 1964. 2, 172.

⁹⁴ bkz. Belhî, *Fazlu'l-i'tizâl ve Tabakâtü Mu'tezile*, 234; Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu usûli'l-hamse*, 137-138.

⁹⁵ Hayyât, el-İntisâr, 73-74. İbn Kuteybe (ö. 276/889) ile Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037) gibi Ehl-i sünnet âlimlerinin bir kısmı, Mu'tezileyi sahâbe hakkında görüşlerinden dolayı çok sert bir dilleeleştirmiştir. Nitekim eserlerinde yer alan bilgilere göre, Mu'tezilenin sahâbe ve rivâyetleri hakkındagenel görüşü Hz. Ali ile savaşımlar dışında bütün sahâbenin udûl olduğu yönündedir. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'i ve Hz. Peygamber'in sünnetini en iyi bilen, anlayan ve muhafaza eden sahâbîlerin başında yer alan Hz. Âişe'yi, daha hayatta iken cennetle müjdelenmiş olan Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm gibi önde gelen sahâbîleri âdil kabul etmeyip ve rivâyetlerini reddederler. bkz. Şâkir, Ahmed Muhammed, el-Bâ'isü'l-Hasîs, 150.

⁹⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 306.

⁹⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 133-134.

Ebû Hüreyre'nin insanların en yalancısı olduğunu söylemiştir.⁹⁸ Aynı şekilde müfessir ve fakîh sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'u (ö. 32/652-53) ayın ikiye yarılmaya ile ilgili hadisi delil göstererek yalancılıkla ithâm etmiştir.⁹⁹ Görülüyor ki Nazzâm, kendi görüş ve düşüncelerine aykırı hadis rivâyet eden sahâbîleri tenkit edip haksız ithâmlarda bulunmuştur. Hadislerin hıfzedilip korunmasında büyük emeği bulunan sahâbîleri eleştirerek binlerce hadis hakkında şüphe uyandırmaya çalışmıştır.¹⁰⁰

1.3.4. Oryantalistlere Göre Sahâbe

Oryantalistlerin İslâm'la ilgili çalışmaları Türkiye ve diğer Müslüman ülkeler tarafından takip edilmiş, yapılan çalışmalara reddiye mahiyetinde eserler yazılmıştır. Onlar, hadis ve sahâbe kavramlarına genellikle önyargıyla yaklaşsalar da içlerinde objektif olanları da vardır. Oryantalistlerin bu konularla ilgili görüşlerinin bilinmesinin, onların İslâm ve Hz. Peygamber'e olan bakış açılarının tespiti açısından önemli olmakla beraber bu çalışmaların hangi dönemlerde ve nerelerde sıklaştığı konusuna değinmekte de faydalı olacaktır.

Bazı Müslüman âlimler oryantalistlere, müsteşrik ya da şarkiyatçı ismini vermektedirler. Oryantalistlerin İslâm'la ilgili çalışmaları özellikle 19. ve 20. yüzyılda yükselişe geçmiş, Avrupa'daki kütüphelerin birçoğunda yapmış oldukları çalışmalar yer almaya başlamıştır. 20. yüzyıl ise müsteşriklerin güç kazandığı ve muazzam bir İslâm literatürünün olduğu bir dönem haline gelmiştir. Nitekim 19. Yüzyılın ilk dönemleri Avrupa ve Amerika'da İslâm hakkında yaklaşık 60 binin üzerinde yayın yapıldığı ileri sürülmektedir.¹⁰¹

Şatkiyatçıların sahâbeye olan yaklaşımları da ayrı bir araştırma konusudur. Biz bu çalışmamızda kaynakların kısıtlılığı dolayısıyla az bir bilgi vermekle yetineceğiz. Bazı

⁹⁸ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 133-134.

⁹⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 304. "İnşikâku'l-kamer" olarak ifade edilen bu hâdise ile ilgili rivâyetler sadece Abdullah b. Mes'ûd tarikiyle değil, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik gibi pek çok sahâbî yoluyla ulaşmıştır. Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim'de "Kıyamet saati yaklaşır, ay yarılr; onlar bir delil görünce hala yüz çevirirler ve: "Süregelen bir sihir" derler." (el-Kamer 54/1-2.) âyetlerinde belirtildiği üzere ayın ikiye ayrıldığını gören Mekkeli müşrikler bu olayın büyü olduğunu söylemişlerdir. Müşriklerin inkârı da mezkûr hâdisenin gerçekten cereyân ettiğini göstermektedir. bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*, 70-71.

¹⁰⁰ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 305.

¹⁰¹ Edward W Said, *Oryantalizm*, trc. Nezih Uzel, İstanbul, İrfan Yayınları, 1998, 279-280.

oryantalistlerin hadis araştırmalarında özellikle isnad sistemi üzerinde yoğunlaştığı, onun sonucunda râvîlerin adâletsiz oldukları kanısına vardıkları, hadislerin sahâbe tarafından uydurulduğuyla ilgili görüşleri gerçeği yansıtmaktan öte konuya aşırı ideolojik yaklaşıldığını göstermektedir.

Oryantalistler, sünnet ve hadisi değerlendirirken sahâbeye de çalışmalarında yer vermiş ve sahâbeye yönelik birçok ithamlarda bulunmuşlardır.

Müsteşrikler arasında sahâbe konusunda çalışmalarda bulunan ilk isimlerden biri Aloys Sprenger'dir¹⁰². Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed* adlı eserinde Ebu Hüreyre, Hz. Aişe ve Abdullah b. Abbas gibi çok hadis rivâyet eden sahâbileri eleştirmiş, Ebu Hüreyre'yi dine hizmet etmek gayesiyle kendisinin hadis uydurduğu ithamında bulunmuştur. Hz. Aişe hakkında ise bazı rivâyetlerinin olamayacağını söylemiş, Abdullah b. Abbas'ı da özellikle Kur'ân âyetleriyle ilgili yorumları konusunda tenkid etmiştir.¹⁰³ Ayrıca Ebu Hüreyre, Hz. Aişe ve Abdullah b. Abbas'ı Sprenger'i kaynak göstererek yeniden ele alan L. Caetani, *Annali dell'Islam* adlı kitabında Ebu Hüreyre'yi yalancılıkla suçlayarak, hadis uydurduğunu, aynı zamanda hadis olduğunu söyleyerek İncil'den alıntılar yaparak bunları Hz. Muhammed'e nisbet ettiğini söylemiş, Hz. Aişe hakkında ise geveze ve makam düşkünü olmakla suçlamıştır. İbn Abbas'ı da gururlu, şöhret ve paraya düşkün, zevk için hadis uyduran, Hz. Peygamber'e olan yakınlığını menfaat için kullanan, bilgisinin kaynağı yahudi ve hristiyan âlimleri olan bir kişi diye tanıtmıştır.¹⁰⁴ Goldziher de *The Encyclopedia of İslâm* için kaleme aldığı "Ebu Hüreyre" maddesinde Ebu Hüreyre'yi şahsiyeti meçhul olarak zikrederek, onun naklettiklerini kuşkuyla kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰⁵

şarkiyatçıların ashâba karşı olan eleştiri ve suçlamaları konusunda cevap niteliğinde olan etraflıca çalışma Mehmet Efendioğlu tarafından *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler* konulu doktora tezi olarak yapılmıştır.¹⁰⁶ Bu çalışmada (Goldziher, Caetani,

¹⁰² Hayatı hakkında bkz. *Akiki, el-Müsteşrikun*, 2, 277.

¹⁰³ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, 35, 497.

¹⁰⁴ Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe", *DİA*, 35, 497.

¹⁰⁵ Goldziher, "Ebu Hüreyre", *İA*, 4, 32.

¹⁰⁶ Mehmet Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, İstanbul, MÜİFY, 2014.

Seligshon, Lammens, Sprenger, Buhl, vs) tarafından bilhassa en çok tenkid edilen sahâbelerden bahsedilmiştir.

1.4. Sahâbenin Değeri ve Önemi

Sahâbîler konumları itibariyle yüce bir makama ve benzersiz şerefe sahiptirler. Onlar bu aziz dava uğruna başta canları olmak üzere, değer verdikleri birçok şeylerden vazgeçerek Hz. Peygamber'e teslim olmuşlar, Kur'ân-ı Kerîm'i tereddütsüz bir şekilde kabul edip onu öğrenmek ve öğretmek için çalışmışlar, İslâm dinine tam manâsıyla teslimiyet gösterip onu yaşamak, yaşatmak ve hizmetinde bulunmak için adeta yarışmışlardır. Bundan dolayı hem Kur'ân-ı Kerîm'de hem de hadislerde kendilerinden övgüyle bahsedilmektedir. Yüce Allah tarafından *“insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet,”*¹⁰⁷ Hz. Peygamber tarafından ise *“insanlığın en hayırlı nesli”*¹⁰⁸ hitabına mazhar olan sahâbe, elde ettikleri bu üstün vasıf ve ayrıcalığı Hz. Peygamber'e gösterdikleri teslimiyetleri, yaptıkları fedakârlıklar ve hem kendi asırlarına hem de sonraki asırlara örnek olmalarıyla elde etmişlerdir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm de övgü ile bahsedilmişlerdir. Dolayısıyla, Kur'ân sahâbenin *mu'tedil bir topluluk olduklarını* bildirmiş,¹⁰⁹ *Allah ve Resûl'üne iman ederek tam teslimiyet gösterdiklerini ve büyük mükâfat kazandıklarını* belirtmiş,¹¹⁰ *Allah'ın onlardan, onların da Allah'tan razı olduklarını ve kendilerine ebedî olarak kalacakları cennetler hazırlandığını* haber vermiştir.¹¹¹ Kendilerine, *mağfiret ve büyük mükâfât va'd edilen*¹¹² bu özel neslin¹¹³ *Allah ve Resûl'üne yardım eden sadık mü'minler olduklarını,*¹¹⁴ ihtiyaç içinde bulunmalarına rağmen başkalarını kendi- lerine tercih ettiklerini ve kurtuluşu hak ettiklerini, affedildiklerini, gerçek mü'minler olarak bağışlanacaklarını ve ahirette cömertçe rızıklandırılacakların Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle Yüce Allah belirtmektedir.

¹⁰⁷ Âl-i İmran 3/172-173.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1-6, Beyrut, 1969, 5, 350.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/143.

¹¹⁰ Âl-i İmrân 3/172, 173.

¹¹¹ et-Tevbe 9/100.

¹¹² el-Feth 48/29.

¹¹³ Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İstanbul 1984, 5, 245.

¹¹⁴ el-Haşr 59/8.

Hız. Peygamber'in hayatının büyük bir kısmını beraber geçirdiği ve fedakârlıklarını an be an müşahade ettiği ashâbından bahsederken onları *insanlık tarihinin en hayırlı nesli*,¹¹⁵ *ümminin en hayırlıları*,¹¹⁶ *cehennem ateşinin yakmayacağı kimseler*¹¹⁷ ve *cennetlikler*¹¹⁸ olarak tanımlamış, ayrıca tüm Müslümanların onlara *ikramda bulunmasını*, *iyilik etmesini* ve *eleştirmelerini* tavsiye etmiş, bütün bunlarla da onlara karşı saygısızca davranışlarda bulunmaktan uzak durulmasını istemiştir. Ayrıca saâbe konum itibariyle sonraki nesillerden daha üstündür.

Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in maiyetinde bulunan, mallarını, canlarını yolunda harcayan ashâb cemaati, ümmetin ittifakıyla en üstün cemaattir ve tâbiinden hiçbirisi, bunların mertebesine ulaşmaz. Cumhûra göre, fert olarak toplum olarak ashâb, tâbiîn cemaatinden kayıtsız şartsız daha üstündürler. İbnu Abdilberre'e göre Peygamber'in sohbetinde bulunan ashâbın havâları, tâbiînin havâsından; küçükleri, tâbiînin küçüklerinden fert ve toplum olarak daha üstündürler.¹¹⁹ Saâbenin tabaka olarak üstünlüğü bulunduğu gibi saâbe içerisinde de sıralamalar bulunmaktadır.

Sâhabenin kendi içerisinde de derecelendirilmesi bulunmaktadır. Usûl kitaplarında bununla ilgili derecelendirmelere de yer ver verilmiştir. Ancak mezheplerin konuya olan yaklaşımları sebebiyle farklılıklar bulunmaktadır. Saâbenin en faziletlisi sırasıyla hulefa-i raşidin ilki olan Hız. Ebu Bekir, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali şeklinde olup, bu konuda Ehl-i Sünnet'in icması bulunmaktadır. Bu âlimler içerisinde Hız. Ali'nin Hız. Osman'dan daha faziletli olduğunu söyleyenlerde olmuştur. Ebu Mansur el-Bağdadî ise sıralamanın; dört büyük halife, cennetle müjdelenen on kişi, Bedir Gazvesine katılanlar, Uhud Gazvesine katılanlar, Rıdvan Ağacı altında bey'at edenler, Akabe Bey'atında bulunanlar şeklinde olduğunu söylemektedir.¹²⁰ Özellikle

¹¹⁵ Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 211-212.

¹¹⁶ el-Haşr 59/9.

¹¹⁷ et-Tevbe 9/111.

¹¹⁸ el-Enfâl 8/74.

¹¹⁹ Çetin, *İtîba' Ehli Sünnete'dir*, 336.

¹²⁰ Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şerif en-Nevevi, *et-Takrib ve't-Teysir li Ma'rifeti Süneni'l Beşir* thk. Muhammed Osman el-Haşit, Daru'l Kütübi'l Arabi, Beyrut, 1985, 93.

itikadi mezheplerin yaklaşımını göz önünde bulundurduğumuz da sıralamanın değişebileceğini gözlemlemekteyiz.

1.5. Sahâbenin Sayısı

Sahâbîlerin sayısı konusunda kesin bir rakam söylenmemektedir. Zira sahâbîler hem Arap yarımadasında hem de farklı bölgelere yerleşmiş, bir kısmı merkezi noktalarda yaşamaktayken diğer kısmı da hayatlarını göçebe olarak sürdürmüşlerdir. Zaman zaman Arap yarımadası dışından Medine'ye gelip Allah rasûlu ile görüştüktan sonra tekrar yurtlarına dönenlerde olmuştur.

Böyle bir durumdayken günümüz şartlarında yapılan nüfus sayımlarında olduğu gibi net bir sayının belirlenmesi mümkün değildir. Bu sebeple onların sayısının net bir şekilde saptanmasının zor olacağı aşîkardır. Her ne kadar Hazreti Peygamber'in emri üzerine bir nüfus sayımının yapıldığı nakledilmekteyse de bu sayımın hangi tarihte yapıldığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamakta ve sayım sonucunda elde edilen rakamlarla ilgili rivâyetler farklılık arz etmektedir.

Ancak bazı vakitlerde sahâbenin birtakım nedenlerle toplu bir şekilde bir arada bulundukları rivâyetleri mevcuttur. Bu rivâyetlerden biri Abdullah b. Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelmektedir. Buna göre Hz. Peygamber Ramazan ayının ilk on günü ashâbı ile sefere çıkmış, Kedîd Bölgesine¹²¹ ulaşîncaya kadar oruç tutmuşlar ve burada iftar yaptıktan sonra yaklaşık 10.000 sahâbî ile yollarına devam etmişlerdir.

Ebu Zur'a er-Râzî, Hz. Peygamber'in vefat ettiği dönemde Mekke ve etrafında 114 bin sahâbe bulunduğunu söylemiştir. Bu konuda el-Medînî ise sahâbenin yüz binden fazla olduğunu iddia ederek zikredilen rakama daha yakın bir sayı vermiştir. Bununla beraber er-Râfî'î ve eş-Şâfî'î, sahâbenin sayısının 60 bin kadar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Öte yandan bu konuya kaynak teşkil edebilecek, sahâbîlerin hayatlarını kaleme alan eserlerde ismi geçen sahâbe sayının 10 bini geçmediği görülmektedir.

¹²¹ Mekke'ye 42 mil uzaklıkta bir yer. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 4, 442.

Dolayısıyla sahâbenin sayısı konusunda net bir rakamın söylenilmesinin mümkün olmadığını göstermektedir.¹²²

Sahâbenin sayısının tespiti hususunda göz önünde bulundurulması gereken birtakım yöntemlerin olduğu söylenebilir. Bu değerlendirilmelerin, hadis rivâyetinde bulunan sahâbîler üzerinden yapılması mümkün olduğu gibi, sahâbe hayatlarını kaleme alan biyografi eserlerinin incelenmesi de birtakım sonuçlar elde edilebilir. Bunları maddeler halinde sıralayacak olursak:

a. Sahâbe olduğu doğrudan ya da dolaylı bir şekilde hadîs-i şerîfle ya da farklı bir haberle tespit edilmiş olanlar.

b. Sahâbe içerisinde bahsedilen çocuklar: Hazreti Peygamber vefat ettiğinde yaşları temyiz yaşının aşağısında bulunanlardır. Peygamberimizin temyiz yaşında bulunan bu çocukları görme ihtimalinden ötürü onlar da sahâbe olarak kabul görmektedirler.

c. Hem İslâm'dan önce hem de İslâmiyet döneminde yaşadıkları bilinmekte olan ancak Hazreti Peygamberle görüşme imkanları olmayan kişilerdir. Bu kişilere bazı eserlerde sahâbe olabilme ihtimalini bulunanlar, denilmiştir.

d. Önceki dönem biyografik eserlerde hataen sahâbî olarak kayda alınanlar: Bu kesime dâir ilk çalışmayı İbn Hacer el-Askalânî yapmış ve bu noktayı özellikle vurgulamıştır.¹²³

Peygamber efendimizin vefat ettiği dönemde hem görüp hem de kendisinden rivâyette bulunanların 100.000'den fazla olduğunu nakledilmiştir. Bu konudaki rivâyetlere ulaşabilmek için sahâbe tabakâtlarındaki rakamları esas almak gerekmektedir. Bununla beraber sahâbe dönemini anlatmak ve tanıtmak üzere yazılmış birçok eser de bulunmaktadır. Ancak bu alanda yazılmış olan eserler içerisinde pek meşhur ve yaygın olan üç eser vardır. Bunlar:

1. İbn Abdilberr el-Kurtubî'nin kaleme aldığı “*el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*” adlı eserinde yaklaşık üç bin beş yüz kadar biyografi bulunmaktadır.

¹²² Suyuti, *Tedribu'r-râvî*, 405-406.

¹²³ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, İstanbul, İFAV, 2018, 76-77.

2. İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin yazmış olduğu “*Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*” adlı kitabıdır. Bu eser ise sekiz bin kadar biyografiyi barındırmaktadır.

3. İbn Hacer el-Askalânî'nin “*el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*” isimli kitabında on iki bin kadar biyografi incelenmiştir. *el-İsabe*'nin konu hakkındaki en kapsamlı eser olduğu söylenebilir. Bununla birlikte eserin tertibinin diğerlerine göre biraz farklı olduğunu da belirtmek gereklidir. İlk olarak diğer eserlere benzer şekilde İbn Hacer el-Askalânî'nin de sahâbîleri alfabetik şekilde sıralayıp ve her harfin altında yer alan isimleri dört bölümde incelediği dikkat çekmektedir. Eserde bir değerlendirmeye göre 12.304 sahâbe ismi bulunmaktadır. Ancak kitapta mükerrer olarak zikredilen isimler, muhadramlar ve yanlışlıkla sahâbî diye kayda alınanlar çıkartıldığında toplam sahâbe sayısının 10.000'i geçmediği görülmektedir.

İbn Sa'd ise *et-Tabakatü'l-kübra*' adlı eserinde sahâbe tabakalarını değerlendirirken bunları beş grupta toplamıştır:

1. Bedir Savaşı'nda bulunan muhâcirlere.
2. Bedir Savaşı'nda bulunan ensâr.
3. Hem Habeşistan'a hicret edip ve hem de Bedir haricindeki savaflara katılanlar.
4. Mekke fethedilmeden önce Müslüman olanlar.
5. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olanlar.¹²⁴

et-Tabakatü'l-kübra eserlerde zikredilen sayılar değerlendirildiğinde aradaki rakamın çok ciddi bir fark oluşturduğu açıkça görülmektedir. Âlimler yapmış oldukları çalışma ve tetkiklerinin neticesinde birbirlerinden farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Dolayısıyla bu konuda net bir sayı ortaya koymanın mümkün olmadığına kanaat ettim.

1.6. Sahâbenin Tabakaları

İlk iman eden sahâbîlerin fazilet açısından müstakil bir öneme sahip olmaları sebebiyle, hadis âlimleri ilk iman eden sahâbîlerin kimler olduğunun tespit edilmesi

¹²⁴ Suyuti, *Tedribu'r-Râvî*, 2, 134.

için, derece ve fazilet yönleriyle çeşitli sınıflara ayırmışlardır. Bu hususta, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) tasnîfi muhaddisler arasında şöhret kazanmıştır. Bu tasnifte sahâbe, fazileti bakımından 12 tabakaya ayrılmıştır. Bu tabakalar sırasıyla şu şekildedir:

1. Mekke döneminde ilk Müslüman olan sahâbîler: Bu zatlar arasında cennetle müjdelenmiş olan on sahâbî de vardır: İlk dördü Hulefâ-i Râşidîn'dendir. Bu sahâbîler; Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer b. el-Hattâb, Hz. Osmân b. Affân, Hz. Ali b. Ebî Tâlib ile Hz. Talhâ b. Ubeydillâh, Hz. ez-Zubeyr b. el-Avvâm, Hz. Abdurrahmân b. Avf, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Hz. Ubeyde b. el-Cerrâh ve Hz. Sa'd b Zeyd.

2. İkinci tabaka Dâru'n-Nedve ashâbıdır. Hazreti Ömer Müslüman olup, Müslümanlığını izhâr edince Peygamber efendimizi Dâru'n-Nedve bölgesine götürdü. Mekke Ehl-inden olup, orada bulunmakta olan kimseler Peygamber efendimize bey'at ettiler.

3. Üçüncü tabaka Habeşistan'a hicrette bulunan kimselerden oluşmaktadır. Ashâb bu kimselerden birine hitap ederken filanca kimse Akabi(Akabe bey'atında bulunmuştur)'dir derlerdi.

4. Birinci Akabe bey'atında Hz. Peygamber efendimize bey'at edenler.

5. İkinci Akabe bey'atında Hz. Peygamber efendimize bey'at eden kimselerdir. Bu kimselerin çoğunluğu Ensâr'dan oluşmaktadır.

6. Hz. Peygamber efendimize daha Mekke'ye varmadan Kuba'da onlara katılan Müslümanlar.

7. Bedir Savaşı'na iştirak edenler.

8. Bedir Savaşı ile Hudeybiye Antlaşması arasında hicrette bulunan kimselerdir.

9. Hudeybiye yakınındaki ağacın altında Hz. Peygamber'e bey'at edenler

10. Hudeybiye Antlaşması ile Mekke'nin fethi arası nda hicret edenler.

11. Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olanlar. Allah Teâlâ o kimseler hakkında şöyle buyurmuştur. “Andolsun o ağacın altında (Hudeybiye'de) sana bey'at

ederlerken Allah, müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş onlara güven indirmiş ve onları pek yakın bir fetih ile mükâfatlandırmıştır.”

12. Mekke'nin fethinde ve Veda Haccı'nda Hz. Peygamber'i gören çocuklar.¹²⁵

¹²⁵ El-Hâkim, Ebu Abdillah, *Ma'rifet Ulumi'l-Hadis*, thk. Seyyid Muhammed Hüseyin, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Medine, 1982, 22-23.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS RAVİSİNDE ARANAN ŞARTLAR VE SAHÂBENİN KONUMU

Hadislerin sıhhatinin öğrenilmesi ve tespit edilmesinde râvîler önemli bir konuma sahiptir. Kabul gören rivâyetler ile reddedilenlerin tespit edilmesi, Hadis Usûlü ilminin temelini oluşturduğundan dolayı râvîler, çok çeşitli yönlerden araştırılmaları tâbi tutulmuşlardır. Farklı bir söylemle bir râvî hadis rivâyet ettiğinde hadislerinin makbul görülmesi için birtakım şartlar aranmaktadır. Rivâyete verilen hüküm bu şartların râvîde bulunup bulunmadığına; hattâ ne ölçüde bulunduğuna göre değişebilmektedir. Şayet râvî aranan şartları sağlıyorsa bu takdirde o rivâyet makbul görülmekte; aksi halde rivâyeti reddedilebilmektedir. Bu şartların ne olduğu konusuna geçmeden önce râvî kavramının tanımlanması ve öneminin anlaşılması gerekmektedir.

2.1. Râvînin Tanımı ve Önemi

Arapça’da rivâyet kökünün ism-i fâili olan râvî kelimesi sözlükte: “subaşına gidip su içen kimse, birşeyi nakleden veya taşıyan kimse”¹²⁶ gibi anlamlara gelmekte olup çoğulu ise ruvât şeklinde kullanılmaktadır. Terim olarak ise, rivâyet yöntemlerinden herhangi bir tanesiyle bir hadisi öğrenip sonra, senedi ve hadisi aldığı metoda delâlet eden rivâyet lafızlarından biriyle o hadîsi kendinden sonrakilere aktaran kimse anlamında kullanılmaktadır. Râvî kelimesi yerine “hadîsi isnadıyla beraber rivâyet eden” anlamında müsnid tâbiri de kullanılmaktadır. Yalnızca hadis rivâyetinde bulunan kimselere râvî ve müsnid ifadeleri kullanılmaktayken, hadis ilmiyle meşgul olan âlimler de bu ilimle olan iştigallerinin derecelerine göre farklı isimlerle anılmışlardır. Özellikle müteahhirûn döneminde hadisçiler hadis ilmi konusundaki bilgileri dikkate alınarak farklı unvanlarla anılmışlardır.

Önem atfedilen hadis eserlerindeki hadisleri hem senedleriyle hem de senedlerde bulunan râvîlerin cerh tâdil durumlarıyla birlikte bilen bir kimseye âlim unvanı

¹²⁶ İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem, Lisânu’l-Arab, Darü’l-Fikr, Beyrut, 1994, “ra-ve-ye” maddesi.

verilmekle beraber genel kabule göre 100.000 hadîsi senedleriyle ezberleyen, senedlerdeki râvîlerin cerh-ta'dil durumlarını bilene ise muhaddis ismi verilmektedir. Bununla beraber 300.000 hadîsi senedleriyle beraber ezberleyen, senedlerdeki râvîleri cerh-ta'dil durumlarını bilen kimseye hüccet ünvanı, hadîslerin tamamını bilen âlime ise hâkim ünvanı verilmektedir.¹²⁷ Hadis ilmi içerisinde bu şekilde derecelendirilmenin bulunması aynı zamanda râvî-rivâyet ilişkisinin önemine de işaret etmektedir. Aynı zamanda râvînin güvenilirlik durumu, hadisın sıhhati açısından önemli bir yere sahiptir.

Senedde yer alan râvîlerden biri ya da birkaçı güvenilir değilse geriye kalan kabul şartlarına itibar etmeksizin hadisın sahîh olmadığına hükmedilir. Râvîlerin güvenilirliği ancak onlarda birtakım vasıfların bulunmasıyla gerçekleşir. Bu vasıflar; adâlet ve zabt sıfatlarıdır. Adâlet vasfına sahip olan râvînin taşıması gereken vasıflar; müslüman olmak, bulûğa ermiş olmak, akıllı olmak, takvâ sahibi olmak ve mürüvvet (kötü davranışlarda bulunmamak) gibi vasıflar bulunmaktayken, bu vasıflardan birinin olmaması, râvînin cerh edilmesine sebep olur.

Aynı zamanda râvînin rivâyetin kabulü için zabt sıfatına da sahip olması gerekir. Bu sıfatta unutkanlık, dalgınlık, ezberinden rivâyette bulunuyorsa hadisi kusursuz bir şekilde aktarması, kitaptan aktarıyorsa kitabını dikkatli bir şekilde yazması, mânen rivâyet ediyorsa hadis metninde değiştirdiği kelimelerin anlamlarını iyi bilmesi ve hadisın mânasında herhangi bir değişikliğe yol açmaması gibi konular bulunmaktadır.¹²⁸ Şayet rivâyeti mânâ ile naklederse, mânâyı neyin bozduğunu anlamayabilir, bu durumda ise helali haram yapabilir. Bununla beraber hafızasından ya da kitâbi olarak rivâyetinde başka hafızlarla birleşir ve rivâyeti, diğerlerinin hadisine uygunsa mülâki olduğu kimselerden işitmediği şeyler bulunmuyor demektir. Ayrıca Rivâyeti Hz. Peygamber'e kadar ulaşırsa, rivâyet etmiş olduğu hadisın alınmasında tereddüt edilmez.¹²⁹ Ayrıca râvînin güvenilir olması yalnızca hadisler için değil, bilgi niteliğindeki tüm verileri kapsamaktadır.

¹²⁷ Yücel, *Hadis Usûlü*, 143.

¹²⁸ Efendioğlu, "Râvî", DİA, 34, 72.

¹²⁹ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifaye*, 22-23.

Muhaddisler rivâyetlerin değerlendirilmesinde râvînin konumuna dikkat çekerek “Hadislerin birçoğunun doğruluğu râvînin doğruluğu ile bilinir.”¹³⁰ şeklinde değerlendirirken tarihçilerin de konuya olan yaklaşımlarının aynı olduğunu görmekteyiz. Belçikalı tarihçi Leon E. Halkın da: “Ciddi, algılama gücü kuvvetli ve doğru bir insanın sözü, bizi kesin bir kanaate ulaştırmaya yetebilir.

O halde tarihte biz, kendi ortamında güvenilir olan şâhidin ifadelerine makul bir güven göstermekteyiz.”¹³¹ şeklindeki açıklamasıyla geçmişe ait bilgi ve verilerin doğruluğunun tespit edilmesinde onları nakleden kimselerin son derece önemli olduğunu söylemiştir. Bu durum rivâyetin güvenilir olmasının aslında tâbî bir durum olduğu göstermektedir. Zira kendisine güven duyulmayan kimselerin rivâyetlerini değerlendirmenin ya da bu bilgiler üzerinde durmanın zaman kaybı olacağı herkesçe malum olduğu gibi bu tür bilgilere değer atfetmek, yalan haberlerin de oluşumuna sebep olacaktır.

Rivâyete ehil olmadığı tespit edilen kimselerin naklettiği herhangi bir bilgiyi dikkate almak, Hz. Peygamber’e ait bilgilerin yalancı ve Ehl-iyetsiz kimselerden alındığı kanaatini meşru kılabileceği gibi, ihtiyata aykırı bir durumun oluşmasına da sebep olabilmektedir. Böyle bir durumda başta hadîs-i şerîfler olmak üzere her türlü haberin doğruluğunu tespit için yapılması gereken şeylerden ilki, söz konusu haberi nakledenleri güvenilirlik ve Ehl-iyet yönüyle (adâlet ve zabt) açısından araştırmaktır. Bu iki vasfın kendisinde bulunduğu kişiler tarafından nakledilen haberler, insan olmaları sebebiyle yanılabilme ihtimalleri göz önünde bulundurularak ayrıca metin tenkidine tâbî tutulabilirler. Bu sebeple adâlet ve zabt mefhumlarının tanımı, muhtevâsı ve sahâbe ile ilgili olan durumlarının incelenmesi önem arz etmektedir.

¹³⁰ Beyhaki, Ahmed b. Hüseyin, *Ma’rifetü’s-Sünen*, thk. Abdulmu’ti Emin Kal’aci, Camiatu Diraseti’l İslâmiyye, Beyrut, 1,139-140.

¹³¹ Leon E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, 43.

2.2. Adâlet Kavramı

2.2.1. Sözlük Anlamı

Adâlet kavramı “A-d-l” kelimesinden türetilmiş olup adâlet, sözlükte “davranışta istikâmet üzere olmak, hakikate göre hüküm vermek, eşit olmak, doğruluk ve dürüstlük”¹³² gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Ayrıca Adl, “zulüm” kelimesinin zıddı olup insanın kendisine vacip olanı yapması, olmayanı ise terk etmesi anlamına gelmektedir. Bununla beraber adl kelimesi düzgün veya eğri olma anlamında da kullanılmaktadır.¹³³ Adl kökünden gelen diğer bir mastarın taşıdığı manâlar ise “eş, benzer, bir şeyin karşılığı” şeklindedir.¹³⁴

Adl’in ism-i faili “âdil” dir. Âdil ise “dini hükümler doğrultusunda yaşayan, halk nazarında şahsiyetini zedeleyecek söz ve işlerden kaçınan kimse”¹³⁵ demektir. el-Bâhili (ö. 231/846) de âdil kimseyi “şehâdeti geçerli olan”¹³⁶ şeklinde tanımlamaktadır. “İçinizden adâletli iki kişiyi şahit tutunuz.”¹³⁷ âyetinde de adl kelimesi şahidin bir vasfı olarak geçmektedir. Ayrıca adl kelimesinin tesniye, cem’i, ve müennesi bulunmamaktadır.¹³⁸

Adâlet kelimesi doğruluk, istikâmet, ifrat ve tefritin ortası, eşitlik, adâletle hüküm vermek gibi çeşitli anlamları da kuşatmaktadır.¹³⁹ “İşte böylece siz insanlara şahit olasınız peygamberler de size şahit olsun diye sizi vasat bir ümmet yaptık.”¹⁴⁰ âyetindeki “vasat” kelimesi, azlık ve çokluk yönüyle aşırıya kaçmadan ölçülü şekilde hareket etmek anlamına gelen adl kelimesiyle tefsir edilmiştir. Bu durumda “vasat” ve “adl” kelimeleri aynı anlamda kullanılmıştır.¹⁴¹ Bununla beraber adâlet kelimesi âyet-i

¹³² Aydınli, “Adâlet”, DİA, 1, 344.

¹³³ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Luga*, Dârü’l-Fikr, 1979, 4,246.

¹³⁴ Çağrıci, “Adâlet”, DİA, 1, 341-343.

¹³⁵ Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, MÜİF Vakfı Yayınları, 2016, 15.

¹³⁶ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, 29, 444.

¹³⁷ et-Talâk 65/2.

¹³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 11, 430.

¹³⁹ Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtaz. b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyn. ez-Zebîd, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, Matba’atü Hükümeti’l-Kuveyt, Kuveyt, 1997, 29, 443.

¹⁴⁰ el-Bakara 2/143.

¹⁴¹ Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980, 21.

Kerîmede başka manâlarda da kullanılmaktadır. Genel olarak baktığımızda adâlet kelimesinin Kur’ân-ı Hâkim’de ve hadislerde çoğunlukla “düzen, denge, eşitlik, hakka göre hükmetme, doğru yoldan gitme, dürüstlük” gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.¹⁴²

Aynı şekilde Ahlâk, Fıkıh ve Hadis gibi diğer ilim dallarında da buna yakın manâları barındırmaktadır. Ayrıca hadis terminolojisinde “adl” şeklinde kullanılmaktayken olarak genel kanı “adâlet” şeklinde mastar olarak kullanılmasıdır.¹⁴³ Kelime her ne kadar kalıp olarak mastar olsa da bir kişinin vasfına işaret etse de sıfat anlamı içererek bir nitelik belirtmektedir. Adâlet kelimesinin müştakları arasında farklar bulunmaktadır.

Adâlet, kelime kökü itibariyle eserlerde farklı kalıplarda bulunmaktadır. Râvînin vasfını belirtmek için “adâlet” yerine mastarının kullanıldığı gibi, usûl kitaplarında ve özellikle cerh-ta’dîl ile ilgili konularda sık sık karşılaşılan¹⁴⁴ “adâletü’r-râvî” terkihi de bulunmaktadır. Bu terkihi ile de adâlet kavramının muhtevâsında var olan vasıfların râvîde ortaya çıkması kastedilmiştir.

2.2.2. Terim Anlamı

Hadis ilmine göre adâlet kavramı, rivâyetlerin makbul olması için râvîde bulunması gereken en önemli vasıftır. Adâlet, rivâyetin sıhhatinin tespiti için önemlilik arz etmektedir. Âdaletle ilgili şartlardan birinin yokluğu, râvînin zayıflığına ve rivâyetinin kabul edilmemesine sebep olur. Adâlet kavramı, muhtevâsı sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle birçok âlim tarafından tanımlanmaya ihtiyaç duymuştur.

Tâhir el-Cezâirî, (ö. 1268/1920) adâlet kelimesinin kuşatmış olduğu manânın anlaşılmasının ve kavranılmasının zor bir iş olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple ulema, mesailerinin bir kısmını bu konuyu açıklamaya tahsis etmişlerdir. İslâm âlimleri adâlet ifadesi için kişinin kebair günahlardan sakınması ve küçük günahlarda ısrar

¹⁴² el-İsrâ 17/29, el-Furkân 25/ 63, 67, 68, el-Feth 48/ 29.

¹⁴³ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 22.

¹⁴⁴ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 21.

etmekten alıkoyan bir meleke olduğunu söylemektedirler.¹⁴⁵ Ayrıca insanın işlerinde masiyet ve mürüvvetsizlik çoğunlukta olursa, şahadet ve rivâyeti reddedilir.¹⁴⁶

Hatîb el-Bağdâdî ise adâlet kavramı için bir kimsenin dinde istikamet üzerine olması ve fisktan kendisini koruması anlamında olduğunu söylemektedir. Kısaca adâlet, Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmaktır. Bununla birlikte insanın günahlardan berî, masum bir varlık olmadığı da mâlumdur.

Şayet kişi, farzları yerine getirir, yasaklardan sakınarak hem kendisini hem de başkalarını küçük düşürecek davranışlardan kaçınırsa, aynı zamanda kötü söz söylemekten sakırsa âdil kabul edilir. Ayrıca bu kimsenin yalnızca büyük günahlardan sakınması yeterli değildir, bununla beraber küçük günahlarda ısrar etmemesi gerekir.¹⁴⁷ Bunun yanında adâlet vasfına sahip olmak için dikkat edilmesi gereken başka hususlarda bulunmaktadır.

Adâlet sıfatına sahip olmanın kolay olmadığı aşîkardır. Bu konuda el-Gazali şunları söylemektedir: “Mübah olmakla beraber, örneğin yolda bir şey yemek, cadde ortasında bevletmek, yakışsız sohbetlerde bulunmak, şakada aşırıya kaçmak gibi, mürüvveti zedeleyebilecek fiil ve hallerden sakınmak, adalette şart koşulduktan sonra, bir soğan tanesi çalmak ya da kasten bir buğday tanesi ağırlığında eksik tartmak gibi, küçük büyük bütün günahlardan sakınmak da tercih edilen görüşe göre adaletin şartlarındandır. Zira bunların tamamı, dinin zayıflığına delalet eden kusurlardır; bu kusurları kendinde toplayan, dünyevî gayeleri için bile yalan söylemekten geri durmaz.”¹⁴⁸ Adâlet kavramı hem mütekaddimun dönemi âlimleri tarafından hem de müteahhirun dönemi âlimleri tarafından ele alınmıştır.

¹⁴⁵ Cezâirî, Tâhir b. Muhammed *Tevcihu'n-Nazar*, thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, Mektebetu Matbuatu'l-İslâmiyye, 1995, 78.

¹⁴⁶ Cezâirî, *Tevcihu'n-Nazar*, 26.

¹⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 94.

¹⁴⁸ Gazali, Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Mustasfâ* thk. İbrahim Muhammed Ramazan, Beyrut, 2012, 1,157.

Müteahhir âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilen tanım İbn Hacer'in (ö. 852/1449) "Âdil, takvâ ve mürûte olan bağlılığa sevk eden melekeye sahip olandır."¹⁴⁹ şeklindeki tanımıdır.

Özet olarak adâlet, kişinin Allah'ın emretmiş oldukları şeylere uygun hareket edip, yasakladığı şeylerden ise sakınmasıdır. İnsan yaratılış itibariyle hata ve nişyan üzere olduğunu unutmamakla beraber, âdil sıfatını taşıyan kimse için şunları söylemek mümkündür: Farzları hakkıyla yerine getiren, yasaklardan kaçınan hem kendisi hem de başkasını küçük düşürecek davranışlardan sakınan kimsenin âdil olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵⁰

Hadis rivâyeti dikkat ve özellikle dürüstlük isteyen bir konudur. Böyle bir durumda adâlet vasfının aranması âklen de bir mecburiyettir. Dolayısıyla adâlet vasfı sahâbe döneminden itibaren aranmalıdır. Ancak sahâbenin adâleti âyet¹⁵¹ ve hadislerle sâbit kılınmıştır. Bu nedenle de adâlet sıfatından daha çok zabt sıfatı üzerinde durulmuştur. Bir râvînin âdil olarak isimlendirilebilmesi için kendisinde bulunması gereken birtakım şartlar vardır.

2.2.3. Râvîde Adâlet Vasfının Aranması

Hiz. Peygamber'in sözlerinin rivâyeti son derece önemli bir konudur. Bu durum ancak râvîlerde adâlet vasfının aranması ve râvînin hâl ve davranışlarının takip ve tespitiyle bilinir. Bu araştırmalardan sonra onların adâlet vasfına sahip olduklarına hükmedilebilir. eş-Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve cumhur, hâl ve hareketi meçhul olan, yani adâletinin olup olmadığı yakînen bilinmeyen kimselerin rivâyetlerinin makbûl olmadığı kanaatine varmışlardır.¹⁵² Özellikle de râvîde adâlet vasfının aranması ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca bir râvînin âdil olarak kabul edilebilmesi için şu şartlar aranmalıdır:

¹⁴⁹ Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker*, Matba'atü Sabah, Dimaşk, 2000, 58.

¹⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 94.

¹⁵¹ Râvîde adâlet sıfatının bulunması gerektiği Bakara ve Hucûrat surelerindeki âyetlerden ve bazı hadislerden çıkarılmıştır. bkz. el-Bakara 2/282; el-Hucûrât 49, 6; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1, 346-350.

¹⁵² Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 233.

2.2.3.1. İslâm

Hadis, İslâm Dini'nin ana unsurlarından biri olduğundan dolayı bu ilimle iştigal eden kimsenin Müslüman olması gerekir. Kâfirin hadis öğrenmesi konusunda herhangi bir yasak bulunmasa da rivâyeti ancak Müslüman olduktan sonra kabul edilmektedir. Rivâyette bulunan kimsenin Müslüman olmaması sebebiyle rivâyetinin kabul edilmiyor olması genel bir yaklaşımdır. Aynı şekilde mürtedin rivâyeti de kabul edilmemektedir. Bu durum edâ için mutlak şart olarak kabul edilmekteyse de tahammül için aynı durum söz konusu değildir.

Râvî, Müslüman olmadan önce öğrendikleri bilgileri yalnızca Müslüman olduktan sonra nakledebilir.¹⁵³ Bununla beraber râvîde aranan Müslüman olma şartı ilk dönemden itibaren vurgulanmıştır. Nitekim Kâdî İyâz kendisinden hadis alınabilecek kişi hakkında ilk olarak İslâm'ı saymış ve dini olmayandan sakınılması gerektiğini savunarak “hâl böyleyken hadis almak, rivâyetlerine güvenilemeyeceği için esarettir.”¹⁵⁴ demiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî ise adâlet ile ilgili; “adâletin temeli, râvînin Müslüman olmasıdır...”¹⁵⁵ diyerek başlamıştır. Netice itibariyle âlimler ehl-i kible olmayan kâfirin rivâyetinin kabul edilemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁵⁶

İbnü's-Salâh, râvînin tahammüle ehil olmadan önce hadis almasının sahih olduğunu ve bundan dolayı müslüman olmadan önce tahammül edip ondan sonra rivâyet eden kimsenin rivâyetinin kabul edildiğini¹⁵⁷ söylemektedir. İbnü's-Sübkî (ö. 771/1370) ise tahammül anında tam Ehl-i yetin şart koşulmamasından dolayı râvînin müslüman olduktan sonraki rivâyetinin kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁵⁸ Özellikle de râvînin tahammül esnasında değil, edâ anında müslüman olması gerektiği konusunda âlimlerin ittifakı bulunduğu belirtilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵³ Zehebî, *el-Mûkızâ fî mustalahi'l-hadîs*, Dârü Uhud, 1994, 51-52.

¹⁵⁴ Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ*, Mektebetü Dârü't-Türâs, Kahire, 1970, 58.

¹⁵⁵ en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulumi'l-hadîs*, 53.

¹⁵⁶ el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, 1/145.

¹⁵⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 128.

¹⁵⁸ es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/302.

¹⁵⁹ el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, 1/145.

Megazi adlı eserde¹⁶⁰ sahâbî râvisi Cübeyr b. Mut'im'in (ö. 58) babası konuyla ilgili rivâyeti Müslüman olmadan önce işittiğini beyan ederek bu durumda sahâbenin bir kısmının Müslüman olmadan önce de Hz. Peygamber'in sözlerini işittikleri anlaşılmakta ancak o dönemde Müslüman olmamaları sebebiyle bu rivâyetlerinin kabul olmadığı da açıkça görülmektedir. Konuyla ilgili İbn Hacer (ö. 852/1448) Hz. Peygamberden işitilen sözlerin Müslüman olmak kaydıyla rivâyet edilebileceğine hadisin örnek olduğunu belirtmiştir.¹⁶¹ İbn Hacer'den takriben bir asır önce yaşayan Zehebî de (ö. 748/1348) bu görüşü desteklemektedir.¹⁶²

Bir diğer örnek ise “hums” tâbiri hakkındadır.¹⁶³ Hums, Cahiliyye döneminde Kureyşlilerin diğer kabilelerden daha üstün olduğunu belirtmek için kullanılan bir kavramdır. Hz. Peygamber tarafından bu ifadenin kullanımını yasaklamıştı. Cübeyr b. Mut'im'in babasının ise Hz. Peygamber hakkında bu ifadeyi kullanması ile ilgili olarak Kirmânî; Mut'im o dönemde müslümandı ancak yasaktan haberi yoktu.¹⁶⁴ demiş, İbn Hacer ise Cübeyr'in ifadeyi telaffuz anında Müslüman olmadığını ifade etmektedir.¹⁶⁵ Dolayısıyla bu rivâyet de aynı meseleye ikinci bir örnek olarak delil gösterilmektedir.

Netice-i meram râvînin âdil kabul edilebilmesi için öncelikli olarak Müslüman olması şart koşulmuş, bununla beraber kâfirin rivâyeti kabul edilmemiştir. Ancak râvînin Müslüman olması, hadis tahammülünde değil de rivâyeti edâ ederken aranmasında ittifak edilirken, İslâm'a girmeden önce işittikleri hadisleri Müslüman olduktan sonra nakledenlerin rivâyetleri kabul edilmektedir.

¹⁶⁰ “Bir akşam namazında Hz. Peygamber'in Tûr Sûresi'ni okuduğunu işittim. Bu durum kalbimde imanının oluşundan öncedir.” Buhârî, *el-Camius-Sahih*, Megâzi ,12, bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz. Ebûbekir Kâfî, *Menhecu İmâmî'l Buhârî*, Dârü İbn Hazm, Beyrut 2000, 77-78.

¹⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 2, 290.

¹⁶² Zehebî, *el-Mûkızâ*, 51.

¹⁶³ Arefe günü devemi kaybetmiş ve onu aramaya çıkmıştım. Bu esnada Hz. Peygamber'i Arafat'ta vakfe yaparken gördüm ve: “Vallâhî burada vakfe yapan bu zât humsdandır. Fakat onun hâli nedir ki, Arafat'ta vakfe yapıyor?” dedim. Buhârî, *Sahîh*, Hac 91, hno:1664.

¹⁶⁴ Ali b. Sa'id Şemseddîn el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derâri fî şerhi sahîhi'l-Buhârî*, Dârü ihyâi turâsi'l-arabî, Beyrut 1981, 8, 160-161.

¹⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 3, 602-603.

2.2.3.2. Bulûğ

Sözlükte “ulaşmak”¹⁶⁶ anlamına gelmekteyken, ıstılâhî olarak çocuğun cinsî ve bünyevî ergenlik çağına ulaşmasını¹⁶⁷ ve mükellef olmasını¹⁶⁸ ifade eder. Sehâvî ergenliğin, teklifin dayanağı olan ihtilâm olmak, hayız görmek veya on beş yaşını bitirmiş olmakla gerçekleşeceğini beyan etmiştir.¹⁶⁹ İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ebû Yûsuf’a (ö. 182/798) göre de bulûğ yaşı on beştir.¹⁷⁰

Râvînin âdil olduğunun bir diğer alameti ise bulûğdur. Bulûğda İslâm vasfı gibi tahammülün ve edânın yapıldığı dönemi belirlemektedir. Bu konuda âlimler edâ için bulûğun gerekliliği konusunda bir ihtilafı bulunmamakla beraber tahammül yaşının tayini konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Râvîde aranmakla beraber çocuğun mesuliyet sahibi olmasıyla yetişkin insan olarak kabulünü ifade eden bulûğ, aklın olmasıyla beraber dolaylı olarak mülâhaza edildiği¹⁷¹ için de bulûğ ve akıl şartı birbirini tamamlamaktadır. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî “bulûğ çağına erişmeyen çocuk ve delinin durumu fâsıkın durumundan farklıdır. Allah’a kasıtlı olarak yalan isnad etmenin affedilemeyecek bir suç olduğunun bilincinde olan fâsıkın haberi merdûd ise, bu bilinçten yoksun olan çocuğun ve delinin haberi öncelikle reddedilir.”¹⁷² diyerek râvînin akıllı ve bâliğ olması gerektiğini vurgulamıştır. Hatîb el-Bağdâdî râvînin hadis edâ ederken bâliğ olması gerektiği hususunda âlimlerin ittifak ettiğini ve bu konuda bir ihtilaf olmadığını söylemiştir. Bu mevzuda Hz. Peygamber’in “Şu üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, bulûğ çağına ulaşıncaya kadar çocuktan ve aklı yerine gelinceye kadar deliden.”¹⁷³ hadisi esas alınmıştır.

¹⁶⁶ ez-Zebîdî, *Tâcû'l arûs*, 22/444.

¹⁶⁷ Ali Bardakoğlu, “Bulûğ”, TDV Yayınları, 1992.

¹⁶⁸ ez-Zebîdî, *Tâcû'l arûs*, 22/445.

¹⁶⁹ es-Sehâvî, *Feth'ul-muğîs*, 2/159.

¹⁷⁰ er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 185.

¹⁷¹ ez-Zebîdî, *Tâcû'l arûs*, 22/445.

¹⁷² el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/260-261.

¹⁷³ Ebû Dâvûd, “Hadûd”, 16; Nesâî, Talak, hno. 21.

İmam Buhârî'nin *Sahih*'inde hadîs tahdîsindeki yaş sınırıyla ilgili ya da yaşın önemine dair görüşlerini paylaştığı eserinde “çocuğun işitmesi ne zaman geçerlidir?” adında bir bab bulunmaktadır. Burada geçen rivâyetlerden birinde;

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «أُقْبِلْتُ رَاكِبًا عَلَى جِمَارٍ أَتَانِ، وَأَنَا يَوْمَئِذٍ قَدْ نَاهَزْتُ الْإِحْتِلَامَ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بَيْنِي إِلَى غَيْرِ جِدَارٍ، فَمَرَرْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ، وَأَرْسَلْتُ الْإِتَانِ تَرْنَعُ، فَدَخَلْتُ فِي الصَّفِّ، فَلَمْ يُنْكِرْ ذَلِكَ عَلَيَّ

rivâyetidir. Buna istinaden Abdullah b. Abbâs'ın bulûğ çağına ulaşmadığı dönemde yaşadığı bir olayı, bulûğa erdikten sonra naklettiği görülmektedir. Benzer rivâyetler Buhârî'nin *Sahih*'inde dört farklı yerde geçmektedir.¹⁷⁴

İbn Battal (ö. 449/1057) hadiste geçen, “ihtilam olmadan önce” ifadesiyle İmam Buhârî'nin, bir kimsenin küçük yaşta hadîs dinleyip, ezberleyebileceğine dair delil getirdiğini ifade etmektedir.¹⁷⁵ Aynı şekilde Hz. Peygamber vefat ettiği dönem İbn Abbas'ın on yaşında olduğuna dair rivâyetten hareketle onun, bahsi geçen rivâyeti duyduğunda on yaşından daha küçük olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁶ Kirmânî ise Arapça gramer yönüyle değerlendirmede bulunarak, bâb başlığında yer alan, ”متى” soru edatının küçük yaşta hadîs dinlemenin kabulüne işaret ettiğini; İmam Buhârî'nin ise burada, dinleme fiilinin ne zaman gerçekleşebileceği hususundaki ihtilafa değindiğini söylemektedir.¹⁷⁷ İmam Aynî de bu görüştedir.¹⁷⁸ Ayrıca İbn Hacer ve Kastallânî de bu rivâyetlerin Buhârî'ye göre bulûğun şart olmadığı konusunda bir delil niteliğinde olduğunu söylemektedir.¹⁷⁹

Sonuç olarak bulûğ, edâ esnasında şart koşulmuş olmakla birlikte râvînin tahammül esnasında mümeyyiz ve zabt sahibi olması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca bulûğ müteâriz hadislerin tercihinde bir değerlendirme kriteri olarak da dikkate alınmıştır.

¹⁷⁴ Buhârî, *Sahih*, Salat 90, Ezan 161, Cezâu's-sayd 25, Megâzî 77.

¹⁷⁵ İbn Battâl, Ebü'l - Hasen el - Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, thk. Ebu't-Temîm Yasir b. İbrâhîm, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 2003, 1, 161-162.

¹⁷⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, 5, 87.

¹⁷⁷ Kirmânî, *el-Kevâkib*, 2, 50.

¹⁷⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I2, 101-102.

¹⁷⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1, 205.

2.2.3.3. Akıl

Sözlükte “engellemek, menetmek, alıkoymak, anlamak”¹⁸⁰ gibi anlamlarda kullanılan akıl kelimesi ıstılahta “konuşulanları anlayıp sorulara uygun cevap verebilme yetisine sahip olmayı”¹⁸¹ ifade eder. Aklî melekelerin eksiksiz olmasını ifade eden akıl¹⁸² rivâyetin makbul sayılabilmesi için râvînin hadis tahammülünde hem de edâsında bulunması gereken bir şarttır.¹⁸³

Sorumluluk sahibi olmanın temelini teşkil eden akıl,¹⁸⁴ hadis tahammülü ve edâsı anında şart koşulmaktadır.¹⁸⁵ sözü kayıt altına almak ve doğruluk için akıl, temel unsur olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle güvenilirlik ve zabtı gerektirmesi nedeniyle de hadis rivâyetinde râvînin akıl sahibi olması elzemdir. Bulûğ başlığı altında ele alınan üç zümreden sorumluluğun kaldırıldığını belirten hadis de aklı melekeye sahip olmayan kimsenin sözüne itibarın olmayacağını ortaya koymaktadır.

Râvînin adâletine delalet eden ve üzerinde icmânın bulunduğu konulardan biri de râvînin aklî melekelerinin yerinde olmasıdır.¹⁸⁶ Buna göre temyîz çağından küçük çocuklar, hadis öğrenebilir ancak hadis rivâyet edemez.

2.2.3.4. Fısk

Kişinin kebair günah işlemesi yahutta küçük günahlarında ısrarcı olmasına fısk denilmektedir.¹⁸⁷ Râvînin söz ve fiilerinde küfür derecesinde olmayacak derecede İslam’a aykırı itikadın bulunması¹⁸⁸ şeklinde tanımlarda bulunmaktadır. Ancak bu durumda itikadî tarafından ziyade ameli tarafının ağır bastığına dair yaklaşım¹⁸⁹

¹⁸⁰ Zebîdî, *Tâcü'l arûs*, 30/18-22.

¹⁸¹ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 22.

¹⁸² Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Diyanet Vakfı Yayınları, 2018, 8.

¹⁸³ Âşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, 86.

¹⁸⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Akıl”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1989),

¹⁸⁵ San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, 3/90.

¹⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1, 227.

¹⁸⁷ Sehâvî, Şemseddin Ebu'l - Hayr b. Muhammed, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadis*, tahk. AbdulKerîm b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr, Dârü'l-minhâc, Riyad, 1426, 1, 315.

¹⁸⁸ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 57.

¹⁸⁹ Abdülhak ed-Dihlevî, *Mukaddimetü'n fi usûli'l-hadis*, tahk. Süleyman Hüseyinî, Dârü'l-beşâir, Beyrut 1986, 65.

kanaatimizce daha uygundur. Bu tanım, kişinin işlemiş olduğu günahın büyüklüğü ya da ısrarcı olduğu küçük günahlar baz alındığında farklı sonuçların meydana gelmesi kaçınılmazdır. Fâsık olan kimseden hadis tahammül edilemeyeceğine dair icma bulunmaktadır.¹⁹⁰ Ancak fıkından tevbe edip halini düzelten kimseden hadis tahammülünün kabul edilebileceğini söyleyenler de olmuştur.¹⁹¹ Bu konuyla ilgili ayırım yapılabilmesi için önemli kriterlerden biri de yalan kavramının konumudur. Şâyet bu, Hz. Peygamber'e dayanan bir yalansa, tevbeden sonra tahammülde bulunması genel kanıya göre caizdir. Lakin Hz. Peygamber adına isnadda bulunan kimseler için tartışma konusu olmuştur. Süfyân es-Sevrî (ö. 160), Abdullâh b. Mübârek (ö. 181) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 240) gibi âlimler bu durumda olan kimseden tahammülde bulunulamayacağını ifâde etmekteyken; Nevevî (ö. 676) bu konuda bir kıyasta bulunarak; kâfirken sonrasında iman eden kimseden hadîs alınabiliyorken, tevbe eden müslümandan da alınabileceği fikrini savunmaktadır.¹⁹²

Bu konuda İmam Buhârî'nin ise birinci grup âlimlerle aynı fikirde olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'e yalan isnâdında bulunmayan kimsenin diğer günahlarından tevbe etmesi halinde rivâyeti kabul edilirken, Hz. Peygamber'e yalan isnâdında bulunan kimsenin rivâyeti kabul edilmemektedir. Zira Irâkî Buhârî'nin hocalarının bu görüşte olduğunu belirtir.¹⁹³ Fısk kavramı genel hatlarıyla; kişinin büyük işlemesi ya da küçük gûnahta ısrarcı olması şeklinde tanımlanmaktadır. Fıskın adâlet kavramıyla olan bağlantısı ise hadis ilmindeki tahammüllerde değişikliklere sebep olmaktadır. İmam Nevevî ise konunun ehemniyetine dikkat çekmek için kâfir olan kimse ile fisk işleyini kıyasa tâbi tutarak bir kanaata varmıştır.

2.2.3.5. Mürüet

Rivâyetin makbul sayılabilmesi için adâleti sağlayacak melekeye mürüet denilmektedir.¹⁹⁴ Rivâyetin makbul sayılabilmesi için aynı zamanda örfî teamül de baz

¹⁹⁰ İbn Salah, *Ulûmü'l-Hadîs*, 104.

¹⁹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1, 205.

¹⁹² Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Sahîh-i müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 1-18, Matba'atü'l-Mısriyye, Mısır 1929, 1, 70.

¹⁹³ Nevevî, *Sahîh-i müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 70.

¹⁹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 1, 69.

alınıp çirkin kabul edilen şeylerin tamamından sakınmakta bu tarifi içerisine girmektedir.¹⁹⁵ Râvînin adâletiyle direkt ilişkili olan mürüet kavramı, içerisinde geniş bir muhtevâ barındırmaktadır. Özellikle râvînin yalan söylemeyip ve kötülüklerden kendisini sakındırması gibi önemli meseleler mürüet başlığı altında toplandığı gibi dışarda yemek içmek, yollara bevletmek, sakız çiğnemek, satranç oynamak gibi vakar haline ters düşen bu tür hareketlerde mürüetin altına girmektedir.¹⁹⁶ Bu nedenle, günlük yaşamda mürüeti oluşturan hususlara riâyet etmemenin adâleti zedeleyici bir durum olarak kabul edilip edilmemesi noktasında farklı görüşler bulunmaktadır. Konuyla ilgili kaynaklar araştırıldığında mürüet bahsini hadîs usûlü ilmine konu eden ilk kişi, Hatîb el-Bağdadî'dir. (ö. 463). Lakin Hatîb, mürüeti adâletin olmazsa olmaz bir şartı saymamıştır. Binaenaleyh mürüet-adâlet ilişkisini direkt ilişkilendiren ilk kişi İbn Salâh olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁷

Mürüet kavramıyla ilgili bir örnek verecek olursak; Buhârî'nin *Sahîh*'te yer verdiği râvîler incelendiğinde mürüeti zedelediği söylenebilecek bazı davranışları olan râvî el-Minhâl b. Amr'dır (ö. 115). Kendisinin satranç oynadığı ve tanbur dinlediği¹⁹⁸ kaynaklarda bulunmaktadır.¹⁹⁹

Değerlendirme

Hadis râvîlerinde bu şartların aranması onların davranış ve hareketleriyle tayin edilmektedir. Sonrasında adâlet vasfına sahip olup olmadıklarını araştırılıp, haklarına dair hüküm tespit edilir. Bu sıfatların olması rivâyetin kabulüne sebebiyet vermesi sebebiyle son derece önemlidir.

Hadis Tedvini döneminde, bir hadisin sahih ya da sakîm olduğu tespit edilirken rivâyet zincirinin ilk tabakası olan sahâbe, değerlendirmeye tâbi tutulmamış ve tenkit dışı sayılmıştır. Ehl-i Hadisin bu şekildeki yaklaşımın sebebi ise, sahâbeye yöneltilen eleştiri oklarını bertaraf etmektir. Bu suretle de onların vasıtasıyla günümüze kadar

¹⁹⁵ Abdullah Aydın, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 219.

¹⁹⁶ Ömer Özpınar, *Hadîs ve Fıkıh Edebiyatında Ortak Bir Kavram: Mürüet*, Selçuk ÜİFD 2011, sayı: 32, 133-134.

¹⁹⁷ Ömer Özpınar, agm, 129-130.

¹⁹⁸ İbn Hacer, *Tezîbü't-Tehzîb*, X, 283.

¹⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, 183-184.

ulaşan hadisleri korumaya çalışmaktır. Zira sahâbenin itibarsızlaştırılması teşriîn ikinci kaynağı, sünnetin tehlikeye girmesi demektir.²⁰⁰ “Sahâbenin tamamı âdildir.” ifâdesi ile muhaddisler, sahâbenin hadis rivâyeti konusunda yalan söylemediğini kasdetmektedir.

2.3. Zabtın Tanımı

2.3.1. Sözlük Anlamı

Zabt kelimesi sözlükte: yakalamak, bağlayarak koruma altına almak, bir şeyi sıkıca tutmak, dikkatli davranmak, birşeyi önemle koruma altına almak, bir işi eksiksiz yerine getirmek ve ezberinde bulundurmak anlamlarında kullanılmaktadır.²⁰¹ Bir şeyi kayıt altına almak onu var gücüyle saklamak demektir.²⁰² Araplar gücü kuvveti yerinde olan kimseler için de zabt kelimesinin ismi faili olan “zâbıt” ifadesini kullanmaktadırlar.²⁰³

2.3.2. Terim Anlamı

Râvîde adâlet ile aranan şartlardan biri de zabtın olmasıdır. Zabt Râvînin hadisi işittiği gibi rivâyet etmesini sağlayan bir melekedir.²⁰⁴ Bu kavramla ilgili farklı tanımlar da bulunmaktadır. Genel anlamıyla zabt; râvînin işittiği bir hadisi, dilediği zamanda hatırlayıp hiçbir eksiklik bulunmaksızın tam bir şekilde rivâyet etme yetisine sahip olmasıdır.²⁰⁵

Zabt tanımının üç başlık altında toplanılması mümkündür.

1. Tahammül anında dikkatini vermiş olması²⁰⁶ ve rivâyeti eksiksiz işitmesi.²⁰⁷
2. Duyduğunu anlaması.
3. Rivâyeti tahammülden edâ anına kadar eksiksiz koruması.²⁰⁸

²⁰⁰ Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, 292-298.

²⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, 7, 340-341; Zebîdî, *Tâcü 'l-arûs*, 5, 174.

²⁰² Ahdeb, *Esbâbu ihtilâfî 'l-muhaddisin*, 1, 134.

²⁰³ İbn Manzûr, a.g.e., a.y.

²⁰⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü 'n-nazar*, 58.

²⁰⁵ Koçyiğit, *Talat, Hadis Terimleri Sözlüğü*, 511.

²⁰⁶ Accac, *Usûlu 'l-hadis*, 239.

²⁰⁷ A'zamî, *Dirasat fî cerh ve tâdil*, 160.

Bu üç kısım aynı zamanda fukaha tarafından da zabtın tanımı olarak kabul edilmektedir.²⁰⁹

Zabt, rivâyetin semâ anından edâya kadar zihninde sabit kılması, rivâyeti eksiksiz alarak, anlamında herhangi bir tereddütünün bulunmaması, zabtını kuvvetlendirecek her türlü müzakere ve müdaveleyi sıkça yapması ve hazırlıksız olduğu bir anda bile unutmamak için ilmi satırlarda kaydetmesidir.²¹⁰

Zabtın tanımı bizzat kendisi ile yapıldığı gibi zâbıt râvî üzerinden de yapılmaktadır. Bu tarz tanımlarda zâbıt râvî, rivâyetinde az hata yapan şeklinde, zâbıt olmayan râvî ise rivâyetinde çokça hata ve vehmi olan kimse diye zikredilmektedir.²¹¹ Ancak bu tanımlarda zikredilen önemli bir unsur zâbıt olmayan kimsedeki zayıflığın nedenleridir. Bunlar ya isti'dâdın ya da içtihadın (gayret-çalışkanlık) zayıflığıdır.²¹²

Zabt ifadesinin önem, sağlamlık ve dikkat gibi hususları barındırıyor olması aslında bu kavramın istislah olarak hadislerin tahammülü açısından önemli bir yere sahip olduğunu ve muhaddislerin hadislerin muhafazasına gösterdikleri önemi ifade etmektedir.²¹³

2.3.3. Zabt Çeşitleri

2.3.3.1. Zabtu's-Sadr

Râvînin hadisi her an aklında bulunduracak derecede iştiğini ezberlemesidir.²¹⁴ Daha önce ezberlemiş olduğu şeyleri dilediği an ezberinden okuyabilmesidir.²¹⁵

²⁰⁸ Accac, a.g.e., a.y; A'zami, *Dirasat fî cerh ve tâdil*, a.y.

²⁰⁹ Abdülaziz Buhârî, *Keşfu'l esrar*, 2, 736.

²¹⁰ A'zami, *Dirasat fî cerh ve tâdil*, 162.

²¹¹ Ahdeb, *Haldun, Esbâbu ihtilaf*, 1, 135.

²¹² Ahdeb, a.g.e., 1, 135.

²¹³ Karahan, Abdullah, *Hadis Râvilerinin Güvenilirliği*, 61.

²¹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 58.

²¹⁵ Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi'n-nuhbe*, 248.

2.3.3.2. Zabtu'l-Kitab

Râvînin hadisi işitip doğruladıktan sonra edâ gerçekleşene kadar bu kitabı yanında muhafaza etmesidir.²¹⁶ Râvînin ödünç alanın tağyirinden emin olduğu müddetçe kitabını birine emanet vermesinde bir beis yoktur.²¹⁷

2.3.3.3. Zabtu'z-Zâhir

Hanefî fıkıh usûlcüleri, zabt kavramını zâhir ve bâtın olarak iki kısma ayırmakla beraber İbnü'l-Esîr de bu ayrımı tercih edenlerdendir.²¹⁸ Bu zabt, işitilenin sigasını bilmekle beraber lafızda hiçbir tahrif olmaksızın sözlük manâsını esas alarak zabt etmektir.²¹⁹ Râvînin şartı olarak kabul edilen mutlak zabttan maksat eksere göre bu zabt türüdür.²²⁰ Fakihler bu zabtı esas almakla beraber mânen rivâyet ettikleri hadisleri kabul ederler.

2.3.3.4. Zabtu'l-Batın

Râvînin şer'i hükümlere dayanarak nakledilen meselelerde lafzın manasını bilmesi gerekir ki buna fıkıh denilmektedir.²²¹ Bâtın zabt; tecrübe, sözlük anlamlarını ve şer'i hükümlerin usûllerini bilmek ve de düşünmek ile gerçekleşir. Dolayısıyla bu durum zabt olarak isimlendirilmekle beraber fıkıhçılar nezdinde mutlak olarak zabt denildiğinde bu anlaşılmaktadır.²²²

2.4. Zabtı Zedeleyen Kusurlar

İbn Salah, zabtı zedeleyen kusurları üç madde halinde sayar.²²³

1. Semâ (hadis alma) veya isma' (hadis rivâyet etme) sırasında kolaylık sağlamaktır. Ayrıca telkinin kabul edilmesi de bu gruba dahil edilmektedir.

²¹⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 59.

²¹⁷ Ali el-Kâri, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, 249.

²¹⁸ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1, 112.

²¹⁹ Buhârî, *Keşf'ul esrar*, 2, 736.

²²⁰ İbnü'l-Esîr, a.g.e., a.y.

²²¹ Sehavî, *Fethu'l-muğis*, 2, 4.

²²² Pezdevî, *Usûl*, 2, 736.

²²³ İbn Salah, *Ulûmu'l-hadis*, 119.

2. Çoğunlukla şâz ve münker rivâyetlerde bulunmak.

3. Sahih bir asıldan rivâyette bulunmayıp ezberden rivâyet etmek suretiyle çokça yanılmak.

İbn Salah daha sonra beş başlık altında toplanan bu maddeler genel itibariyle İbn Salah'ın belirttiği hususlarla örtüşmektedir. İbn Salah'ın bu durumu tesâhül olarak ifade ettiği sonrasında ise “fartu'l-gaflet” başlığı altında incelemektedir. İkinci kusur olarak kabul edilen şâz ve münker rivâyette bulunmak “muhâlefetü's-sikat” başlığında ele alınacaktır. Üçüncü kusur olan çokça hatada bulunmak ise “su-i hıfz”, “vehm” ve “fartu'l-galat” başlıkları altında incelenecektir.

2.4.1. Kesretu'l-Galat

Kesretu'l-galat cerh sebebi olmakla beraber en şiddetli zabt kusurlarından biri olarak kabul edilmektir. Ayrıca genel ta'n sebepleri içerisinde ise yalancılık ve yalancılık töhmetinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır.²²⁴ Kesretu'l-galat sahibi râvî, doğru olduğu zannıyla, farkında olmadan hataya düşmekte ve dikkat etse bile doğru tahammül gerçekleştirememektedir.²²⁵ Söz konusu bu durum râvînin çokça hata yapmasına sebebiyet verdiği için bu vasfa sahip olanlar cerh edilmiştir. Aksi halde kendini hatadan koruma imkânı bulunmamaktadır. Hafızası çok güçlü olan, hadis alanında derinleşen kimselerin dahi hataya düşebilir. Bu sebeple zabt kusuru kabul edilen hatada “kesret/çokluk”, bazı ibarelerde “fuşş/aşırılık” aranmıştır. Buradaki ölçü ise râvînin hatalarının doğru rivâyetlerine nazaran en azından eşit ya da daha fazla olması gerekmektedir.²²⁶

Çok hata yapmakla beraber, yapmış olduğu hatalar kendisine söylendiği halde aynı hataları tekrar etmek de kusur sayılmıştır. İbnü'l-Mübârek, Şu'be, Humeydî, Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân (ö. 354/965) ve Darekutnî, bu konuda hatası kendisine beyan edildiği halde bunda ısrar eden râvîlerin, bütün rivâyetlerinin reddedilmesi

²²⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 91-92.

²²⁵ Aydınli, Abdullah, *Hadis İstılahları*, 83-84.

²²⁶ Ali el-Kâri, *Şerhu Şerhi'n-nuhbe*, 432.

gerektiğini savunmuşlardır.²²⁷ Ancak İbn Salah ve Nevevî, bu hükmün, hatalarında inatla ısrar eden kimseler hakkında olduğunu söylemekle beraber, bu tavrın kendisini uyaran kişinin ilminden emin olmaması gibi inat dışı bir sebeple gerçekleşmesi durumunda rivâyetlerinin tamamının reddini gerektirmeyeceğini belirtmişlerdir.²²⁸

Kesretü'l-galat sıfatını taşıyan râvî sahih bir eserden rivâyette bulunuyorsa o zaman takviye gerekebilmektedir. Buna göre râvînin kitaptan rivâyet ettiği hadis kesretü'l-galat sıfatını taşımayan başka bir râvî tarafından da rivâyet edilmişse o zaman râvînin kitabından yaptığı bu rivâyetin güvenilir olduğuna kanaat getirilir. Ancak destekleyen başka bir rivâyet bulunmuyorsa bu durum onun sıhhatine zarar verir ve hakkında tevakkuf edilmesini sebep olur.²²⁹

Râvînin hafızasının zayıf olması, bilgisizliği, Arap diline hâkim olmaması, rivâyet konusundaki taviz vermesi ve dikkat davranması, fizikî ya da psikolojik engelinin bulunması, olumsuz çevre şartları, rivâyeti yanlış anlaması gibi durumlar galata sebep olabilir.²³⁰

Sonuç olarak râvînin rivâyetlerinde çoğu zaman yanlış olması onun zabt yönünden zayıflığına ve cerh edilmesine sebep olmaktadır.

2.4.2. Fartu'l-Gaflet

Hıfz ve itkandan çok fazla ayrılmakla beraber hata yapmak anlamına da gelen fartu'l-gaflet, bir râvîde bulunduğu zaman onun cerhine sebep olmakta ve rivâyetlerinin reddini gerektirmektedir.²³¹

Dikkatsizlik ya da dalgınlık sebebiyle hata yapmak anlamına gelen gaflet; cehalet, hastalık, ya da herhangi bir fiziksel sorun sebebiyle râvînin elinde olmayan sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber ihmal, gevşeklik ve dikkatsizlik gibi râvînin iradesinin bulunduğu sebeplerden de kaynaklanabilir.²³² Bu durumun cerh sebebi

²²⁷ Ahdeb, *Haldun, Esbâbu ihtilaf*, 1, 136.

²²⁸ Suyuti, *Tedrib 'ur-râvî*, 293.

²²⁹ Cezâirî, *Tevcih*, 1, 247.

²³⁰ Polat, Selahaddin, "Galat", DİA, 13, 300.

²³¹ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, 432.

²³² Polat, Selahaddin, "Gaflet", DİA, 13, 285.

olarak kabul edilmesinin sebebi ise çokça meydana geliyor olmasıdır. Aksi taktirde sika bile olsa her râvî gaflet sebebiyle hataya düşebilir. Cerh sebebi olarak kabul edilen bu durum, bu yüzden “fartu’l-gafle, fuhşu’l-gafle, kesretü’l-gafle” gibi çokluk bildiren kalıplar şeklinde kullanılmıştır.

Gafletin cerh sebebi olarak kabul edilmesinin nedeni bu durumda olan bir kimsenin rivâyetlerinde hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunu ayırt edenilecek itkanın kendisinde bulunmamasıdır. Bu durum “fartu’l-gaflet”i diğer zabt kusurlarından ayırır. Bu konumda bulunan bir râvî hem şüpheye düşmeksizin doğru söylediğini zannedip hatalı rivâyette bulunması sebebiyle, hem de gafletine ek olarak tesâhül gösteren biri ise telkine açık olma ihtimali nedeniyle reddedilir.²³³ Bu vasfa sahip olan bir râvînin rivâyetine de İbn Hacer “münker”, Suyûtî ise “metruk” demektedir.

Telkin ifadesiyle kastedilen ise bir kimseye kendi rivâyetlerinden olmayan bir hadisin sunulup “bu sana ait bir rivâyettir” denildiğinde bu rivâyeti temyiz olmadan kabul etmesidir. Bu konumda olan kimselerin rivâyetleri ilk dönemden itibaren cerh edilmiştir. Şube, Simak b. Harb’in telkin kabul ettiğine şahitlik etmiş ve bu yüzden onun rivâyetlerini cerh etmiştir.²³⁴

İbn Kattan ise telkin konusunda râvînin sika olmasına engel bir kusur olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu durumun muhaddisin ezber kuvvetini ve zabtını tespit için yapıldığını belirtir.²³⁵ İbn Hazm bu konuda sert bir tutum sergileyip telkinin kendisine bir kere bile olsa nispet edildiği râvînin tüm rivâyetlerinin reddedileceğini belirtmiştir.²³⁶

Özetle telkin kabul eden râvînin rivâyeti makbul değildir.²³⁷ Ancak böyle bir durumda rivâyetin başka tariklerle takviye olabilme durumu da mümkündür. Bu esas üzere hareket edenlere göre böyle bir râvînin rivâyetlerinin reddedilmesinin sebebi onun zabtına duyulan şüphenin bulunması ve rivâyetin başka bir tarikte gelmesi olası şüpheyi defetmektedir.²³⁸

²³³ Buhârî, *Kitab-u-Duafâi’s-Sağir*, 122.

²³⁴ Zerkeşi, *en-Nuket alâ İbni’s-Salâh*, Zeynülâbidîn b. Muhammed, Advâu’s-Selef, Riyad, 1998, 424.

²³⁵ Zerkeşi, *en-Nuket alâ İbni’s-Salâh*, 424.

²³⁶ Zerkeşi, *Nüket en-Nuket alâ İbni’s-Salâh*, 424.

²³⁷ İbn Salah, *Ulumu’l-hadis*, 119.

²³⁸ Ahmed, Murteza Zeyn, *Menâhîcu’l-muhaddisin fî takviyeti’l-ehâdisi’l-haseneti ve’l-d-daife*, 405.

Fartu'l-gaflet kusuru bulunan râvîlerden her zaman için sakınılmıştır. Bu bağlamdan hareketle İbn Abbas (ö. 68/687) muğaffel şeyhten hadis yazılamayacağını belirterek bunu bir cerh sebebi olarak kabul etmiştir. Tirmizî de İlel adlı eserinde ehl-i hadisi böyle kimselerden rivâyetle meşgul etmemeleri için uyarmıştır.²³⁹

Sonuç olarak daha önce de açıklandığı gibi kişinin elinde olan gaflet nedenleri olabileceği gibi elde olmayan sebeplerle de gerçekleşebilmektedir. Gafletin kaynağının kendisi olduğu durumlarda kişinin rivâyeti mutlak olarak reddedilir. Bu durumda olan kimseler gafletleri sebebiyle aynı zamanda kendilerine telkinde gerekmektedir. Telkin kabul eden kimsenin hadisleri ise reddedilir. Ancak telkin konusunda da bazı istisnalar bulunmaktadır.

Mesela âmâ birinin kitaptan telkin ile hıfzettiği rivâyet makbul sayılmamakla beraber bizzat kendisinin şeyhinden işitip ezberledikleri kabul edilmekle birlikte bazıları eğer telkin eden kimse güvenilir biri ise o zaman rivâyetinin kabul edileceğini söylemişlerdir.²⁴⁰

2.4.3. Vehm

Gaflet, hata ve nisyan gibi şeyler insanın tâbiatından bir parçadır. Bir zabt kusuru olarak kabul edilen vehm, yalnızca zayıf râvîlerde değil sîka râvîlerde de görülmektedir. İbnü'l-Mübârek bu konuda “Hz. Âişe bir grup sahâbînin hatasını söylemişken kim vehimden kurtulabilir ki!” diyerek, vehmin muhtemel olduğunu hatta huffazların bile çok sık görülmese de hataya ihtimallerinin olduğuna işaret etmiştir. İbn Maîn de konuyla ilgili olarak “Hata yapmadım diyen yalan söylemiştir.” demiştir.²⁴¹ Böyle bir durumda sîka râvîlerin tüm rivâyetleri sahih olarak sayılmamıştır. Bunun anlaşılabilmesi, bir hadisin sahih hükmüne sahip olabilmesinde fehm, hıfz ve râvîlerden tessebbüt ettikten sonra çokça semâ ile bilinmesiyle gerçekleşir. Bunun için de ehl-i

²³⁹ Cezâîrî, *Tevcih*, 1, 105.

²⁴⁰ Cezâîrî, *Tevcih*, 2, 573.

²⁴¹ A'zamî, *Ziyaürrahman, Dirasat fi'l-cerh ve't-ta'dil*, 80.

fehmi ve marifet ile çokça müzakerede bulunulması elzemdir. Böylece tarikleri toplamak ve ricâl ile metinlerdeki ihtilafa bakmak suretiyle hadislerin illeti ortaya çıkar.²⁴²

2.4.4. Muhâlefetu's-Sikât

Sika kabul edilen râvîlerin rivâyetlerine muhâlefet etmek anlamında kullanılmakla beraber râvînin zabt kusurlarının dördüncüsü, ta'n sebeplerinin ise yedincisidir.²⁴³ Muhâlefet ifadesi râvîye nispetle "muhâlefetu'r-râvî" şeklinde isimlendirilmekte muhâlefetin meydana geliş itibariyle de farklı farklı şekilde isimlendirilmektedir.²⁴⁴ Aynı zamanda muhâlefet, ortak bir isim olmakla beraber altında farklı başlıklarıda toplamaktadır. Aynı zamanda bir kısmı yalnızca metinde ya da isnaddayken hem metin hem de senedde bulunabilmektedir. İş böyle olunca zayıfın sikaya ya da sikanın daha sikaya muhâlefeti söz konusu olduğunda şâz ya da münker diye isimlendirilmektedir.²⁴⁵

Râvîdeki dikkatsizlik, dalgınlık, hata veya hafızasındaki zayıflık muhâlefetin sebepleri arasında yer almaktadır. Şu'be b. Haccâc tarafından da bu durum; "Şâz hadis yalnızca şâz râvîden gelir" şeklinde ifade edilmiştir. Muhâlefette bulunan bir râvînin tek başına rivâyet ettiği bir hadis, münker hadis kapsamında değerlendirilir ve hakkında şüphe bulunduğu için zayıf sayılarak reddedilir.²⁴⁶

Muhâlefet ifadesi genel anlamda sika râvîlerin kendilerinden daha sika râvîlere aykırı rivâyet etmeleri şeklinde tanımlanmaktaysa da muhâlefetin gerçekleşmesinden dolayı mutlak olarak cerh sebebi olarak kabul edilmemiştir. Bu sebeple de muhâlefet kusurunun kendisinde bulunduğu râvîler hakkında sika veya saduk gibi ta'dil ifade eden lafızlar da kullanılmıştır.²⁴⁷

İbn Hacer, Kütüb-i Sitte râvîleri arasında yer alan Ebû Muhammed Abdullah b. Sâlim ez-Zübeydî (ö. 235/849) ve Ebu's-Saib Selim b. Cünâde es-Süvâî'yi (ö. 254/868),

²⁴² Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, 458.

²⁴³ İbn Hacer, *Nuhbe*, 93.

²⁴⁴ Aşıkutlu, Emin, "Muhâlefet" DİA, XXX, 402-403.

²⁴⁵ Cezâîrî, *Tevcih*, 1, 247.

²⁴⁶ Aşıkutlu, Emin, "Muhâlefet" DİA, XXX, 402-403.

²⁴⁷ Şahyar, Ayşe, *Zayıf Hadis Rivâyeti*, 229.

hem sika olarak kabul etmiş hem de onlara olan muhâlefeti sebebiyle cerh de etmiştir.²⁴⁸ Bir diğer örnek ise İbn Hacer, Abdurrahman b. Servân (ö. 120/738), Osman b. Ferkad (ö.?), Kabîsa b. Ukbe (ö. 215/830), Seleme b. Abdülmelik el-Avsî (ö.?), el-Halil b. Ömer b. İbrahim (ö. 220/835), Seyf b. Ubeydullah (ö. 262/875) ve es-Sabâh b. Muhârib'i (ö. 274/887) saduk mertebesinde kabul etmekten birlikte muhâlefet kusuru bulunması sebebiyle cerh etmiştir.²⁴⁹ Ancak sika veya saduk mertebelerinde bulunmamalarına rağmen Kabîsa b. Ukbe ile Abdurrahman b. Servân dışındaki râvîlerden Kütüb-i sitte içerisinde oldukça az sayıda hadis nakledilmiştir.²⁵⁰

Muhâlefet sened veya metinde noksanlık veya ziyade şeklinde de olabilmektedir.²⁵¹ Ancak bu ifadeden her türlü ziyade veya noksanlığın muhâlefeti kastedilmiştir anlamı çıkarılmamalıdır.

Muhâlefetin sınırı diyebileceğimiz ölçü ise birbirlerine bağdaşmayacak şekilde münafi olan rivâyetlerde söz konusu olmasıdır. Çünkü sikanın kendisinden daha sika kimseye münafi olmayan ziyadesi de makbul sayılabilmektedir.²⁵² Bu tarz ziyadeler sika râvînin tek başına rivâyet ettiği müstakil hadis gibi değerlendirilir ve mutlak olarak kabul edilir.²⁵³

2.4.5. Sû-i Hıfz

Râvînin rivâyetlerinde yanlışlarının, doğrusuna nazaran daha az olmasıdır. Böyle bir râvî “seyyiü'l-hıfz” sıfatıyla anılır. İbn Hacer'in en şiddetlisinden en hafifine doğru sıraladığı zabt kusuru, kusurların en sonunda yer almaktadır.²⁵⁴

Su-i hıfz, râvîde bulunma durumuna göre iki türlüdür.²⁵⁵

²⁴⁸ İbn Hacer, *Takrib 'it-tehzib*, 245, 304.

²⁴⁹ Şahyar, Ayşe, a.g.e., 230.

²⁵⁰ Şahyar, Ayşe, a.g.e., a.y.

²⁵¹ Ali el-Kari, *Şerhu Şerhi'n-nuhbe*, 336.

²⁵² Ali el-Kari, *Şerhu Şerhi'n-nuhbe*, 468.

²⁵³ Ahmed Naim, *Hadis Usûlü*, 286-292.

²⁵⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 89.

²⁵⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 104.

2.4.5.1. Râvîye Mülâzim Olan

Bu durumda olan bir râvîde su-i hıfz devamlı bulunmaktadır. Bu kişilerin rivâyetlerine “şâz” da denilmektedir ancak buradaki şâz kavramı, mahfuz’un mukabili olarak kullanılmamaktadır. Konum itibariyle seyyiü’l-hıfz birinin rivâyeti merdud kabul edilirken, aslında böyle bir râvînin rivâyetlerinin kabul veya reddine yönelik işaeretlerde bulunmamaktadır. Bunula beraber hüküm, karineler baz alınarak tespit edilir. İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve’t-ta’dil* adlı eserinde bu konuyu Ebû İsrail el-Kufî hakkında Ebû Zür’a’nın “saduk ve seyyiü’l-hıfz” dediği nakliyle örneklendirmektedir. Bu da bir râvînin “seyyiü’l-hıfz” olarak tanımlanmakla beraber aynı zamanda “saduk” olarak da isimlendirilir.

Râvînin şeyhiyle olan mülazemeti de sû-i hıfzlığı kendisine mülazim olan rivâyetinin kabul edilmesini sağlayan karinelere biridir. Şeyhiyle mülazemeti fazla ise o kimsenin o şeyhten yaptığı rivâyetler makbuldür. Böyle bir durumda mülazemet zabtı kuvvetlendiren bir etken olarak sayılmaktadır. Ancak seyyiü’l-hıfz biri, muhtelit bir şeyhten rivâyetinde bulunduğu zaman o rivâyeti kabul edilmez. Sebebi ise böyle bir râvînin o rivâyeti şeyhinin ihtilâtından önce mi yoksa sonra mı aldığını bilmemesidir.

2.4.5.2. Râvîye Sonradan Ârız Olan

Râvînin hastalık, yaşlılık, kitaplarına ulaşamaması gibi sonradan meydana gelen olaylar sonucu oluşur. Bu durumda olan kişilere “muhtelit” denir. Buradan da anlaşıldığı gibi hadis usûlü çerçevesinde “ihtilât”, aklî dengenin bozulmasından daha geniş kapsamlıdır.

İhtilat, hafızanın bozulması yönüyle sû-i hıfza, hangi sebep nedeniyle olursa olsun rivâyetlerinde çokça hatalar yapması itibariyle fuḥṣ-u galatla aralarında bir bağ bulunmaktadır.²⁵⁶ Burada ihtilâtı diğerlerinden ayıran onun ârızî bu durum olmasıdır.

²⁵⁶ Kaya, *Hadis Usûlünde İhtilat*, 42.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHÂBENİN ADÂLET VE ZABTINA MEZHEPLERİN YAKLAŞIMI

Sahâbîler hem Kur'ân ayetlerinden hem de hadislerden anlaşıldığı üzere, hadislerin sonraki nesillere ulaştırılması noktasında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle adâlet kavramının sahâbe ile olan ilişkisi de bir o kadar önemlidir. Mezheplerin sahâbe kavramına karşı tutumlarından bahsetmiştik. Fitne dönemindeki karışıklıklar esnasında Selef-i salihin çizgisinden saparak kendilerine has görüşlerle ortaya çıkan ve zaman içinde sergiledikleri tutumları belli fırkalar haline dönüşen Havaric, Şia, Mu'tezile, Cehmiye vb. grupların genel olarak ashâb ve sahâbenin bazı fertlerine karşı farklı fikirler, yorumlar ve iddialar gündeme getirdikleri görülmektedir.

Genel olarak Ehl-i Sünnet âlimleri sahâbenin hadis rivâyeti ve diğer konularda yalan söylemediklerini; kizb ve tahrifde bulunmadıklarını söylemektedirler. Onların da birer insan olduklarını göz önünde bulundurarak her insanda olabileceği gibi unutkanlık illetine maruz kalabilmeleri ve hataya düşebilmeleri mümkündür. Ancak bu durum, onların rivâyet ettikleri hadislerden şüphe edilebileceği anlamını asla taşımamaktadır.

Bu gibi durumlar, hadisler üzerinde özenle tetkikte bulunan başka sahâbîlerin gözlem ve uyarıları ile düzeltilip kontrol altına alınmıştır. Cerh ve ta'dil kitaplarında fazla yekûn tutmayan bu çeşit olaylara zaten işaret edilmiştir. Bazı kimselerin, bütün ömür ve mesailerini sahâbenin tenkid ve eksiklerini araştırmak üzere ayırmaları, İslâm'ın kal'ası şeklinde nitelendirilebilecek neslin sanki hayatlarının tamamını yalan üzerine bina etmiş gibi onların eksik ve kusurlarını araştırmayı kendine gaye edinip de bir şey bulamadıkları hâlde, sahâbeye olan tutumlarından vazgeçmemeleri, İslâm'a olan düşmanlıklarının apaçık göstergesidir.

Sahâbe, Hz. Peygamber'in hadislerini sonraki nesillere nakletmiştir. Ancak, bu durum, sahâbenin tamamının hadis rivâyetinde bulunduğu anlamına gelmemektedir. Hadisler üzerinden şüphe isnad edenler ya da hadislerin güvenilir olmadığını ileri sürerler, sahâbenin tamamının hadis rivâyetinde bulunduğu izlenimi bırakarak, sahâbenin büyük bir kısmının cahil, ne söylediğini bilmez ve bu sebeple rivâyet ettikleri hadislerde pek fazla güven duyulmasının makul olmadığını ileri sürerler.

Çünkü bu durum, onlara göre hadislerin reddi için yeterli bir sebep olarak kabul edilmektedir. Oysa biraz önce de zikrettiğimiz gibi 100 bin civarındaki sahâbî arasında hadislerle meşgul olanları sayısı çok azdır ve bu azlık, kanaatimizce, hadislerin sıhhati için sağlam bir garanti teşkil eder. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in ashâb tarafından nakledildiği de unutulmamalıdır. Bununla beraber hadisin, daha sahâbî devrinde bir ihtisas dalı olarak belirdiğini ve bununla, yalnız gücü ve kabiliyeti bulunanların meşgul olduklarını, bunun dışındakilerin ise bu sahaya el atmadıklarını gösterir. Bununla beraber mezhepler arasında sahâbe kavramının tanımı ve adâleti tartışma konusu olmuştur.

Ehl-i sünnet ile Şîa arasında tartışmalardan birisi de sahâbenin adâleti konusudur. Her iki taraf da Kur'ân ve hadislerden deliller göstererek konuya olan yaklaşımlarını ortaya koymaktadırlar. Ehl-i sünnet âlimleri, ashâbın tamamının âdil olduğunu söylerken, Şîa fırkalarının çoğu, ashâb hakkında diğer râvîler gibi bireysel olarak değerlendirmeye tâbi tutulması gerektiğini söylemektedir. Bu yaklaşımları sebebiyle de Şîi âlimler, ashâbın neredeyse tamamının adâlet sıfatını taşımadığını iddia ederler.²⁵⁷

Bununla beraber bazı Şîa fırkaları, İslâm tarihindeki anlaşmazlıkların temelinde sahâbenin olduğunu söylerler. Kur'ân ayetlerini de buna göre te'vil ederler. Şîa'nın varlık sebebi olarak nitelendirilebilecek sahâbe ile ilgili bu bakış açısı günümüzde de büyük oranda değişiklik göstermemiştir. Ayrıca Şîa'nın kesin karara varamadıkları bazı meselelerde Ehl-i Sünnet'in tavrı ne ise tam aksini kabul etmeleri gerektiği tavrı da bir hayli ilginçtir.²⁵⁸

Hadis tedvini dönemine baktığımızda, bir hadisin sıhhatinin değerlendirilmesinde rivâyet zincirinin tabakalarından ilki olan sahâbe tenkit dışı bırakılmıştır. Hadisçilerin bu şekildeki duruşlarının sebebi ise sahâbeyi yöneltilen eleştirilerden bertaraf ederek günümüze kadar ulaşan hadislerin muhafaza edilmesini

²⁵⁷ Şîa'nın ashâba bakışı hususunda geniş bilgi için bkz. Abdülkâdir Muhammed Atâ Sûfî, *Mevkıfû'sh-Şîa el-İsnâ aşeriyye mine's-sahâbeti radiyallahu anhum*; Ebû Muhammed el-Hüseynî, *Evcezu'l-Hitâb fî Beyâni Mevkıfî'sh-Şîa mine'l-Ashâb*. (www.kfu.edu.sa/ adresinden indirilebilir.)

²⁵⁸ Kutluay, İbrahim, *Şîa'da Hadîs Usûlü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017, 166.

sağlamaktır. Zira sahâbenin itibarsızlaştırılması ve onlara olan güvenin yıkılması sünnetin tehlikeyi girmesi anlamına gelmektedir.²⁵⁹

“Sahâbenin tamamı âdildir.” Söylemi ile hadis âlimleri, rivâyette bulunan sahâbenin doğruluğu ve yalan söyleyemeyeceğini kastedilmiştir. Ehl-i Sünnet ve Şîa ise adâlet kavramını siyasi ve itikâdi olarak değerlendirilmektedir.

Diğer mezheplerin görüşlerine baktığımızda Ehl-i Sünnet kadar sahâbeyi koruma içerisinde olmadıkları görülürken, Şîa kadar da sahâbeye karşı aşırı ilgi göstermediklerini görmekteyiz.

3.1. Ehl-i Sünnet İçerisindeki Yaklaşımlar

Ehl-i Sünnetin sahâbenin adâleti konusuna yaklaşımı, en hayırlı nesil olan sahâbeye karşı yapılan yıpratıcı muamelelere karşı Şîa'nın tutumunu reddetme üzerine kuruludur. Şîa'nın bu olumsuz tutumuna karşılık sadece Ehl-i Sünnet değil Mu'tezile de sahâbeyi hayırla yâd etmeyi gâye edinmiştir.²⁶⁰

Ehl-i Sünnete göre yalnızca Peygamberler masumdur. Zira insanlar çeşitli vesileler ile imtihana tâbi tutulmaktadırlar ve hata yapmak insan için tabî bir durumdur. Önemli olan kişinin günah istek ve arzusundan vazgeçip tevbe etmek, işlediği günah ve kusurlar sebebiyle Allah-ı Teala'nın kendise mağfiret etmesini talep etmesidir.

Hiz. Peygamber döneminde vuku bulan hâdiseler incelediğinde, sahâbenin de zaman zaman hata, günah işleme durumlarının olduğunu bizlere göstermektedir. Ancak bu durum bizlerin hangi amelin sahibi olursak olalım ayaklarının altındaki toz zerresi olamayacağımız gerçeğini de değiştirmez. Hiz. Peygamber'in bizzat tedrîsinden geçmiş sahâbîler işledikleri hata ve günahlardan hemen tevbe etmişlerdir. Bunun en bâriz örneği; İfk hâdisesine karışan sahâbîlerdir. Zira onlar yaptıkları hatayı anlayınca bu hatadan dönüp Yüce Allah'tan bağışlanmayı dilemişlerdir. Ancak onların hata edip,

²⁵⁹ Cemal Sofuoğlu, “Şîa'nın Sahâbîler Hakkındaki Bazı Görüşleri”, *AÜİFD*, 24, 533-538.

²⁶⁰ Mu'tezile içerisinde sahâbeyi yalancılık ile suçladığı bilinen Nazzâm'ın eleştirilerinin sahâbenin adâletine işaret eden deliller karşısında değer ifade etmemektedir. bkz. Râzî, *Mahsûl*, 4, 308.

günah işlemeleri rivâyetlere yalan karıştırdıkları manâsına gelmemektedir. Herkes gibi unutup yanılabilirler ancak bunu kasten yapmazlar.²⁶¹

Ehl-i sünnet olduğu iddiası nda olan kimsenin meseleye yaklaşımı şu şekilde olmalıdır; İmâm-ul-Haremeyn'in de dediği üzere, ashâbın küçüğünün, büyüğünün, hepsinin, adaletli olması nda ümmetin icmâ'ı vardır; bundan böyle ictihadı ndan dolayı bazı ashâbdan hata sâdır oldu ise de onları küçük görmek, tenkid etmek caiz değildir; nebî ve rasûllerden sonra onları n bütün insanlardan daha hayırlı olduğuna rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem: “Gerçekte Allah Teâlâ nebî ve rasuller müstesna olmak üzere ashâbı mı bütün âlemden daha şerefli, seçkin kılınmıştır.” buyurmasıyla şهادet etmektedir; ve özellikle Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali radiyallâhu anhum'un²⁶² faziletlerini göz önünde bulundurarak hareket etmelidir.

Hafız İbnu Hacer diyor ki: *İ Ey Peygamber! sana ve sana tâbi olan Mü'minlere Allah yeter.*²⁶³ âyet-i kerîmesinde, el-Haşr Sûresi 8, 9'uncu ve birçok ayetlerde Cenâb-ı Hakk Teâlâ ashâb-ı kirâmı adaletli olarak bildirmiş, hicret etmelerinden, cihadları ndan, İslâm'a yardım etmelerinden, münâsaha yani her birisinin diğerinin hakkı nda en hayırlıyı dilemesi ve îsâr yani ferağat-ı nefis gibi üstün ahlakta oldukları ndan haber vermiştir. Onları n nezâhetlerini ve hepsinin üstünlüğünü beyan etmiştir. Allah Teâlâ onları sonradan gelen tüm ümmetten üstün gösterdiği gibi, ümmetin de onları adaletli itikad etmeleri gerekmektedir. Sözüne itimad edilen ulemâ ve Ehli sünnetin mezhebi budur. Faziletleri hakkı nda birçok hadisler de vârid olmuştur. Ayet ve hadîsin mecmûu, ta'dillerine kâfîdir; başkasını n ta'diline ihtiyaçları yoktur.²⁶⁴

Hadis imamlarından Hicrî 281'de vefat eden Ebû Zür'a diyor ki: “Nebî sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem'in ashâbından birine noksanlık isnad edeni gördüğünüz zaman, biliniz ki o zındıktır. Çünkü nezdimizde Rasûlullah sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem hak bir peygamberdir, Kur'ân haktır. Bize Kur'ân ve hadîsi bildiren, ashâb-ı kiramdır. Onları cerhetmek isteyen, dînimizin şahidlerini cerhetmek istiyor. Ancak onlar, kitap ve sünneti devreden çıkarmak için ashâb-ı kirâmı cerhediyorlar. Onlar zındık olduğu halde

²⁶¹ Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, 2, 127-128.

²⁶² Çetin, *İttiba' Ehli Sünnete'dir*, 347.

²⁶³ Enfâl Sûresi 8/64.

²⁶⁴ Çetin, *İttiba' Ehli Sünnete'dir*, 328.

onları cerhetmek daha evlâdır. Bunlar hepsi ashâbın her birinin ehli adâlet olduğunu bize bildirmiştir.²⁶⁵

Sahâbenin adâleti hakkında Kur’ân ve sünnette bulunan naslar, sahâbenin râvî olarak güvenilir kabul edilmesini sağlamaktadır. Nitekim rivâyet zincirinin ilk tabakası olan sahâbe tenkit dışı tutulmuş, cerh edilmemiştir. Ehl-i sünneti bu tutuma sevk eden faktörlerden bir diğeri ise hadisleri koruma endişesidir. Zira sahâbeye yöneltilecek olan eleştirilerin, hadislerin aktarımı konusundaki doğruluk durumunu şüpheye düşürecek, bu sebeple ashâbın tamamı güvenilir kimseler olarak kabul edilmeyecektir.²⁶⁶

3.2. Şîa İçerisindeki Yaklaşımlar

“Bir kavmin peşinden gitmek”, “bir kimseye yardımcı ve destekçi olmak” gibi anlamlara gelen ve sözlük anlamı esas alındığında herhangi bir grup ya da fırka için de kullanılması mümkün olan Şîa terimiyle İslâm tarihinin belirli bir döneminden sonra sadece belirli bir grup kastedilmiştir.²⁶⁷

Tanımların dar veya geniş kapsamlı olmasında Hz. Ali ve Şîa kavramının önemi bulunmaktadır. Bazı tanımlarda bu gruba Hz. Ali’ye yakınlık göstermeleri sebebiyle onun diğeri sahâbelere nazaran daha üstün tutmaları nedeniyle “Şîa” ismini aldığı belirtilirken, diğerklerine göre onlar “Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ali’yi imâm kabul edip onun dışındakilerin halifeliliğini reddetmeleri ve imâmetin kesintisiz devamını benimsedikleri” için bu ismi almışlardır. Şîa hakkında yapılan tanımlarda, Hz. Peygamber hilâfeti Hz. Ali’ye (ve evladına) vasiyet ettiği için bu makamın Hz. Ali’nin hakkı olduğu vurgusu hâkimdir.²⁶⁸ Öte yandan Şîa’nın imamların “masum oldukları ve nassla tayin edildikleri” gibi kendilerine özgü inançları olduğu da dikkate alınmalıdır.²⁶⁹

Hz. Ali’nin hilâfetinin nass ile belirlendiği düşüncesi veya Ehl-i Beyt vurgusu açısından bakıldığında Şîa kavramı İmâmiyye’nin yanı sıra İsmâîliler’i ve gâîl sayılsın

²⁶⁵ Çetin, *İttiba’ Ehli Sünnete’dir*, 327.

²⁶⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1, 22; Süyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, 2, 127; Aşık, *Sahâbe ve Hadis*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2019, 292-298.

²⁶⁷ Öz, Mustafa, *Hadis Usûlü*, İstanbul, Ensar, 2011, 111.

²⁶⁸ Ukaylî, Muhammed Raşit, *Şîa, eş-Şîa Neş’etühâ ve Te’avvürühâ*, Dar’ul Kütübi’l-İlmiyye, 2010, 56.

²⁶⁹ Fırlalı, Ethem Ruhi, *İmamiyye Şîası*, İstanbul, Ensar, 2008, 11-12.

sayılmasın diğer Şîa grupları da kapsamaktadır.²⁷⁰ Bu tanıma göre Hz. Ali ve sonrasında on bir imamın (Hz. Ali ile birlikte On İki İmamın) imâmetini kabul eden İmâmiyye fırkası Şîa'nın bir alt kolu olmaktadır.²⁷¹ Ancak erken dönemden itibaren zaman zaman mutlak anlamda “Şîa” tâbiriyle sadece İmâmiyye'nin kastedildiği görülmektedir.²⁷² Günümüzde ise “Şîa” denilince İmâmiyye anlaşılmakta, diğer grupların kastedilmesi için bir kayıt ya da karîne gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada “Şîa” ifadesi mutlak olarak kullanıldığında İmâmiyye (İsnâaşeriyye) kastedilmiştir.

Şîa, sahâbenin adâleti konusunda kişinin sahâbe olması onun Müslüman olduğunu gösterse de onun âdil olduğunu göstermeyeceğini bunun sebebinin ise Hz. Peygamber'in vefatından sonra irtidat eden sahâbelerin bulunmasını delil olarak göstermeleridir.²⁷³ Şîa, sahâbenin adâleti meselesini²⁷⁴ çok ciddi bir mesele olarak görmez, diğer tabakalarda bulunan râvîlere uyguladığı cerh ve ta'dîlin aynı şekilde onlara da uygulanacağını savunur.

Şîa'ya göre sahâbe konusundaki tutumlarının adâlet meselesinde de farklılık arzemediği de görülmektedir. Onlara göre sahâbe içinde iyiler olduğu gibi kötüler de bulunmakta olup, itaatkâr olanların yanı sıra âsîler, mü'min olanlarla beraber cehennemlikler ve doğru sözlülerin yanında yalancı olanların da bulunduğunu ileri sürmektedirler.

Ayrıca Şîa'nın sahâbenin adâleti meselesini Ehl-i Sünnet'ten farklı değerlendirmesi onlardan hadis alıp almama hususunda önemli bir yere sahiptir. Muhsin Emin'e göre âyetlerde sahâbe arasında ta'dîl edilenler varsa da bu ta'dîl genel olmayıp Allah'ın dinine yardım ve cihad gibi övgüyü layık fiillerde bulunanlar kimseleri kuşatmaktadır. Yoksa Ümeyye oğullarından olan Mervan b. Hakem, Muğîre b. Şu'be, Velîd b. Ukbe gibi kimseler buna dahil değildir.²⁷⁵ Bazı âlimler tarafından Şîa'ya karşı bu konuda haksızlık yapıldığını söyleyenlerde olmuştur.

²⁷⁰ Şeyh el-Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, Beyrut, Dâr'ul Müfid, 37.

²⁷¹ Bozan, *İmamiyye Şîasının İmamet Tasavvuru*, İlahiyat, Ankara, 2007, 29.

²⁷² Bozan, *İmamet Nazariyesi*, 29.

²⁷³ Mâmekânî, *Mikbas'ul hidaye*, 1, 1130.

²⁷⁴ Konuyla ilgili olarak bkz. Kutluay, *İmamiyye Şîa'sına Göre Sahâbenin Adâleti Problemi*, 74-114.

²⁷⁵ Muhsin Emin, *A'yamü's-Şîâ*, 1, 113.

Hüseyin el-Âmilî (ö. 984/1576) ise bu konuda Ehl-i Sünnet'in Şîa'ya karşı haksızlık yaptığını ve Şîa'nın sahâbenin adâleti konusundaki gerçek görüşünü almayıp konuyu çarpıttığını ileri sürer. Ona göre Ehl-i Sünnet'in Şîa'nın ashâbın tamamına buğzettiği ve onlara sövdüğünü söylemesi, bilgisizlikten ya da bilmezlikten gelmeden kaynaklanmaktadır; zira ashâbın tamamına karşı bu şekilde muamele edilmesi hiçbir Müslüman tarafından kabul edilebilecek bir şey değildir.²⁷⁶

Hüseyin el-Âmilî, sahâbeyi üç kategoride değerlendirir.

- a. Âdil olarak bilinenler,
- b. Fısk ve küfrü bilinenler,
- c. Durumu belirsiz olanlar

Adaletle tanınanlar malumdur. Bunlar; Selmân-ı Fârisî, Mikdâd b. Esved, Ebû Zer el Gifârî, Ammâr b. Yâsir gibi zatlardır. Onlar hep Ehl-i Beyt'in yanında bulunmuşlardır. Fısk ve küfürle tanınanlar ise Ehl-i Beyt'e karşı gelen, onlara buğzeden, düşmanlık besleyen ve harp edenlerdir. Bu durum, onların iman etmediklerini, münâfık olduklarını ya da Resûlullah'ın vefatından sonra irtidat ettiklerini gösterir.

Zira Ehl-i Sünnetin kaynaklarında, Hz. Peygamberi seven biri Allah ve Resûlüh'nün övgüsüne mazhar olan, vasî ilan edilen²⁷⁷ ve kendilerine tâbi olunması emredilen Ehl-i Beyt'e karşı gelmez ve onlara savaş açmaz. Mechûlû'l-hâl yani durumu belirsiz olanlara gelince ashâbın birçoğu bu durumdadır.²⁷⁸ Bu durumda kendisine buğz edilenler, ikinci kategoride yer alan sahâbîlerdir. Şîa'nın sahâbeyi "Ehl-i Beyt'e karşı duruşları ve "imâmet meselesi"ni konunun merkezine alarak değerlendirdiği görülmektedir.

Bu sebeple Şîî âlimler, kısaca, sahâbeden Hz. Ali'nin vasî oluşunu ve imâmetini kabul edenleri ta'dîl edip diğerlerini en hafif tâbirle fıskla suçlamışlar ve adil kabul etmemişlerdir. Hz. Ali'nin velâyeti²⁷⁹ ve imâmeti Hz. Peygamber tarafından müteaddit

²⁷⁶ Âmilî, *Vusûlu'l-Ahyâr*, 1,461.

²⁷⁷ Kûleynî, *el-Kâfi*, 1, 289.

²⁷⁸ Âmilî, *Vusûlu'l-Ahyâr*, 1,462.

²⁷⁹ Şîa, bu konuda el-Mâide 5/55; eş-Şûrâ 42/23 vb. âyetleri, bunların konu ile alâkası olmadığı hâlde kendilerine göre te'vil ederek delil gösterirler. Şîî kaynaklarında, Hz. Ali'nin vasî olduğunun kabul edilmemesini, İslâm inancıyla bağdaşmayacak şekilde yorumlayan rivâyetler de yer almaktadır. Bk. Kûleynî, *el-Kâfi*, 13, 344-345.

defalar ve farklı yerlerde başta âyetlerle bildirilmiş; (Gadîr-i Hum²⁸⁰ vb.) gibi olaylarda vasî ilan edilmiştir.²⁸¹ Buna rağmen pek azı²⁸² müstesna sahâbenin çoğu, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e bey'at ettikleri, dolayısıyla Hz. Ali'nin hilafeti konusunda Hz. Peygamber'e verdikleri sözü tutmadıkları için Şîa on kadar sahâbe hariç diğerlerini zulüm ve fıkla suçlayarak, bazı rivâyetleri delil olarak kullanır. Sahâbeden Rabîa b. Umeyye b. Halef, Abdullah b. Cahş, Ubeydullah b. Hatal ve Eş'as b. Kays gibi kişiler irtidat etmiştir.”

Hatta Şîa, bu konuda münâfıklarla ilgili bazı âyetleri sahâbeye isnad etmekten de geri durmamıştır.²⁸³ Şîa'ya göre sahâbe içinde âdil imama karşı gelenler, haksız yere adam öldürenler, içki içenler, fitne çıkaranlar, Müslümanlara karşı savaş açanlar... bulunmaktadır.²⁸⁴ Meselâ “İman ettikten sonra inkâr edenleri, sonra tekrar iman edip tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârlarını arttıranları Allah ne bağışlayacak ne de onları doğru yola iletecektir”²⁸⁵ deki âyetin hiç alâkası olmadığı hâlde Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Abdurrahman b. Avf ve Talha b. Ubeydillah gibi sahâbenin önde gelenleri hakkında nâzil olduğunu iddia etmişlerdir.²⁸⁶

Şîa'ya göre, Kur'ân'da ashâbı öven âyetler varsa da bunlar sahâbenin tamamını kapsamayıp övgüye layık olanları kapsamaktadır. Meselâ Allah'ın sahâbeden razı olduğunu bildiren âyet,²⁸⁷ sebep-i nüzülü ile sınırlı olup ashâbın ilgili fiillerini takdir anlamına geldiğini söyleyerek, bu âyetlerin onların daha sonra yaptıklarını tezkiye anlamı taşımadığını, dolayısıyla bunlar hepsi için tezkiye olarak değerlendirilemez. Ashâb diğer insanlar gibi olup içlerinde müttakîlerin yanında vasat ve düşük derecede olanlar da vardır. Her sahâbenin rivâyet ettiği kabul edilmez; meselâ Mervân b. el-Hakem, Muğîre b. Su'be, Velîd b. Ukbe, Büsr b. Ertâh ile Umeyyeoğullarından bazılarının rivâyetleri muteber değildir.²⁸⁸

²⁸⁰ Gadîr-i Hum hâdisesi Sünnî kaynaklarda da yer alır bk. Müslim, “*Fedâilü's-Sahâbe*” 36;

²⁸¹ Küleynî, *el-Kâfî*, 1, 289.

²⁸² Mikdâd b. Esved, Selman-ı Fârisî, Ebû Zer el-Gifârî, Ammâr b. Yâsir, Nevbahtî, Firaku's-Şîa, 18;

²⁸³ Murtazâ el-Askerî, *Meâlimü'l-Medreseteyn*, 1, 97.

²⁸⁴ Muhsin Emîn, *A'yânü's-Şîa*, 1, 113-114.

²⁸⁵ Nisâ 5/137.

²⁸⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, 1, 420.

²⁸⁷ Tevbe 9/100.

²⁸⁸ Kutluay, *Şîa'da Hadîs Usûlü*, 183.

Şîa'nın sahâbeye yönelik iftiralarından birisi, sahâbenin çoğunun münafık olduğudur. Şîa bu konuda ileri daha da ileri giderek Hz. Ebû Bekr, Ömer, Osman, Abdur-rahman b. Avf, Ebû Ubeyde, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Talha b. Ubeydullah gibi Ehl-i sünnette Aşere-i Mübeşşere'den olanları bile münâfıkla itham etmişlerdir. Cennet müjdesine erişmiş bir kısım sahâbeyi münafık kabul etmek için bile hadis uydurmuşlardır. Huzeyfetu'l-Yemanî'ye isnad ettikleri bir rivâyete göre sahâbeden 14 kişi münafıktırlar. Bunların 9'u Kureyş'ten, 5'i ise farklı kabilelerdendir. Kureyş'ten olanlar Ebû Bekr, Ömer, Osman, Abdurrahman b. Avf, Ebû Ubeyde, Talha, Sa'd b. Ebî Vakkas, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Amr b. el-Âs'tır. Diğer kabilelerden olanlar ise; Ebû Musâ el-Eşarî, Ebû Hureyre, Ebû Talha el-Ensârî, Mugîre b. Şu'be, Evs b. Hadsan el-Basrî'dir.

Netice itibariyle Şîa'nın, ashâbın adâlet ve faziletine dair âyetleri ve bu konudaki hadisleri Ehl-i Beyt'i destekleyenlere hasrettiği anlaşılmaktadır. Ashâbın mâsum olmadığına dair delillerden hareketle -ki Ehl-i Sünnet ashâbın ismetini iddia etmemektedir- hadis rivâyetindeki adalet sıfatını birlikte değerlendirmekte ve onların udûl olmadıklarını ileri sürmektedir. Mürted olanlar zaten sahâbî sayılmazken sanki Hz. Peygamber'in vefatını müteakip ashâb irtidat etmiş gibi değerlendirilmiştir. Şîa, Hz. Ali'nin vasî olduğunu, imâmetin Ehl-i Beyt'in hakkı olduğunu kabul eden sahâbîleri makbul, diğerlerini merdûd saymaktadır. Yine Şîa, aynı esastan hareketle genel olarak râvîleri Hz. Ali'nin davasını desteklemelerine nispetle bir kategoriye tâbi tutar ve onları değişik sıfatlarla niteler.

Belli sayıdaki sahâbî hariç tutulursa imamların ashâbına Allah Resûlü'nün ashâbına olduğundan daha fazla değer atfettiği görülen Şîa'nın, ashâbı tenkit ettiği ve bunda siyasî sebeplerin rölünün olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Mu'tezile İçerisindeki Yaklaşımlar

İslam'da akaid esaslarını akıl doğrultusunda ele alıp değerlendiren, meselelere aklın ölçüleri üzerinde çözüm üretmeye çalışan ilk düşünürler Mu'tezili âlimlerdir. Bu âlimler, akaid meselelerine hükmetmekte, daha önceki İslam âlimlerinin yaptığı gibi, sadece nakille yetinmeyip aklı da ön plana çıkarmış, hatta naklin her zaman anlaşılmasının mümkün olmadığını ve önceki İslam âlimlerinin susmayı tercih ettiği

konularda tek otorite olarak aklı kabul edip İslam Dini'nin temel sayılabilecek konularını te'vil etmeyi tercih etmişlerdir. Mu'tezililer, genel itibariyle meseleleri kendilerine has bir üslupla değerlendirip, Ehl-i Sünnet öğretisinin dışında farklı kanaatlere ulaşmışlardır. Bunlardan biri de “sahâbenin adâleti” konusudur. Ancak Mu'tezile'nin râvînin adâlet ve zabtı konularında hadisçilere muhâlefet etmediği de görülmektedir.

Râvînin adâlet ve zabt şartları taşıması gerektiği konusunda, hadisçilerle Mutezile arasında farklı görüşler bulunmamaktadır. Zulmün zıddı olarak kullanılan adalet kelimesinin çok farklı anlamları bulunmakla beraber, râvî hakkında kullanıldığında, büyük günahlardan sakınması, küçük günahlarda ısrar etmemesi ve mubah da olsa güvenilirliğini ve onurunu zedeleyici bazı davranışlardan sakınması anlamına gelir.²⁸⁹ Mu'tezile'nin bu konuya olan yaklaşımı hadisçilerin konuya olan yaklaşımları arasında ayrılığın olmadığını da göstermektedir.

Sahâbenin adâleti konusunda kendi kaynaklarında verilen bilgilere göre ise genel görüşleri şöyledir: Fâsık olduğu açıkça bilinenler hâriç sahâbe âdildir. Muâviye ve taraftarları büyük günah işlemiş ve tevbe etmemişlerdir. Bu sebeple adâlet vasıflarını kaybetmişlerdir. Hz. Ali, Hz. Âişe, Talha, Zübeyr gibi sahâbîlerin rivâyetlerini fâsık oldukları için reddettiklerine dair bir bilgi nakledilmemiştir. Ancak rivâyetlerinde titiz davranmadığı gerekçesiyle Ebû Hüreyre'yi tenkit etmişlerdir.²⁹⁰

Mu'tezile'nin kurucusu olarak bilinen Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbas ve Cemel Vak'asında (36/656) bulunan bütün sahâbîlerin adâletinden şüphe etmiş ve onları fâsık olmakla suçlamıştır.²⁹¹ Böylece Cenâb-ı Hakkın Bey'atü'r-Rıdvân'da kendilerinden râzı olduğunu bildirdiği²⁹² sahâbîleri cehennemde ebedi kalacak fâsıklar olarak kabul etmektedir.

²⁸⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, II. 134.

²⁹⁰ Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mû'temed*, 2, 135-136.

²⁹¹ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 305-306.

²⁹² Fetih 48/18.

Nazzâm'ın sahâbe konusundaki tavrı ise diğer Mu'tezilî âlimlerden farklıdır. Mu'tezilî kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla sahâbeyi kendi re'yi ile hareket edip yanlış fetva vermekle suçlayan Nazzâm, şerî delillerden icmâî çürütmek istemektedir. Genel icmâî kabul etmediği için sahâbe icmânını da reddetmektedir. Öyle anlaşıyor ki Nazzâm, sahâbe arasında cereyân eden siyâsi olayların sebebinin dini tutumlarına bağlamış ve dini anlayışlarını tenkit etmiştir. Öğrencisi Câhız "İbrahim'in görüşlerini kimse kabul etmemiştir. Bunları kendisi uzun uzadıya açıklamış olsa da, çoğu itiraz edilebilir görüşlerdir." diyerek Mu'tezilî âlimlerin Nazzâm'ın görüşleri hakkındaki tutumunu ortaya koymuştur.²⁹³

Aynı zamanda Kâdî Abdulcabbâr'da Nazzâm'ın sahâbe hakkında söylemiş olduğu birbiriyle çelişen ve tutarsız görüşlerin, kıyas ve içtihadı kabul etmemesinden kaynaklandığını söylemiş, onun bu konudaki çelişkili tavrına, İbn Ebî'l-Hadîd tarafından da dikkat çekilmiştir: "Nazzâm, icmânın delil oluşunu çürütmek amacıyla, sahâbenin kusurlarını dile getirmek zorunda kalmış²⁹⁴ ve her birini bir kusurla itham ederek sahâbenin adâleti konusunda hepsinin âdil olamayacağı sonucuna varmak zorunda kalmıştır.

Hicri II. asırda başlayan Şîa-Mu'tezile yakınlaşmasından sonra, Şîî âlimlerin özellikle III. asrın başlarında ağırlıklı olarak kendini hissettiren Mu'tezile âlimlerinden çokça etkilendikleri bilinmektedir.²⁹⁵ Bu dönemde Şîa'nın, pek çok konuda olduğu gibi genel olarak sahâbe hakkındaki görüşlerinde Mu'tezile'nin te'sirinde kaldığı ve görüşlerini onlara göre şekillendirdiği anlaşılmaktadır.²⁹⁶

Ona göre Hz. Ali'ye yönelik eleştirilerinde olduğu gibi, sahâbeye olan saldırılarını, rivâyetlerin doğruluğunu kontrol etmeksizin duyduğu rivâyetlere dayandırmıştır.²⁹⁷ Aynı konuya el-Mahsül adlı eserinde yer veren Râzî ise, âhâd haberlere dayanan bu eleştirilerin, Kur'ân'la sabit olan sahâbenin adaleti karşısında bir değerinin olmadığını belirtmiştir. Ancak Râzî, Kur'ân'ın sahâbeden övgüyle

²⁹³ Seyyid Şerif Murtezâ, *el-Fusûlu'l-Muhtâra*, 191.

²⁹⁴ İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*, 6, 129.

²⁹⁵ İrfan, Abdülhamid, *İslâm'da İtikâdi, Mezhepler*, 109.

²⁹⁶ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 174.

²⁹⁷ İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*, 6, 130.

bahsettiğini söylemiş, lakin sahâbenin adaletinin zanni olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle onların, Allah ve sıfatları hakkındaki zayıf rivâyetlerini kabul edilemez bulmuştur.²⁹⁸

Özetleyerek söylemek gerekirse, Sahâbenin adaletin olmayışını ileri süren veya hadis uydurduğunu iddia ederek daha da ileri giden bu müellifler, sözlerine pek itimad edilir kimseler olarak görülmemekte ve yaklaşımları itibariyle de güven vermemektedirler. İbn Kuteybe, bu kimseler için kendi kusurlarını görmeden başkalarının ayıplarını aramaya kalkmalarının mantıksızlığını; “kendi gözündeki merteği göremeyip başkasının gözündeki çapağa takılmak” şeklinde dile getirmektedir.²⁹⁹ Hele onların iddia ettikleri konuların asılsızlığı da biraz sonra göstereceğimiz şekilde delilleriyle ortaya konduktan sonra artık bu konuda Ebu Hüreyre ve rivâyetleri üzerinde tereddüde düşmek yerine bu iddiaları ortaya atanların kendilerinden tereddüt etmenin daha isabetli olacağı sonucu kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır.

3.4. Oryantalistler İçerisindeki Yaklaşımlar

Hicri III. Ve IV. asırlarda Selef-i salihin ve Ehl-i sünnet itikadından ayrılan bazı fırkaların âlimleri, te’lif ettikleri eserlerde, sağlam ve güvenilir sened ve kaynakları yok sayarak olarak sahâbeyi yalancılıkla itham ederek adâlet sahibi olamayacaklarına işaret etmiş, daha da ileri giderek sahâbenin hadis uydurduğuna dair iddialarda bulunmuşlardır. Daha sonraki asırlarda gündemden düşmüşken, miladi XVIII. ve XIX. asırlarda müsteşrikler ilk dönemlere ait malzemeleri tekrardan sunarak sahâbeyi eleştiri konusu haline getirerek tekrardan gündeme taşımışlardır. Müsteşrikler arasında sahâbe üzerinde duran isimlerden biri Aloys Sprenger’dir.³⁰⁰ (1813-1893). Aslen Avusturyalı olup daha sonra İngiliz vatandaşlığına geçen Sprenger, 1869 yılında Berlin’de yayımlanan *Das Leben und die Lehre des Mohammed* isimli eserinde daha çok sahâbeden Ebu Hüreyre üzerinde dururken onun dine hizmet ediyormuş gibi davranıp

²⁹⁸ Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Esasu’t-Takdis*, thk. Ahmet Hicâzî es-Seka, Kahire, Mektebetu’l-Külliyâti’l-Ezheriyye, 1986, 217.

²⁹⁹ İbn Kuteybe, *Te’vil*, 13.

³⁰⁰ Hayatı hakkında bkz. Akîkî, Necib, *el-Müsteşrikun*, Daru’l-Marife, Kahire, 1980., 2, 277.

birçok hadis uydurduğunu, ayrıca gafil bir kimse olduğu iddiasında bulunarak, bu iftiralarıyla da bir şüphe kapısı açmıştır.³⁰¹ Konuya kısaca değinen Sprenger'den sonra Yahudi asıllı Macar vatandaşı Ignaz Goldziher'in (1850- 1921) bu hususa eğildiği ve önce *Die Zfihiriten* (Leibzig 1884),³⁰² daha sonra da *Muhammedanische Studien* isimli eserlerinde aslı olmayan bazı iddialar ortaya atarak ithamlarda bulunduğu görülmektedir.³⁰³ Bu eserde de özellikle sahâbeye karşı yapılan bir takım saldırılardan sonra sahâbe içerisinde de en fazla hadis rivâyet eden sahâbe olmakla bilinen Ebu Hüreyre'nin hadis uyduran ve üzerinde kuşku duyulması gereken bir şahsiyet olduğunu geniş bir şekilde ele alan ve onu hakaretler içeren bir üslupla eleştiren ise İtalyan müsteşrik Leone Caetani (1869-1926) olmuştur.³⁰⁴ Caetani İslâm, sünnet, sahâbe ve dolayısıyla da Ebu Hüreyre hakkındaki görüşlerini siyere dair kaleme aldığı ve ilk baskısı 1904 yılında Milan'da yapılan *Annali dell' Islam* isimli eserinde ortaya koymuştur.³⁰⁵

Sonuç olarak ismi geçen bu ve benzeri müsteşrikler,³⁰⁶ ilmi araştırma adı altında ve ilimde tarafsızlık görüntüsü üzerinden İslâm'la ilgili birçok konu ve şahıs hakkında yaptıkları gibi sahâbe ve özellikle Ebu Hüreyre hakkında asılsız iddialar ileri sürmüşler ve ithamlarda bulunmuşlardır. Sahâbenin bir kısmını kelimenin tam anlamıyla yalancı, sahtekâr, menfaatçi ve hadis uyduran kişiler olarak takdim etmişlerdir.³⁰⁷ Onların bu yaklaşımlarının objektif olmak, ilmi araştırmalarda bulunmak gibi çalışma prensipleriyle bağdaşmadığı da aşikardır. Oryantalistler bu kısır yaklaşımlarıyla sahâbenin adâlet sıfatına sahip olamayacağı fikrine saplanmışlardır.

³⁰¹ M. Yaşar Kandemir, “*Ebu Hüreyre*”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, C.10, (ss.160-167).

³⁰² Goldziher'in bu eseri *Zâhirîler*, *Sistem ve Tarihleri* isimyle tercüme edilip neşredilmiştir.

³⁰³ Ignaz Goldziher, *Zâhirîler “Sistem ve Tarihleri”*, çev. Cihad Tunç, Ankara, AÜİF Yayınları, 1982, 66.

³⁰⁴ Akîkî, *el-Müsteşrikün*, 1, 429.

³⁰⁵ Caetani'nin bu eseri Hüseyin Cahid tarafından tercüme edilmiş ve İslâm Tarihi adıyla Osmanlıca olarak neşredilmiştir.

³⁰⁶ Ebu Hüreyre hakkında konuşan müsteşriklerden biri de Belçika asıllı Fransız vatandaşı rahip P. H. Lammens'dir bkz. Okiç, *Hadis Meseleleri*, 28.

³⁰⁷ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 192.

SONUÇ

Hız. Peygamber hem dinî hem de sosyal yaşamlarıyla ahlaki değerlerden uzak yaşantıları sebebiyle cahiliye olarak adlandırılan bir toplumdan kısa bir süre sonra kendilerine sahâbe denilen bir nesil yetiştirmiştir Kur'ân ve sünnette övgülere layık bulunan ashâbın, İslâmı yaymak ve müdafa etmek için büyük çaba gösterdikleri bununla beraber zorluklar altında mücadelede aşıkardır. Aynı şekilde hadis rivâyetleri konusundaki hassasiyetleri bilinmektedir.

Ashabın Hız. Peygamber'e yalan söz isnad etmedikleri, böyle bir durumda rıza göstermediklerine dair hadis âlimlerinin ittifakı vardır. Bu durum ashâbın kendisinden nakledilen rivâyetlerinde de açıkça götölmektedir. Nitekim Berâ b. Âzib (ö. 72/691) ashâb hakkında "İnsanlar yalan söylemez ve Hız. Peygamber'in ile beraber olanlar yanlarında bulunmayanlara hadisleri naklederdi." derken Enes b. Mâlik (ö. 93/711) "Vallahi, biz rivâyet ettiğimiz her şeyi Resûlullah'tan duymuş değiliz. Birbirimize hadis naklederdik, zira bizim aramızda yalan yoktu." sözüyle bu durumu te'yit etmiştir.

Hiç şüphe yoktur ki sahâbe, canlarıyla mallarıyla İslâm Dinine hizmet etmişler ve dünyanın dört bir yanına ulaşmasında önemli bir paya sahiptirler. Ancak bunların içerisinde en önemlisi de Kitap ve sünnetin günümüze taşınmasında sahâbenin önemi inkâr edilemez.

Bundan dolayı Sünnî ekol sahâbeye her daim hürmet göstermiş onları onların fazileti inkâr etmemekle beraber fazilet ve adâletlerinden şüphe duymamışlardır. Hadis Edebiyatında incelediğimiz de eserlerin fedailü's-sahâbe bölümleri, sahâbenin faziletleriyle ilgili haberlere doludur. Ancak Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonraki dönemlerde ortaya çıkan fitneler daha sonra büyüyerek Şîa ve Ehl-i Sünnet olmak üzere iki büyük fırkanın ortaya çıkmasına sebep olmuş, böylece bu ayrılık ve ayrışma günümüze dek süre gelmiştir.

Ehl-i Sünnet sahâbenin tamamının âdil kimseler olduklarına hükmederken Şîa bunun tam aksine hareket ederek yalnızca Ehl-i Beyt ve birkaç sahâbenin dışında Peygamber (s.a.v.)'in vasiyetine uymadıkları için, sebb ve tekfir etmişlerdir. Bunun temel sebebi her ne kadar siyasî sebepler olarak gözüксе de ilerleyen zamanlarda imâmetin Ali ve evladında olması temelli düşünce Şîa içerisinde bir inanç manzumesine

dönüşmüştür. Bu iki fırka sâhabenin adâleti konusunun çizgilerini belirleyici niteliktedir. Geriye kalan fırka ve oryantalistlerin yaklaşı ise bu iki çizgi arasında kalmaktadır.

KAYNAKÇA

- AHMED B. HANBEL**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, (1416/1995), *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadis, Kahire.
- AKÎKÎ**, Necib, (1980), *el-Müsteşrikun*, Daru'l-Marife, Kahire.
- ALÂÎ**, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, (1991), *Tahkiku Münifi'r-Rütbe li-men Sebe lehu Şerifü's-Sohbe*, Amman.
- ALÎ EL-KÂRÎ**, Ebû'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, (2016), *Şerhu Nuhbeti'l Fiker fi Mustalahati Ehli'l Eser*, Dar'ul Erkam, Beyrut.
- ASKALÂNÎ**, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer, (2000), *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker*, Matba'atü Sabah, Dimeşk.
- ASKALÂNÎ**, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer, (2010), *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, y.y., Beyrut.
- AYDINLI**, Abdullah, (1988), “*Adâlet*”, *DİA*, C.1, s.344, TDV Yayınları, İstanbul.
- BAĞDÂDÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, (1992), *el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye*, thk. İbrahim Hamdi Medeni, Mektebet'ul İlmiyye, Medine.
- BAHRÂNÎ**, Hâşim b. Süleymân b. İsmâîl b. Abdilcevâd el-Hüseynî, (2006), *el-Burhân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetu'l-A'lamî li'l Matbûât, Beyrut.
- BAKILLÂNÎ**, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî, (2017), *et-Temhîd fi Beyan'it-Tevhid*, İSAM, İstanbul.
- BASRÎ**, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib, (1964), *el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkıh*, thk. M. Hamidullah, el-Ma'hedü'l-İlmiyyi'l-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, Dimeşk.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, (trs.), *Ma'rifetü's-Sünen*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acı, Camiatu Diraseti'l İslâmiyye, Beyrut.
- BEYKÛNÎ**, Ömer B. Muhammed B. El Fettun Ed Dimeşki, (2000), *Şerhu'l-Manzumeti'l-Beykuniyyeti fi Mustalahi'l-Hadis*, y.y., Beyrut.
- BOZAN**, Metin, (2007), *İmamiyye Şîasının İmamet Tasavvuru*, İlahiyat Yayınları, Ankara.

- CEZÂİRÎ**, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî, (1995), *Tevcihu'n-Nazar*, thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, Mektebetu Matbuatu'l-İslamiyye, Halep.
- ÇAKAN**, İ. Lütfi, (2018), *Hadis Usûlü*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul.
- ÇETİN**, İsmail, (2013), *İttibâ' Ehli Sünnete'dir*, Dilara Yayınları, Isparta.
- DEMİREL**, H. Reşit, (Haziran 2015), "Adâlet Kavramı ve Şîa'da Sahâbenin Adâlet Meselesi", *Mütefekkir*, C.2, S.3., (ss..41-76), Aksaray.
- DİHLEVÎ**, Ebü'l-Mecd Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh, (1986), *Mukaddimetün fî Usûli'l-Hadîs*, thk. Süleyman Hüseyinî, Dârü'l-Beşâir, Beyrut.
- EBÛ HANÎFE**, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, (2016), *el-Fıkhü'l-Ekber*, Şâmil Yayınları, İstanbul.
- EFENDİOĞLU**, Mehmet, (2014), *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, MÜİFY, İstanbul.
- FERÂHİDÎ**, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, (1992), *Kitâbu'l-Ayn*, thk. İbrahim es-Samurâî, Daru Mektebetu'l Hilal, Beyrut.
- FERÂHİDÎ**, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, (2005), *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Abdülhamid Hindavi, y.y., Beyrut.
- FIĞLALI**, E. Ruhi, (2008), *İmamiyye Şîası*, Ensar Yayınları, İstanbul.
- GAZZÂLÎ**, Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, (2012), *el-Mustasfâ* thk. İbrahim Muhammed Ramazan, Beyrut.
- GOLDZİHER**, Ignaz, (1982), *Zâhirîler "Sistem ve Tarihleri"*, çev. Cihad Tunç, AÜİF Yayınları, Ankara.
- HALKİN**, Leon E., (2000), *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- HÜSEYNÎ**, Ebü'z-Zehra Üveys b. Abdullah Müctebei, (1413/1993), *Evcezü'l-Hitâb fî Beyâni Mevkîfî's-Şîa Mine'l-Ashâb*, y.y., b.y.
- İBN KESİR**, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, (1984), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, y.y., İstanbul.
- İRÂKÎ**, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân, (1998), *Şerhu't-Tabsıra ve't-Tezkira*, thk. Mahir Yasin el-Fahl, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İTR**, Nureddin, (1979), *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.

- İBN DÜREYD**, Ebi Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi, (2005), *Kitâbu Cemhereti'l-Lüğa*, Darü'l-Fikr, Beyrut.
- İBN EBÎ ŞEYBE**, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, (2006), *el-Musannef*, thk. Hamad el-Cuma ve Muhammed Lahidan, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.
- İBN FÂRİS**, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, (2012), *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Lüğa*, Darü'l-Fikr, Beyrut.
- İBN MANZÛR**, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrerem, (1994), *Lisânu'l-Arap*, Darü'l-Fikr, Beyrut.
- İBNİ AMMÂR**, Muhammed b. Ahmet el-Mısri el-Maliki, (2011), *Miftahu's-Saidiyye fi Şerh'il Elfıyyeti'l-Hadîsiyye*, thk. Şadi b. Muhammed b. Sâlim, Merkez Numani, Yemen.
- İBNÜ'L-'ARABÎ**, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, (1987), *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk. Muhibbuddin el-Hatib, Dâru'l-Cîl, Beyrut.
- İBNU'L-ESÎR**, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, (1972), *Câmiu'l-Usûl li Ehâdîsi'r-Rasûl*, thk. Abdulkadir el-Arnaut, Mektebetü'l-Halvânî, Dimeşk.
- KÂDÎ İYÂZ**, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, (1970), *el-İlmâ ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ*, Mektebetü Dâru't-Türâs, Kahire.
- KANDEMİR**, M. Yaşar, (1994), *"Ebu Hüreyre"*, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, C.10, (ss.160-167).
- KAZVÎNÎ**, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Hemedânî İbn Fâris, (1979), *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- KURTUBÎ**, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî, (2003), *Şerh İbn Battâl 'ala Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebu't-Temîm Yasir b. İbrâhîm, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.
- KUTLUAY**, İbrahim, (2017), *Şîa'da Hadîs Usûlü*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- MAKDİSÎ**, Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid, (1994), *en-Nehyü 'an Sebbi'l-Ashâb vemâ Fihî min'el-İsmi ve'l-İkâb*, thk., Muhammed Ahmed Aşûr-Cemâl Abdülmün'im el-Kûmî, Dâru'z-Zehebiyye, Kahire.

- MECLÎSÎ**, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Alî, (1403/1983), *Bihârü'l-Envâri'l-Câmi'a li-Düreri Ahbâri'l-E'immeti'l-Ethâr*, İhyâu'l-Kütübi'l-İslâmiye, Beyrut.
- NESEFÎ**, Ebû'l Berakat, Abdullah b. Ahmed. Muhammed, (1998), *Medârik'ut-Tenzil Hakâikut-Te'vil*, Daru'l Kelimi't-Tayyib, Beyrut.
- NEVEVÎ**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, (1985), *et-Takrib ve't-Teyisir li Ma'rifeti Süneni'l-Beşir* thk. Muhammed Osman el-Haşit, Daru'l Kütübi'l-Arabi, Beyrut.
- NÎSÂBÛRÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim, (1982), *Ma'rifetü Ulumi'l-Hadis*, thk. Seyyid Muhammed Hüseyin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Medine.
- ÖZ**, Mustafa, (2011), *Hadîs Usûlü*, Ensar Yayınları, İstanbul.
- ÖZPINAR**, Ömer, (2011), "Hadîs ve Fıkıh Edebiyatında Ortak Bir Kavram: Müruet", *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.32, S.32, (ss.107-142), Konya.
- RÂZÎ**, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, et-Taberistânî, (1986), *Esasu't-Takdis*, thk. Ahmet Hicâzî es-Seka, Mektebetu'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire.
- SEHÂVÎ**, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed, (1426/2005), *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis*, thk. Abdulkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr, Dârü'l-Minhâc, Riyad.
- SİBÂÎ**, Mustafa, (2010), *es-Sünne*, Daru İbn Hazm, Darü'l-Fikr, Beyrut.
- SOFUOĞLU**, M. Cemal, (1981), "Şîa'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri", *AÜİFD*, C.24, S.1, (ss.530-538), Ankara.
- SUYÛTÎ**, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, (1992), *Tedribu'r-Râvî*, thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed Faryabi, Daru Tayyibe, Beyrut.
- ŞEHÎD-İ SÂNÎ**, Zeynüddîn b. Alî b. Ahmed el-Cübaî el-Âmilî, (1421/2000), *el-Bidâye fi 'İlmi'd-Diraye*, nşr. Muhammed Rıza el-Hüseyinî el-Celâlî, İntişârât-i Mahlâtî, Kum.
- ŞEYH EL-MÜFÎD**, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed en-Nu'man el-Hârisî el-Bağdâdî, (1997), *Evâilü'l-Makâlât fî Mezâhibi'l-Muhtarât*, Dâr'ul Müfid, Beyrut

TEBBÂNÎ, Muhammed Arabî b., (1405/1985), *İthâfî Zevî'n-Necâbe bi-mâ fî'l-Kur'ân ve's-Sünne min Fezâilî's-Sahâbe*, y.y., Fas.

UĞUR, Mücteba, (2018), *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara.

UKAYLÎ, Muhammed Raşit, (2010), *eş-Şîa Neş'etühâ ve Tetavvürühâ*, Dar'ul Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut,

ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtaz. b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyn, (1997), *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Matba'atü Hükûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt.

ZEHEBÎ, Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (1991), *el-Mûkızâ fî 'İlm-i Mustalahi'l-Hadîs*, thk. Abdu'l-Fettah Ebu Gudde, y.y., Haleb.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Yunus Emre YILMAZER

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (Devam Ediyor)

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

1-Arapça : İyi

2-İngilizce : Başlangıç